

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ
SÜRECİ (1940-1950)**

İSMAİL TÜCCAR

1158205114

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ VEYSİ AKIN**

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tarih..... ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail Tüccar..... tarafından hazırlanan
Türkiye'de Çek Partili Hayata Geçiş (1940-1950).....
Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim
Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca *10.09.2019 Salı*..... günü saat
..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin
* *Kabul Edilmesine*..... **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi <i>Veysi AKIN</i>	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Doç. Dr. <i>Bülent YILDIRIM</i>	<i>Kabul Edilmesine</i>	
Dr. Öğr. Üyesi <i>Tarık ÖZGELİK</i>	<i>Kabul Edilmesine</i>	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı veya herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

07 / 10 / 2019

İsmail TÜCCAR

Tezin Adı: Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci (1940-1950)

Hazırlayan: İsmail TÜCCAR

ÖZET

I. Meşrutiyetin ilanıyla başlayan demokratikleşme sürecimiz II. Abdülhamid’in meclisi feshetmesi sonucu uzun bir araya girse de II. Meşrutiyetin ilanı tekrar başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından da Mustafa Kemal’in önderliğinde milli mücadeleyi idare etmesi amacıyla 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir düsturunu benimseyen TBMM demokrasi sürecimiz adına en büyük adım olmuştur. 1923’de Cumhuriyetin ilanıyla gelişimini sürdürmüştür. Sonrasında demokrasinin olmazsa olmazı olan çok partili hayata geçiş denemeleri başlamıştır. Mustafa Kemal hayattayken iki başarısız denemenin ardından süreç askıya alınmıştır. II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla da tüm dünyada olduğu gibi demokrasimiz de ilerici adımlar atılamamıştır. Savaşın sona ermesiyle iç ve dış şartların dayatmaları sonucu yeni birçok partili hayata geçiş süreci Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasıyla başlamıştır. Yükselen toplumsal talep Demokrat Parti’nin kurulmasıyla siyasal karşılığını bulmuştur. Bu dönemde süreç demokratik yasalarla desteklenmiş ve çok partili hayata geçiş süreci tamamlanmıştır. 1950 yılına gelindiğinde ise 27 yıllık CHP iktidarının demokratik yollarla DP’ye geçmesiyle Cumhuriyetimiz beklenin ötesinde bir başarı göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Demokrasi, II. Dünya Savaşı, Dış Etken, İç Etken, Ekonomi, Çok Partili Hayat, Politika, Seçim, İktidar, Muhalefet.

Name of Thesis: Transition Process to Multi-Party(Political) Life in Turkey (1940-1950)

Prepared by: İsmail TÜCCAR

ABSTRACT

The process of democratization that started with the declaration of the Constitutional Monarchy II. Abdülhamit Although the Assembly came together as a result of the termination of the II. The declaration of the Constitutional Monarchy has started again. After the First World War under the leadership of Mustafa Kemal, Grand National Assembly of Turkey (TBMM) was opened on 23 April 1920 in order to manage the war of independence. Adopting the principle of “authority, without any condition and reservation, belongs to the nation” the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) has been the biggest step in our democracy process. With the declaration of the Republic in 1923 continued its development. Afterwards, attempts to transition to multi-party life, the sine qua non of democracy, began. The process was suspended after two unsuccessful attempts while Mustafa Kemal was alive. With the outbreak of World War II, progressive steps could not be taken in our democracy as in the rest of the world. With the end of the war and the imposition of internal and external conditions, the transition to a new multi-party life began with the establishment of the National Development Party. The rising social demand has found its political counterpart with the establishment of the Democratic Party. In this period, the process was supported by democratic laws and the transition to multi-party life was completed. In the year 1950, the Republic of Turkey has achieved a success beyond the expectations with the 27 year old CHP government's transition to DP through democratic means.

Key Words: Turkey, USA, Democracy, II. World War, External Factor, Internal Factor, Economy, Multi-party life, Policy, Selection, Government, Opposition

ÖN SÖZ

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde devam eden Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru 1922'de saltanatın kaldırılması ile fiilen, Lozan Antlaşmasından üç ay sonra 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle de resmen demokrasi düzenine geçilmiştir. Hızlıca yapılan devrimlerle, demokratik laik devlet kalıcı hale getirilmeye çalışılmış ve kurucu kadro anlaşmazlıklara düşse de demokrasiden vazgeçmemiştir. İlk olarak Kurtuluş Savaşı'nın da Lideri Mustafa Kemal Paşa'nın reisliğinde Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmuş ve demokrasi rejiminin olmazsa olmazı fikir ayrılıklarının ortaya çıkmıştır. Rejimin kuruluşunun hemen başında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının inkişâf etmesiyle çok partili hayata geçilmiştir. Lakin bu süreç kısa sürmüş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası elde olmayan sebeplerden dolayı kapatılmıştır. Daha sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yeni bir deneme yapılmış fakat bu deneme de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu çalışmamızda başarısız iki denemenin ardından 1945'de II. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla iç ve dış faktörlerin etkisi sonucu tekrar girilen çok partili hayat süreci incelenmiştir. Çalışmamızda çok partili hayata geçiş süreci olabildiğince objektif bir şekilde Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Defterleri, Resmî Gazete ve dönemin gazeteleri kullanılmıştır. Ayrıca sürecin içinde bulunan kişilerin yayınlanmış hatıraları, dönemi konu alan kaynak kitaplar, makaleler, ansiklopediler ve internet kaynaklarında faydalanılmıştır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde ana konunun evveline değinmek adına, 1945 öncesi başarısız iki deneme anlatılmıştır. II. Bölümde çok partili hayta geçişe giden sürecin tekrar başlamasına sebep olan II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki konjonktürün değişimi, ülke içindeki savaş ve sonrası sosyal ve ekonomik sebeplerden ötürü Tek Parti rejimine karşı oluşan halk tepkisi incelenmiş

ve ülkemizde yapılan ilk çok partili milletvekili seçimlerinin anlatıldığı konuları ihtiva etmektedir. III. Bölümde çok partili düzene geçildikten sonra sistemin oturması ve 1950 yılındaki Milletvekili seçimleri ile iktidarın sorunsuz bir şekilde devredilmesini de kapsayan periyota yer verilmiştir. IV. Bölümde ise 1945-1950 yılları arasında Cemiyet, Basın ve Seçim Kanunlarını içine alan, çok partili hayatın devam edebilmesi için yapılan Anayasal değişikliklere değinilmiştir.

Çalışmalarımı büyük bir dikkat, sabır ve titizlikle yöneten, aylar süren bu zorlu süreç boyunca her türlü hoşgörüsü ve yardımseverliğiyle her zaman yanımda olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN'a,

Her zaman yanımda olan, bilgileri ve yardımlarıyla her an beni destekleyen, dostluklarını hiç esirgemeyen, yoğun zamanlarında bile bana vakit ayıran, birbirinden değerli arkadaşlarım, Abdulsamet CİNLİ, İsmail Mert KOÇ, Bedirhan KOLAY, Anıl ve Büşra DELİORMAN Çiftine,

Hayatım boyunca her zaman aldığım kararlarda beni destekleyen, maddi, manevi olarak yardımlarını esirgemeyen ve bu yolda sonuna kadar devam etme cesareti veren annem Meliha TÜCCAR ve Ablam Fatma ALBAYRAK, başta olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	4
1945 ÖNCESİ ÇOK PARTİLİ HAYAT DENEMELERİ	4
A. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI	4
B. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI.....	10
II. BÖLÜM.....	15
İÇ VE DIŞ ETKENLER	15
A. SAVAŞ SONRASI SÜREÇ	15
1. Savaş Sonrası Genel Durum	15
2. Yalta Konferansı	18
3. San Francisco Konferansı	19
4. Sovyetler Birliği'nin Tehdidi	21
5. Potsdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi	24
6. Türkiye ile ABD Yakınlaşması	25
a. Truman Doktrini	25
b. Marshall Planı	29
B. İÇ NEDENLERİN OLUŞUMU.....	33
1. Siyasi Genel Durum	33

2. Ekonomik Genel Durum.....	34
3. Toplumsal Muhalefetin Oluşumu.....	36
a. Milli Koruma Kanunu.....	36
b. Varlık Vergisi.....	37
c. Toprak Mahsulleri Vergisi.....	40
4. Siyasi Muhalefetin Oluşumu.....	42
a. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	42
b. Bütçe Görüşmeleri.....	48
c. Dörtlü Takrir.....	53
d. Milli Kalkınma Partisi.....	54
e. Demokrat Parti.....	56
5. 1946 Seçimleri.....	58
a. Seçimlerin Erkene Alınması.....	58
b. CHP'nin II. Olağanüstü Kongresi 10 Mayıs 1946.....	62
c. 26 Mayıs 1946 Belediye Seçimleri.....	64
d. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri.....	66
III. BÖLÜM.....	70
SİYASİ YUMUŞAMA VE İKTİDARIN EL DEĞİŞİMİ.....	70
A. 1946-1949 ARASI SİYASİ YUMUŞAMA DÖNEMİ.....	70
1. 7 Eylül 1946 Kararları.....	70
2. 12 Temmuz Beyannamesi.....	72
3. Millet Partisi.....	74
B. 1950 SEÇİMLERİ.....	76
1. 1950 Genel Seçimlerine Giden Süreç.....	76
2. 1950 Genel Seçim Hazırlıkları.....	79
a. CHP ve 1950 Genel Seçimleri.....	79
b. DP ve 1950 Genel Seçimleri.....	81
c. Millet Partisi ve 1950 Genel Seçimleri.....	83
3. 1950 Seçimi Sonuçları.....	84
IV. BÖLÜM.....	86
ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE YASAL HAZIRLIKLAR.....	86

A. 1946 ÖNCESİ SEÇİM YASALARI.....	86
1. İntihâb-ı Mebusan Kanunu	86
2. 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu	87
B. 1946 SONRASI SEÇİM YASALARI	88
1. 4918 Sayılı Seçim Kanunu.....	88
2. 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu	89
C. BASIN VE CEMİYET YASALARININ İYİLEŞTİRİLME SÜRECİ	90
1. Basın Kanunları.....	90
2. Cemiyetler Kanunu.....	94
SONUÇ	98
KAYNAKLAR.....	103

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	adı geçen eser
a.g.m	adı geçen makale
BCA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BM	Birleşmiş Milletler
B.	Birleşim
C.	Cilt
c.	celse
CTAD	Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
IMF	International Monetary Fund

İ.	İçtima
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
o.	Oturum
s.	Sayfa
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMMTD	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Defterleri
TL	Türk lirası

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçiş denemesi ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ilk Reis-i Cumhurluk döneminde olmuştur. O, demokrasinin olmazsa olmazının çok partili hayat olduğunun farkındaydı ve Şartlar el verdiğince yeni partilerin kurulmasına razı idi. Türk halkı 1876 'da seçim ve meclis ile tanışsa da egemenliğin tamamen mecliste olduğu bir yönetimi 1920'den itibaren ilk defa Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile uyguluyordu. Bu durum da siyasi parti olgusunun önemi artmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa bu sebeple eksikliklere rağmen ilk defa meclis içi muhalefetin kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya çıkmasına rıza göstermiştir. Ancak dönemin siyasi olayları sebebi ile TCF kapatılmıştır.¹ Daha sonraki yıllarda muhalefet partisi gereksiniminin gittikçe arttığını gören Mustafa Kemal, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının önünü açmış hatta desteklemiştir. Bu maksatla kız kardeşi Makbule Hanım'ın fırkaya katılmasını sağlamıştır.² Parti yöneticilerinin bütün iyi niyetine rağmen istenmeyen olayların yaşanması sonucu, SCF'nin yazgısı da çok geçmeden TCF gibi kapatılmak olmuştur.³ Bu iki deneme de Cumhuriyet'inin onuncu yılı dolmadan hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Lakin toplumun hazır olmayışı, Atatürk'ün hayalindeki çok partili yaşama geçilmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Atatürk'ün hayalini kurduğu tam manasıyla demokrasi için gerekli olan çok partili hayata geçirilememiş olması Atatürk'ün devrimlerinde sekteye uğrayan ender konulardan biri olarak ülke tarihinde yerini almıştır.

10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatı ile Reis-i Cumhur seçilen İsmet İnönü ise göreve başladıktan hemen sonra Avrupa'da patlak veren dünyanın en büyük savaşı ile karşı karşıya kalması tüm dikkatini bu yöne vermesine sebep olmuştur. Bu

¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2010, s. 51.

² Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul 1950, s. 68.

³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara 1993, s. 280.

olağanüstü şartlarda ülkeyi idare etmeye çalışan, bir yandan Müttefik bir yandan Mihver devletleri baskısı karşısında kalan İnönü ve hükümetleri, Diğer yandan da savaş dolayısıyla bozulan ekonomi ile de uğraşmaktaydı. Sürdüğü denge politikasıyla de savaş dışında kalmaya çalışıyordu.

Doğal olarak böylesi olağanüstü bir dönemde demokratik açıdan ileri gitmek şöyle dursun mevcut kazanımların korunması dahi büyük başarı olarak kabul edilmelidir. Nitekim İsmet İnönü istikrarla yürüttüğü denge politikası ile savaş dışı kalmayı başarmıştır.⁴ Her ne kadar milli gelirin çoğu ordu harcamalarına yapılırsa da Almanya ile yapılan krom ticareti ve İngiltere'den alınan yardımlarla ekonominin çökmemesinde önemli etkenler olmuştur.⁵ Bunun dışında halktan alınan Varlık vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi olağanüstü vergilerle yeni gelirler elde ederek ekonomi ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak da her ne kadar savaş dışı kalınsa da ülke ekonomisinin sağlam bir altyapıya sahip olmamasından dolayı bu durum halk nezdinde Cumhuriyet Halk Partisi ve İnönü'ye muhalif görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Halkta ekonomi sebebiyle oluşan bu sıkıntılar farklı politik yaklaşımların doğmasının önünü açmıştır. Savaş sonrasında dışarda Sovyet Tehdidi artmış, iki devlet arasında imzalanmış olan dostluk anlaşması Sovyetler tarafından feshedilmiş ve Sovyetler Birliği, Türkiye'ye notalar göndererek Boğazlardan üst, Kars ve Ardahan'ı istemiştir. Ülkenin egemenliği açıkça tehlikeye girmiştir. Oluşan bu zeminde ittifak arayışlarına giren İnönü, savaş sonrası ortaya çıkan Almanya ile yapılmış ticaret belgeleri sebebiyle müttefikler tarafından yalnız bırakılmıştır. Böylesi kritik zamanlarda tek başına kalan Türkiye, San Francisco konferansıya BM'ye girmiş Truman Doktrini ile ABD'nin desteğine kavuşmuştur. Bu dostluğa karşılık olarak ülkede tam demokrasi düzenine geçiş isteği ile karşılaşmıştır. İç siyasette ise savaş boyunca uygulanan sıkı ekonomi politikaları, yüksek enflasyon ve karaborsa düzeni halkı bir hayli yıpratmıştır. Dolayısı ile CHP'ye ve İsmet İnönü'ye karşı sokakta ve siyasette tepkiler oluşmuştur. Aynı zamanda parti içinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes başını çektiği muhalif grup ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da partiden ihraç

⁴ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul 2012 s. 161-162.

⁵ Cahit Kayra, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü**, C.1, s. 277.

edilmişlerdir.⁶ Böylelikle içerde ve dışarda şartlar çok partili hayatı dayatmaya başlamıştır. Savaştan hemen sonra ilk kurulan parti Milli Kalkınma Parti'si olmuş ancak bu parti halk tabanında gerekli teveccühü bulamamış daha sonrasında CHP'den ihraç olan vekillerin kurduğu Demokrat Parti, çok partili hayatın önemli bir kaldıraç noktası olarak yerini almıştır. İlk seçimi dönemin kalıplaşmış siyasi yapısının da etkisiyle kaybetmiş, daha sonrasında 1950 yılında yapılan seçimlerde %53.5 oy oranı ile seçimi kazanarak 27 yıllık CHP iktidarını sonlandırmıştır.⁷

⁶ Nasrullah Uzman, “Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden İhraçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 36, Sayı 62, Ankara 2017, s. 222.

⁷ Cemil Koçak, “1923-1950 Arası Siyasi Tarih”, ed. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul 2000, s. 153-154.

I. BÖLÜM

1945ESİ ÇOK PARTİLİ HAYAT DENEMELERİ

A. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

İlk Meclis 23 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal önderliğinde 473 kişinin seçilmesine rağmen işgal şartları altında ancak 115 kişinin katılımıyla yasama hayatına başladı.⁸ Meclisin ilk başkanı da 110 oyla Mustafa Kemal oldu. Kurulan meclisin içinde çok farklı düşünce yapılarına sahip mebuslar bulunmaktaydı. Meclisin açılışından yaklaşık bir yıl sonra tartışmalarla kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu sonrasında bu farklı düşünce yapılarına sahip mebuslar arasında fikir ayrılıkları derinleşti.⁹ Muhalefetin en büyük eleştirilerini yönelttiği meclis başkanı Mustafa Kemal bu eleştirilere direnebilmek için kendi düşüncelerini paylaşan 202 arkadaşıyla 1. Grubu kurdu. Buna karşılık 2. Grup olarak adlandırılan içinde eski ittihatçılarında bulunduğu diğer blokta muhalefeti oluşturmuştur.¹⁰ 1.Grup 9 Eylül 1923’de daha düzenli bir organizasyon haline gelebilmek için tekrar yapınmaya gitmiş ve Mustafa Kemal önderliğinde Halk Fırkası adıyla yeniden teşkil edilmiştir. 29 Ekim 1923’de Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal bir yandan siyasi nüfuzunu artırtırken, diğer yandan da bazı uygulamalar dolayısıyla muhalif bloğunda kalabalıklaşmasına neden oluyordu. Özellikle yapılan reformları yanlış yahut zamansız bulan I. Grup mebusları herhangi bir gruba dahil olmayan bazı

⁸ İhsan Ezherli, **TBMM ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, Ankara 1998, s. 32.

⁹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul 2019, s. 383-384.

¹⁰ Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları İstanbul 2007, s.60.

mebuslar da muhalefete geçme kararı alıyorlardı.¹¹ Bu kamplaşmanın en büyük örneği Cumhuriyetin ilanına Rauf Orbay'ın İstanbul'dan basın yoluyla gösterdiği tepki ve CHF'den gelen karşı reaksiyon, safları belirginleştirmeye başlamıştır.¹²

Kurutuluş Savaşı döneminde başlayan Mustafa Kemal'in önderliğini kısıtlama süreci meclisteki 1. Grup ile 2. Grubu sürekli karşı karşıya getiriyordu. Kurtuluş Savaşı esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresinin uzatılması, saltanatın kaldırılması gibi konularda ayak sürüyen bazı muhalif mebuslar Cumhuriyetin ilanından sonra da hilafetin kaldırılması ve en son Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 20 Nisan 1924'de tekrar düzenlenmesi esnasında "Devletin Dini İslam'dır." ifadesinin çıkarılmasında muhalefetin sesi giderek yükselmiştir. Bu olayın akabinde Mustafa Kemal'in savaşta silah arkadaşı olan Kazım Karabekir ve Refet Bele gibi isimler 2.Gruba geçmişlerdir.¹³ Başlarda Kazım Karabekir'in de Refet Bey'in de Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir tutumu yoktu. Paşalar, Mustafa Kemal'in Milli Mücadele sonrası etrafına doluşan çıkar gruplarından şikâyet ediyorlar, asıl yanında tutması gerekenlerin kendileri olduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca Mustafa Kemal'in yeni kurulan ülkenin meclis ve heyet-i vekile yani bakanlar kurulunun başkanlığını yürütmesinden rahatsızlık duyuyorlar bunun herhangi bir mutlakiyete dönüşmesinden çekiniyorlardı.¹⁴ Mustafa Kemal ise memlekete kim fayda sağlıyor ise onları yanında tuttuğuna inanıyor ve bunu bizzat yanındaki arkadaşlarına söylüyordu.¹⁵ Mustafa Kemal, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kendi bakış açısından anlattığı eseri Nutuk'ta durumu "*Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyât ve ruhiyâtının ihatası hudûdu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir.*"¹⁶ şeklinde izah etmiştir. Bununla beraber, kendi açısından anlaşılabilir olsa da 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye'nin yeniden düzenlenmesin 'de "Reis-i Cumhura Meclisi feshetme

¹¹ Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul 1998, s. 36.

¹² Erik Jan Zürcher, "Atatürk ve Muhalefet 1924'teki Çok Partili Muhalefet", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı: 49, İstanbul 1988, s. 16.

¹³ Hakkı Uyar, **Tek parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1999, s. 115.

¹⁴ Demirel, a.g.e., s. 231.

¹⁵ Vahdettin Engin, **Hesaplaşma**, İstanbul 2011, s. 22-23.

¹⁶ Atatürk, a.g.e., s. 11.

yetkisi” verilmesini talep etmesi mecliste tepkilere yol açmıştır. Bu olağanüstü yetki talebi 2.Grubun çabaları sonucu reddedilmiştir. Hilafetin kaldırılmasında yaşanan büyük tartışmalardan sonra şimdide Teşkilat-ı Esasiye’nin yeniden yazımında gruplar mecliste karşı karşıya gelmişti. İçinde bulunulan durum fikir ayrılığının ötesine geçmiş, yol ayrımının ucuna gelinmişti.

Devrimi gerçekleştirenler devrimin yönünün belirlenmesinde şiddetli fikir ayrılığına düşmüşlerdi. Kulislerde fikir ayrılıklarının resmiyet kazanacağı duyumları dolaşıyordu. Yeni bir fırka kurulacağı basında yer almaya hatta İstanbul basınından destek görmeye bile başlamıştı. Diğer yandan basın yoluyla CHF aleyhine kamuoyu oluşturulmaya da çalışılmıştır. 11 Ekim 1924 tarihli Vatan Gazetesinin CHF’e yönetiminin muhaliflerin ve bağımsızların görüşünü dikkate almadığı eleştirisi bu çabalara örnek gösterilebilir.¹⁷

Kaçınılmazı tetikleyen olay 20 Ekim 1924 İskân ve İmar Bakanı Refet (Canitez) Bey’e mübadele ile ilgili icraatlarından ötürü gensoru verilmesi ile yaşanmış bakanın güvenilirliğini sarsmıştı. Güven oylamasından önce Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, ordu müfettişliğinden istifa edip milletvekilliğine geri dönerek oylamaya katılmayı amaçlamışlardır.¹⁸ Lakin kısa süre önce uygulamaya giren yasa gereği bu isimler isteseler de askerlik ve mebusluğa devam edemeyeceklerdi. Ancak yasada geçtiği şekliyle müfettişlik görevini bizzat bir sonraki müfettişe teslim etmeleri gerektiği hükmü Kazım Karabekir’i oylamanın dışında tutmanın amaçlandığını düşündürmüştür. Görevi teslim etmek için Ali Fuat Paşa’nın Konya’ya, Kazım Karabekir’in ise Kars’a gitmesi gerekiyordu. Kazım Karabekir’in görev teslimi yapacağı Sait Paşa’nın Ankara’ya gelmesi Ali Fuat Paşanın da Konya’ya gidip gelmesiyle geçte olsa mesele çözülmüş ve çalışmalara katılabilmişlerdi. Sonuç olarak, Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir gibi Milli

¹⁷ Saime Yüceer, “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, Ankara 2002, s. 535.

¹⁸ Mete Tunçay, **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul 1992, s. 100-102.

Mücadelenin önemli simaları askerlikten ayrılıp kariyerlerine siyasette devam etme kararı almışlardır.¹⁹

Yapılan oylamada hükümet lehine 198, aleyhte 19 oy çıkmış, 41 kişide oylamaya katılmamıştır. Oy çokluğu ile güven tazelenmişti. Lakin Halk Fırkası içindeki muhalifler de istifa yolunu seçmişlerdi. Böylece daha önce basınında çıkan yeni fırka iddiaları güçlenmiş oldu. Oylamadan 1 hafta sonra malumun ilanı olarak kabul edilen TCF, 17 Kasım 1924'de Kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanı Recep (Peker) Bey'e vermiştir. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı ve önde gelenler arasında Doktor Adnan (Adıvar) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Bey ve Rauf (Orbay) Bey gibi isimlerin bulunduğu fırka 29 kişilik mebusan mevcudu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuş oldu.²⁰

Refet Bey fırkanın ana motivasyonunu açıklarken Mustafa Kemal'i devirmek istemediklerini sadece onu sınırlamak ve mecliste hükümetin icraatlarını kontrol edecek bir yapı oluşturacaklarını belirtmişlerdir.²¹ Ortaya atılan sebepler geçerli olsa da fırkayı oluşturanların bir bölümünün eski ittihatçıların savaş zamanı Mustafa Kemal'e olan muhalefetleri göz önüne alındığında yeni kurulan fırkanın da özeleştiriyeye ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Fırka programında halk egemenliği ve özgürlüğünün yanı sıra ekonomide Liberal görüş savunulmaktaydı. Programda herhangi bir rejim karşıtlığı işareti bulunmazken parti programın 6. Maddesinin içinde yer alan “*dini inançlara saygılıdır.*” ibaresi tartışmalara sebep olmuştur.²² Seçim sisteminde tek dereceli seçim modelini savunmuşlar, ayrıca Reis-i Cumhuriyet'in tarafsızlığını ve güçler ayrılığını ilkesini vurgulamışlardır.²³ Fırka programı açıklandıktan sonra mevcut haliyle de özellikle İstanbul basını tarafından büyük destek görmüştür.²⁴ Kâğıt üstünde bakıldığında CHF'den daha demokratik görünen bu fırka programı da Mustafa Kemal Paşa tarafından Nutuk'ta “*Cumhuriyet kelimesin bile söylemekten*

¹⁹ Ömür Sezgin, Gencay Saylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul 1983, s. 2046.

²⁰ Davut Dursun, **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, İstanbul 2001, s. 125.

²¹ Lord Kindross, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, Ayhan Tezel (Çev.), İstanbul 1970, s.600.

²² Tunçay, **a.g.e.**, s. 371-372

²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1995, s. 611.

²⁴ **Vakit Gazetesi**, 18 Kasım 1924, s. 1.

kaçanların, Cumhuriyeti doğduğu gibi boğmak isteyenlerin kurduğu partiye “cumhuriyet” ve hem de “Terakkiperver Cumhuriyet” adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne dereceye kadar içten kabul olunabilir?”²⁵ denilerek eleştirilmiştir. Mustafa Kemal’in eleştirilerine rağmen Kazım Karabekir’e göre devrimler üzerindeki tartışma, görüş farklılıklarından ibaretti ve ülkenin ana rotasıyla ilgili herhangi bir problem yoktu.²⁶

Mecliste zaten bir muhalefet mevcut idi. TCF şeklinde organize olunca da mecliste etkileri artmıştır. Fırka programında yer alan 6. Maddenin de etkisiyle rejim karşıtı dini grupların ilgisini çeken fırka İstanbul basının da teşvikiyle muhalefet etkisini arttırmıştır. Özellikle merkezi otoritenin azaldığı doğu illerinden fırkaya talep çok yüksek olmuştur. Fırkanın ilk şubesi Urfa’da kurulmuş ve en büyük örgütlenmesi de Sivas’ta olmuştur.²⁷

Fırkanın Doğu Anadolu Bölgesi’nde kısa sürede bu kadar ilgi odağı olması, aynı zamanda sonunu hazırlamasına sebep olmuştur. Adeta rejim karşıtı her grubun yuvası haline gelen Fırka, kurulduktan 3 ay sonra 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır’ın Ergani İlçesinin Piran köyünde Şeyh Sait tarafından başlatılan isyan ile ilişkilendirilmiştir. Kuruluşundan bu yana daha 2 yıl geçmeden Türkiye’ye ağır bedeller ödeten bu isyanın önüne geçebilmek için iktidarın, siyasi uzantısı olarak gördüğü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının yetkililerinden fırkayı feshetmeleri istenmiş lakin olumsuz yanıt alınmıştır. Yunus Nadi köşesinden bu durumu eleştirmiş ve fırka kendini feshetmeyi kabul etmiyorsa olayların önüne geçebilmek için hükümetin bunu kendisinin fırkayı kapatması gerektiğini savunmuştur.²⁸ İktidar, Fırka yöneticilerini ülkenin içinde bulunduğu zor durumda, fırkayı kapatma fedakârlığını göstermemesini sorumsuzluk olarak görmüştür. TCF ise kapatma talebini reddederek isyanla herhangi bir bağları olmadığını beyan etmişlerdir. Yine de İktidarın bu isteği TCF’de endişelere yol açmıştır. İsmet İnönü’nün hatıratlarından

²⁵ Atatürk, a.g.e., s. 592.

²⁶ Kazım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması**, İstanbul 2000, s. 19.

²⁷ Tunaya, a.g.e., s.529.

²⁸ **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Haziran 1925, s. 1.

aktardıklarına bakıldığında Mustafa Kemal, isyana ve sorumlulara yapılacak müdahalelerin genel tedbirler alınarak kanuna uygun şekilde olacağını söylemiştir.²⁹

İsyanın başlamasıyla mecliste olası önlemler görüşülmeye başlanmıştır. Bu görüşmelere de isyan vilayetlerinde olağanüstü hâl ilan edilmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanununa, dinî siyasete alet etmenin de kanuna aykırı olduğu maddesi eklenmiştir.³⁰ Kanuna getirilen ek ile ilgili yapılan görüşmelerde TCF Lideri Kazım Karabekir de “*Dini âlet ittihaz ederek, mevcudiyet-i milliyemizi tehlikeye koyanlar, her türlü lanete lâyıktır.*” sözleriyle isyanı eleştirmiş isyana yapılacak müdahale için hükümete her türlü desteği sunacağını göstermiştir.³¹ Karabekir’in bu sözleriyle TCF’yi isyanla ilişkilendirilmesinin önüne geçmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Tabîî Şeyh Said İsyanı büyüyüp daha fazla önlem alınması gerektiğinde Takriri-i Sükûn kanunu gündeme gelmiştir. 4 Mart 1925’te yapılan görüşmelerde kanunun 1. Maddesi ile “*irtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlê bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu efal erbabının Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir*”³² ifadelerinde söz konusu kanun Hükümete geniş yetkiler vermiş, yapılan konuşmalarda kanunun hedefinde Şeyh Said ile beraber TCF’nin de olduğu anlaşılmıştır. Karabekir de bunu anlamış olacak ki, mevcut kanunların isyana müdahale edebilmek için yeterli olduğunu belirtmiş ve ayrıca da bu kanunun sınırsız yetkisini şu sözlerle eleştirmiştir: “*Muhterem arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim veçhile hadise-i isyan zuhur eden muntıkada hükümetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayrı vazih ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilâtı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasi taazzuvar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse,*

²⁹ İsmet İnönü, **Defterler**, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul 2017, s. 63.

³⁰ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 14, İ. 64, 25. 2. 1341(1925), c. 2, s. 309-310

³¹ **TBMMZC**, 2. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 14, İ. 64, 25. 2. 1341(1925), c. 2, s. 309

³² **TBMMZC**, 2. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 15, İ. 69, 4. 3. 1341(1925), c. 2, s. 131-132.

*halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir.”*³³ TCF cephesinin tüm itirazlarına rağmen Halk Fırkası sayısal üstünlüğünü kullanarak aynı gün kanunu çıkartmıştır.³⁴

Kanun yürürlüğe girdikten iki ay sonra fırkanın kapanma sinyali Sinop’tan geldi. Fırkanın Sinop şubesini içine alan bir davada şube Takrir-i sükûn kanununa dayanarak kapatıldı.³⁵ Daha sonrada fırka Başbakan İsmet İnönü tarafından memleketin âli menfaatleri için fırka programında yer alan 6. Maddenin laikliğe aykırı olduğu sebebiyle 5 Haziran 1925 günü Fırkanın tamamen kapatıldığını ilan edildi. Aylarca süren silahlı çatışmalardan sonra 14 Doğu iline yayılmış olan isyan bastırılmış ve sorumluları İstiklal Mahkemelerinde yargılanmış, çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu dayanarak isyanın elebaşları idam edilmiştir.³⁶

B. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

Genç Cumhuriyetin ilk muhalefet Fırkası olan TCF’nin kısa sürede ülke tarihine damgasını vurmuştu. Lakin bunu herhangi bir seçim başarısıyla değil fırka programındaki maddeler ve kontrolsüz biçimde etrafında toplanan rejim karşıtı insanlar sayesinde yapmıştı. Bu rejim karşıtı insanları Doğu Anadolu Bölgesinde çıkardıkları isyanlar Genç Cumhuriyete ağır bedeller ödetmiş. Çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanununa dayanarak isyan zorla bastırılmış. İktidarca isyanın siyasi ayağı olduğu iddia edilen TCF de kapatılmıştır.

1930’lara gelindiğinde ise dünyada 1928’de başlayan ekonomik kriz Türkiye’de de etkisini göstermişti. Mevcut hükümete karşı halkta hoşnutsuzluk artmıştı. Oluşan bu kitlenin kontrolden çıkmadan kendilerini ifade etmelerini ve mecliste sesleri olması için Mustafa Kemal kendi gözetiminde yeni bir fırka

³³ TBMMZC, 2. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 15, İ. 69, 4. 3. 1341(1925), c. 2, s. 134

³⁴ T.C. Resmi Gazete, Sayı, 87, 5 Mart 1925.

³⁵ Vakit Gazetesi, 20 Mayıs 1925, s. 1.

³⁶ Hikmet Bila, CHP 1919-1999, İstanbul 1999, s. 53.

kurulmasını arzulamaktaydı.³⁷ Kurulacak bu fırkayla devletçi politikalar izleyen İsmet İnönü'nün karşısında liberal görüşlü fırka mebusları hükümetin denetimini sağlayarak, iki zıt görüşün varlığıyla mecliste kontrast oluşacaktı.³⁸

Mustafa Kemal kurulacak yeni fırkaya lider olarak Paris Büyükelçisi Ali Fethi (Okyar) Bey'i seçmişti. Bu karara 20 Nisan 1930'da Başbakan İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede onun da fikrini alarak varmıştır.³⁹ Daha sonra alınan karar doğrultusunda Mustafa Kemal ve Fethi Bey Yalova'da görüşmüşler ve Mustafa Kemal bu arzusunu Ali Fetih Bey'e bir tavsiye olarak belirtmişti. Mustafa Kemal Fethi Bey'e *“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıta meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictature nazarıyla bakıyorlar. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum. Bütün müşkillere katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi deruhte etmelisiniz”* sözleriyle durumu özetleyerek bu maksadını dile getirmiştir.⁴⁰ Fetih Bey onun bu tavsiyesini fazla geciktirmeden yerine getirmiş ve 12 Ağustos 1930'da yeni fırkayı Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Fırkanın isim babası ise bizzat Mustafa Kemal'di.⁴¹

TCF örneğinde olduğu gibi SCF mebusları ve kurucuları da CHF'nin mevcut mebuslarından gelmekteydi. Kurucular arasında Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Nuri (Conker) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Doktor Reşit Galip (Baydur) Bey bulunmaktaydı.⁴² Fırkaya destek olmak için Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım da SCF'ye geçmişti. Bir diğer ayrıntı ise ileride demokrasi tarihimizin önemli siyasetçilerinden olacak Adnan Menderes'in de SCF'nin Aydın İl Başkanlığını yaparak siyasete adımını atmıştı olmasıydı.⁴³

³⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara 1997, s. 175.

³⁸ Lewis, **a.g.e.**, s. 279.

³⁹ İnönü, **a.g.e.**, s. 116.

⁴⁰ Ahmet Demirel, **Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçim ve Siyaset (1923-1946)**, İstanbul 2014, s. 107.

⁴¹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 68.

⁴² Sacit Karabrahimoğlu, **Demokrasimizin Kronolojisi**, Ankara 1972, s. 110.

⁴³ Günver Güneş, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 25, sayı 39, Ankara 2006, s. 124.

Mustafa Kemal'in kuruluştaki desteği mebuslar ve kardeşi gibi fırkanın reklamını yapabilecek isimlerin dışında maddi olarak da fırkaya yardım etmiştir.⁴⁴ Mustafa Kemal'in fırkaya verdiği bu desteğin nedeni açıklı. Halkın hoşnutsuzluğunun siyasi karşılığının bulunması hükümetin denetlenmesi ve gerçek anlamda demokrasiye geçişi TCF de olduğu gibi herhangi bir olumsuzluğa mahal vermeden sağlamak ve kendi kontrolünde laik ve kuruluş değerlerine bağlı bir Fırka meydana getirmektir.⁴⁵

SCF'nin kuruluşunda olduğu gibi programında Mustafa Kemal'in arzusu doğrultusunda şekillendi. Laikliğe ve milliyetçiliğe yer verildi. Ekonomi politikalarında ise Liberalizm görüşü kabul edilerek özel teşebbüslerin önemi savunuldu. Fırkanın kurucusu Fethi Bey de Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatta *"Her şeyden evvel müzmin hale gelen iktisat buhranına çare bulacağız, mecliste hükümeti açıkça tenkit edeceğiz"*⁴⁶ sözleriyle partini amacını özetliyordu. Böylece SCF, muhalefete hem liderinin bu beyanatları hem de fırka programıyla başlamış oluyordu. Çünkü İnönü Hükümeti son derece ihtiyatlı ve devletçi bir politika yürütüyordu. Alınan vergilerle halka fazla yüklenildiğinin farkında olan SCF yetkilileri, programda vergi konusuna değinmiş ve gelire dayalı verginin esas alınacağı beyan edilmiştir. Ayrıca yabancı yatırımcının önemi de vurgulanmıştı.⁴⁷ Fırka kurulup meclisteki yerini aldıktan sonra CHF'yi iki konuda sert şekilde eleştirmeye başladı, ilki ekonominin yönetim şekliydi fırkanın ekonomi görüşüne uygun olarak piyasalardaki devlet tekeli kaldırarak özel sermayeye alan açması istenmiştir. İkinci eleştirisi de siyasi yönde olmuştur, CHF'yi elindeki yasalar vasıtasıyla elde ettiği gücü kullanarak ülkeyi cumhuriyet sisteminden tek fırka devletine çevirdiği eleştirelini yöneltmiştir.⁴⁸

SCF kısa sürede mecliste yaptığı başarılı muhalefet sebebiyle iktidara bir sebepten tepkili olan kesimin ilgisini çekmişti. CHF Hükümeti de fırkayla ilişkiye

⁴⁴ Tahsin Bekir Balta, **Türkiye'de Yasama Yürütme Münasebeti**, Ankara 1960, s.29.

⁴⁵ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 1955, s. 114.

⁴⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1930, s. 1.

⁴⁷ Tefvik Çavdar, **Serbest Fırka**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.8, İstanbul 1983, s. 2055.

⁴⁸ Çiğdem Erdem, "Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme", **Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 15, Sayı:1, Ankara 2013, s. 15.

geçenleri ve fırka yönetimini incelenmesi için müfettişler görevlendirildi.⁴⁹ Çünkü insanlar hızla SCF saflarına geçmeye başlamıştı. Hedeflenen kesimden çok daha farklı ekonomik sınıftan insan fırkaya ilgi göstermişti. Aslında fırkanın ana hedefi şehirli orta sınıfın desteğini almaktı. SCF kurulmasıyla güdülen amaç kısa sürede rayından çıktı ve kapatılan TCF'nin aşırı radikal rejim karşıtı destekçileri Takrir-i Sükûn Kanunu ile baskı altına alındıktan sonra bu fırkayı tekrar organize olmak için yeni bir fırsat olarak görmüşler ve hızlıca fırka etrafında toplanmışlardır.⁵⁰ Fırkanın en önemli mitingi İzmir de yapıldı. Yaşanan izdiham ve ilgi beklenenin çok ötesinde olmuştu. Düzenlenen diğer mitinglerde fırkanın kontrolü Ali Fetih Bey'in elinden çıktığı açıkta. Nitekim kapanma sinyalleri Ali Fethi Bey'in meclisteki konuşmasına da yansımıştı. O konuşmasında *“Cumhuriyetin Türkiye’imizde normal olması ve ebedileşmesi için gördüğü bütün teşviklere rağmen fırka teşkil edemezse veya fırka teşkili bazı yanlış düşünenlerin iddiaları gibi inkılâbı tehlikeye düşürecekse o halde daha uzun bir zaman için fırka teşkilinden sarfınazar etmek daha uzun bir zamanda Mecliste murakabeyi tek bir fırkaya terk etmek icap eder. Maksat bu ise, bunu açıkça ifade etmek daha dürüst bir hareket olur.”*⁵¹ diyerek SCF’yi eleştirenlerin isteklerini izaha çalışmıştır. Ali Fethi Bey her ne kadar CHF mebuslarına irticai faaliyetlerle fırkasının bir ilişkisi olmadığını anlatmaya çalışsa da başarılı olamıyordu. CHF’li mebuslar fırkanın yereldeki sözcülerinin irticai söylemlere sahip olduğunu fırkanın üst yönetiminin bu görüşte olmasa da fırkanın bu kişilerden sorumlu olduğunu savunuyorlardı.⁵² Özellikle Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Fırkanın İzmir ve İstanbul Beşiktaş’taki toplantılarında rejim karşıtı sloganların atıldığını ve bu insanların doğrudan Cumhuriyeti hedef aldıklarını vurgulamıştır. Bu kişiler ile Ali Fethi Beyi’nin bir alakası olmasa da fırkaya yuvalandıklarını ve tehlikeli hale geldiklerini beyan etmiştir. Ayrıca fırkanın yerelde irticai kimselerin eline geçtiğini polis ve adliye tutanaklarına dayandırarak meclise sunmuştur.⁵³

⁴⁹ Derviş Kılınçkaya, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi” **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, Ankara 2012, s. 11-12.

⁵⁰ F. Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşünce Gelişimi**, İstanbul 1965, s. 72.

⁵¹ **TBMMZC**, 3. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 21, İ. 84, 2.10.1930, c. 1, s. 37.

⁵² **TBMMZC**, 3. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 21, İ. 84, 2.10.1930, c. 1, s. 38.

⁵³ **TBMMZC**, 3. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 21, İ. 84, 2.10.1930, c. 1, s. .

Fırkanın Düzenlediği yapılan her mitinge radikal gruplar hücum ediyor, rejim karşıtı sloganlar atıyorlardı. Bunu gören Ali Fetih Bey kontrolü kaybettiğini anlamıştı ve fırkayı kapatma kararı aldı. Kuruluşundan bu yana Fırka dördüncü ayını bitirmeden 18 Ekim 1930'da kendini fesih ederek siyasi hayattan çekildi yaşanan bu gelişme fırkayı samimi olarak destekleyen insanlarda hayal kırıklığı yarattı.⁵⁴

SCF'nin kendini feshetmesi rejim karşıtlarını dağıtmaya yetmedi. Fırka sayesinde tekrar bir araya gelen rejim karşıtı topluluktan bir grup, Nakşibendi Tarikatı'na mensup Derviş Mehmet adında ki şeyh liderliğinde Menemen'de çıkan ayaklanmada Astsubay Kubilay'ın şehit edilmesi hadisesine neden oldu.⁵⁵ Yapılan tahkikat ve yargılamaların sonunda 28 kişide olayların faili olarak suçlu bulunup asılmışlardır.⁵⁶

İlk çok partili hayata geçiş süreci Mustafa Kemal Reis-i Cumhuriyeti döneminde olmuş, kurulan iki muhalefet partisi de ülkede acı olayların yaşandığı iki olayla doğrudan ilgisi olmasa da rejim karşıtlarının parti içerisindeki faaliyetleri dolayısıyla rejime zarar verir hâle gelmişti. Mustafa Kemal'in kendi direktifleriyle kurulan bu fırkanın bile kısa sürede amacından çıkabildiği görüldüğünden başka bir fırka girişimine girilmedi. Sonrasında müstakil şahıslar tarafından sosyalist ideolojiye sahip birkaç fırka kurma teşebbüsü olsa da hayata geçirilemedi ve "Çok Partili Hayat" düşüncesinin uygulanabilmesi 1945'e kadar ertelendi.

⁵⁴ Eyüp Öz, "İzmir Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 4, Sayı 5, Bişkek 2015, s. 438

⁵⁵ **Vakit Gazetesi**, 25 Aralık 1930, s. 1.

⁵⁶ **Son Posta Gazetesi**, 5 Şubat 1931, s. 1.

II. BÖLÜM

İÇ VE DIŞ ETKENLER

A. SAVAŞ SONRASI SÜREÇ

1. Savaş Sonrası Genel Durum

II. Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sona ermesi ile Dünya tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Savaş Almanya, İtalya ve Japonya'nın başını çektiği Mihver Devletleri'nin mağlubiyeti, ABD ile İngiltere'nin başını çektiği Müttefikler'in ve Sovyetler Birliği'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır.⁵⁷ Savaştan sonra ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin yenedünya düzeninin beş büyük devleti olmuştur.⁵⁸ İdeolojik olarak da Faşizm ve Nazizm kaybetmiş, Liberalizm ve Komünizm kazanmıştır.

Savaştan sonra değişen düzende batı dünyasının yeni süper gücü ABD, İngiltere'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmanın adayı olarak iyiden iyiye kendini göstermiş, doğu da ise yepyeni bir süper güç olarak Sovyetler Birliği kendini göstermiştir.⁵⁹ Savaşın sonunda yıllardır temel siyasetini oluşturan Monroe Doktrinini terk eden ABD, içe kapanma dönemini bitirmiş ve dünya siyasetinin bir numaralı aktörü olmuştur. Batı bloğunun merkezinde ABD, Doğu

⁵⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara 2015, s. 201-202.

⁵⁸ Sander, **a.g.e.**, s. 204.

⁵⁹ Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 51, Sayı 1, Ankara 1996, s. 267.

bloğunun merkezinde Sovyetler Birliği olmak üzere iki kutuplu dünya düzenini oluşturmuşlardır.⁶⁰

Bu iki blok arasındaki ideolojik zıtlık savaş sonrası hemen ortaya çıkmış, fikrî hürriyeti yok sayan Sovyetler Birliği'nin komünizmi dünyaya yayma çabaları süratle başlamış ve bu durum özgürlük ve insan hakları yanlısı devletler tarafından hoş karşılanmamıştır. Savaştan kısa bir süre sonra başlayan bloklar arasında mücadele, daha sonra Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemin temelini oluşturmuştur.⁶¹

Sovyetlerin savaştan hemen sonra gösterdiği yayılcı tutuma karşı ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Batı bloğu, demokrasiden yana olan devletlerle yakın ilişkiler içinde bir politika yürütmüş, bu devletleri destekleyerek, kalkınmalarına yardımcı olmuştur.⁶² Sovyet Rejimi ve yörüngesinde yapılan devletlere karşı tavır alınmış ve dünyanın bu katı sistemle mücadele etmesi gerektiği fikri belirtilmiştir.⁶³

1943'ten itibaren Almanlara karşı taarruza geçen Sovyetler Birliği, geri aldığı bölgelerde Nazi ideolojisini yıkarken, bir yandan da kendi komünist ideolojilerini yerleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Çin gibi devletlerdeki mevcut komünistleri destekleyerek, onların güçlenmesine yardımcı olmuştur. Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelere de çeşitli baskılarla isteklerini kabul ettirmek istemiştir. Sovyetler Birliği, bu politikasıyla Çarlık Rusya'sından beri en büyük amacı olan sıcak denizlere inmeyi amaçlamıştır.⁶⁴

Sovyetler Birliği, diğer taraftan da II. Dünya Savaşı'nın en çok yıprattığı ülkelerden olan İngiltere'nin sömürgelerinde kaybolan siyasi gücünün yerine kendini yerleştirmek istiyordu. İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan destekleyecek gücünün olmadığını bildiğinden, bu ülkelere baskı kurmaktan herhangi bir çekince duymuyordu. Sovyetler Birliği'ne karşı İngiltere, tek başına çaresizdi. Bu sebeple II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok daha büyük bir güç olarak ortaya çıkan ABD'nin durabileceğini biliyordu. Bu amaçla İngiltere, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı

⁶⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, İstanbul 2005, s. 420.

⁶¹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 420.

⁶² Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, C. 1, Sayı 29, Erciyes 2010, s. 266.

⁶³ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Ankara 1983, 1983, s. 228.

⁶⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 423-424.

koymasını sağlamak için bir muhtıra vererek Batı Bloğundaki ülkelere yardım etmesini istemiştir.⁶⁵

1927'den bu yana çeşitli revizeler geçirerek devam eden Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluk antlaşması, savaştan hemen sonra Sovyetler Birliği'nin anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmesiyle bitmiştir.⁶⁶ Böylece Sovyetler Birliği Türkiye için geleneksel düşman "Rusya" olarak yeniden vücut buldu. Savaş sonunda 1.000.000 km²'lik fiziki 192.000.000'lük nüfus büyüklüğü ile Sovyetler Birliği tüm ihtişamıyla tekrardan Türkiye'nin karşısına dikildi.

ABD, Sovyetler Birliği ile savaşta Mihver Devletleri'ne karşı mecburi müttefik olmuştur. Bu müttefiklik durumunu savaştan sonra da sürdürebilmeyi düşünse de Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tutumu İngiltere'nin de teşviki ile ABD'nin Monroe Doktrininden bu yana sürdürdüğü inziva siyasetini değiştirdi. İlk adım olarak Vanderberg kararları ile⁶⁷, daha sonra 1947 Truman Doktrini'nin içeriği ile siyasi olarak komünizme karşı konulmuş, Marshall Planı ile Savaş'ta harap olan, ekonomik açıdan tükenen Avrupa'yı Sovyetler Birliği'ne karşı tekrardan ayağa kaldırmayı planlamıştı.

Genel olarak bakıldığında savaş sonrası ülkeler Doğu ve Batı Bloğu olarak ikiye bölünmüş küçük ülkeler de bu iki blok arasında kalmıştı. İstisnai olarak yeni bağımsız olan Afrika ülkelerinin kurduğu bağlantısızlar olarak adlandırılan üçüncü bir seçenek olsa da Türkiye'nin Sovyetler Birliğine coğrafi olarak çok yakın oluşu tarafsız kalma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Türkiye, tek başına Sovyetler Birliği'ne direnemeyeceği, ekonomik durumunun da bunu kaldıramayacağı için ya Sovyetler Birliği'nin güdümüne girerek Belarus ve Ukrayna gibi birer uydu devlet olacak yahut eski emperyalist yeni demokratik Batı bloğuna dâhil olacaktı.

⁶⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 441-442.

⁶⁶ Gothard Jaeschke, "I. Ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası", **Türkler Ansiklopedisi**, C 16, Ankara 2002, s. 802.

⁶⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.449

2. Yalta Konferansı

Savaşın sonucu belli olmaya başladığında Müttefik Devletler 4 Şubat 1945’de Yalta’da bir konferans düzenlemiş ve gelecekte ki dünyanın siyasi durumu görüşülmüştür.⁶⁸ ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill, Sovyetler Birliği lideri Stalin arasında yapılan görüşmenin başlıkları arasında, BM’nin kurulması, Almanya ve Polonya’nın savaş sonrası durumları vardı. Konferansın Türkiye açısından en önemli noktası Boğazlar meselesinin de ele alınmasıydı.⁶⁹ Sovyetler Birliği Lideri Stalin, Boğazlarda yeni bir düzenleme yapılmasını istiyordu.⁷⁰ Sovyetler Birliği’nin bu teklifi, Rus Çarı II. Petro’nun sıcak denizlere inne politikasını anımsatmaktaydı. Her ne kadar ideoloji ve rejim değişse de temel siyasetin değişmediği görülmekteydi. Stalin’in Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni yeniden düzenlenmesi teklif etmesindeki neden, Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı’nda kazandığı başarıyı siyasi açıdan da bir kazanıma dönüştürmek istemeseydi. Kısaca SSCB savaş boyunca ödediği bedelin karşılığını fazlasıyla almak istiyordu.⁷¹

Sovyetler Birliği’nin Boğazlar noktasındaki isteklerinin doğrudan muhatabı olan Türkiye, müttefiklerin tüm ısrarına rağmen onların yanında savaşa girmemişti. Ayrıca Alman ajanlarının Irak’a geçmesine göz yumarak ve 1944’e kadar krom ticaretine devam ederek, Almanya’nın hammadde eksikliğini gidermişti. Böylece Almanya’nın savaşa devam etmesine dolaylı yoldan yardım etmiş konumundaydı.⁷² Bu durumdan haberdar olan ABD ve İngiltere, Boğazlar noktasında Türkiye’nin karşısında yer alması da tam olarak yanında bir tavır da ortaya koymuyorlardı.⁷³ Boğazlar konusunda ısrarını sürdüren Sovyetler Birliği sonunda Montrö Sözleşmesini kendi lehlerine olacak şekilde revize edilmesini kabul ettirdi.⁷⁴ Ayrıca Sovyetler Birliği ülkesindeki medya ile Türkiye’nin Alman zaferini arzuladığı

⁶⁸ Osman Akardere, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler(1938-1945)**, İstanbul 1998, s. 310.

⁶⁹ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, İstanbul 2003, s. 62-64.

⁷⁰ Akardere, **a.g.e.**, s. 316.

⁷¹ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, İstanbul 2012, s. 321.

⁷² **Vatan Gazetesi**, 21 Nisan 1944, s. 1. İnönü, **a.g.e.**, s. 293

⁷³ Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu, **Yakın Dönem Türk Politika Tarihi**, Ankara 2011, s. 256-257.

⁷⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2010)**, İstanbul 2010, s. 807-808.

propagandasını yaparak, savaştan sonra kurulacak BM'ye girişinin önüne geçmeye çalışıyordu.⁷⁵ Türkiye'yi bu durumdan kurtaracak fırsat Yalta Konferansı'nda ortaya çıkmıştır. Yalta Konferansı'nın önemli kararlarından biri Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmeyen devletlerin BM'ye alınmayacak olmasıydı. Doğal olarak Türkiye Savaş sonrası kurulacak yeni düzene dâhil olabilmek için 23 Şubat 1945'te savaşın bitmek üzere olduğu bir dönemde Almanya'ya savaş ilan etti.⁷⁶ İsmet İnönü savaş ilanından sonra dışarıdan gelen eleştirilere de 1 Kasım 1945'de yaptığı konuşmasında cevap vererek, Türkiye'nin savaş boyunca sürdürdüğü politikalarda Müttefiklerin aleyhine herhangi bir girişimde bulunmadığı söylemiş, bu savaş ilanını da sürdürülen politikanın devamı olarak izah etmiştir.⁷⁷

Yalta Konferansında yaşananlar savaş sonrası durumu özetliyordu. Özellikle yapılan tartışmalarda İngiltere ve Fransa gibi önde gelen Avrupa devletlerinin Sovyetler Birliği karşısında zayıf görüntüleri, sonra ki yıllarda dünya siyaseti için Sovyetlerin ve karşında durabilecek tek Batı ülkesi ABD'nin söz sahibi olacağı anlaşılıyordu.

3. San Francisco Konferansı

Savaş sonrası Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulacak devletlerin entegrasyonunu sağlayacak ve devletlerin sorunlarını barışçıl yollarla çözmesini amaçlayan yeni bir federasyon fikri daha savaş bitmeden doğmuştur. Bu fikir yapılan üç büyükler konferanslarında gündeme gelmişti.⁷⁸ Yalta Konferansında alınan karar doğrultusunda 25 Nisan 1945 günü ABD'nin San Francisco kentinde konferans toplandı. ABD Başkan'ı Truman konferansın açılışını "*Harpte beraber ölmeyi istemiyorsak, barışta beraber yaşamayı bilmeliyiz*" cümlesi ile özetlenebilecek konuşmasıyla yapmıştır.⁷⁹ Türkiye Yalta Konferansı'nda alınan karar dolayısıyla Mihver Devletlerine savaş ilan ederek San Francisco Konferansına katılmak şartını

⁷⁵ İsmail Köse, "Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Trabzon 2015, s. 248.

⁷⁶ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, İstanbul 2003, s.100. **Ulus Gazetesi**, 24 Şubat 1945, s. 1.

⁷⁷ **Akşam Gazetesi**, 2 Kasım 1945, s. 2.

⁷⁸ İsmail Coşkun, "San Francisco Sonrası Dünya", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, C. 3, Sayı 12, İstanbul 2004, s. 19.

⁷⁹ **Ulus Gazetesi**, 26 Nisan 1945, s. 1.

yerine getirmiştir. Resmi olarak da ABD tarafından konferansa davet edilmişti.⁸⁰ Türkiye davete Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında 40 kişiyi aşkın kalabalık bir bürokrat grubuyla iştirak etti.⁸¹

Konferansta Türkiye aleyhine bazı noktalar bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Türkiye'nin savaşa geç katılmış olmasaydı. Lakin aynı durumda başka devletler de olduğundan bu sebep idare edilebilirdi. Bir diğer sorun ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye tarafından Ermenilere baskı yapıldığı iddiasıydı. Konferanstaki Ermeni komitesince de Türkiye'nin üzerine gelmekteydi. Türkiye'deki Ermenilerin katledildiğini oradaki masum Ermenilerin can güvenliği için Sovyetler Birliğine gönderilmesini talep ediyorlardı.⁸² Ermenilerin bu çabaları ABD ve İngiltere'nin dikkatini çekmiyordu.⁸³ Dışardan bakıldığında tüm bu sorunların merkezinde Türkiye'nin en büyük eksisi olarak tek parti iktidarının baskıcı bir rejim görüntüsü vermesi yatıyordu. Özellikle Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bu tek partili yapısını "daha temsili, daha demokratik" olması yönünde eleştirerek ülkenin üzerindeki baskılarını arttırmıştı.⁸⁴ Türk delegasyonu, Konferansta en çok bu imajın düzeltilmesine çalışmıştır. Konferans boyunca heyete sorulan bu tür sorulara İsmet İnönü'nün arzu ettiği gibi Türkiye'de demokratik ortamın süratle düzeleceği söylenmiştir.⁸⁵ Hasan Saka'nın başkanlığındaki heyet, Türkiye Cumhuriyeti yasalarının demokrasi için şu an dahi uygun olduğunu belirtmiştir. Sivil yapının gelişmesinde engel olarak savaş gösterilmiştir. Delegelerden Ahmet Şükrü Esmer'de otelde verdiği demeçte, ABD'nin savaşın kazanılmasında ve barışın sağlanmasında gösterdikleri çabayı takdir ederek, Türkiye'nin hangi tarafta olduğuna dair ipucunu vermekteydi.⁸⁶ Türkiye'nin bütün çabası Sovyetler Birliği'ne karşı egemenliğini korumak için ABD ve İngiltere'nin desteğini almaktı. Türkiye'nin boğazlar ve toprak egemenliği konusundaki bu destek arayışı ABD tarafında herhangi bir ilgi

⁸⁰ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 1996, s.184. **Akşam Gazetesi**, 7 Mart 1945, s. 1.

⁸¹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara 1988, s. 44

⁸² **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Mayıs 1945, s. 1.

⁸³ Necdet Ekinci, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul 1997, s. 266.

⁸⁴ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 407

⁸⁵ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. 3, İstanbul 1974, s. 1665.

⁸⁶ Ekinci, **a.g.e.**, s. 276-277.

uyandırmamıştı. ABD Boğazlar konusunu San Francisco Konferansında değil, ilerde İngiltere ve Sovyetler Birliği ile beraber yapacağı Potsdam Konferansı'nda ele almak istiyordu. İngiltere ise Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği tehdidinin farkındaydı. Bu bağlamda da konu hakkında görüşlerini Potsdam'dan önce açıkladı. Sovyetler Birliği'nin toprak ve üs talebinin imzalanacak olan BM Anayasası ve Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir.⁸⁷

Sonuç olarak konferans, 26 Haziran 1945 günü sona ermiş ve BM Anayasa'sı 51 devletin tamamı tarafından imzalanmıştır. Anayasa ülkelerin kendi meclislerinde de onaylanarak yürürlüğe girecektir.⁸⁸ Anayasa TBMM'de 15 Ağustos 1945 günü oybirliği ile alınan kararla kabul edilmiştir.⁸⁹ Böylece temelleri savaş sırasında ABD ve İngiltere arasında imzalanan Atlanta Bildirisine dayanan BM resmen kurulmuş oldu.⁹⁰ Konferans ve anlaşmanın kabulü Türkiye açısından yeni bir yola girmenin başlangıcı oldu. Türkiye Batı Bloğuna doğru adımlar atmayı sürdürdü.

San Francisco Konferansından çıkan temel mesaj yeni düzenin kurulması, barış ortamının sağlanması ve bu durumun sürekliliğini sağlamaktı. Dünyada insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü her yerde yükseltmeyi amaçlıyordu.

4. Sovyetler Birliği'nin Tehdidi

II. Dünya Savaşı bitmeden kısa süre önce Sovyetler Birliği 19 Mart 1945'te Türkiye ile dostluk antlaşmasını tek taraflı olarak feshedeceğini bildirmiştir. Normal şartlarda antlaşma 17 Aralık 1945'de bitecekti. Lakin antlaşmanın şartlarından biri olan, herhangi bir fesih talebi 6 ay önceden haber edilmez ise antlaşmanın otomatik olarak uzayacağı maddesine takılmamak için SSCB, sürenin dolmasına 9 ay kala antlaşmayı feshetmişlerdir.⁹¹

Sonrasında ise Sovyetler Birliği'nin yeni antlaşma teklifi beklenmedik bir biçimde geldi. 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper,

⁸⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 408-409

⁸⁸ Rifat Uçarol, a.g.e., s. 810-811. **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Haziran 1945, s. 1.

⁸⁹ **Ulus Gazetesi**, 16 Ağustos 1945, s. 1.

⁹⁰ Bilal Altınar, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, Sayı 1, İstanbul 2014, s. 2.

⁹¹ **Akşam Gazetesi**, 22 Mart 1945, s. 1. **Ulus Gazetesi**, 22 Mart 1945, s. 1.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanlığı'na çağrıldı ve Bakan Molotov, Selim Sarper'e dostluğun devam etmesi için Türkiye'den bazı isteklerinin olduğunu bildirdi.⁹²

Molotov, 1921'de Moskova'da yapılan antlaşmanın revize edilmesini, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini talep etti.⁹³ Molotov bununla da yetinmeyerek, Boğazların güvenliği meselesinin tek başına Türkiye'nin üstlenemeyeceğini vurguladı. Boğazların Sovyetler Birliği'nde yaşıyan insanlar için de güvenlik sorunu olduğunu anlatmaya çalıştı. Kendi fikirlerinin gereği olarak Boğazları Türkiye ile beraber savunma talebinde bulundu. Büyükelçi Sarper, yapılan tekliflerin ilkine cevaben Sovyetler Birliği'nin Kars ve Ardahan üzerinde hiçbir hakkı olmadığını, bu şehirlerin zaten Brets-Litowsk antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bırakıldığını, 1921 Moskova antlaşması ile de bahsi geçen şehirlerin Türkiye'ye ait olduğunun Sovyetler Birliği'nce onaylandığını bildirdi. İkinci teklif içinde Türkiye'nin egemenliğine tecavüz olacağından kesin bir dille reddetti.⁹⁴ Sarper, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda isteklerinin ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesini de ihlal anlamına geldiği için teklifleri geri çevirmek noktasında Ankara'ya danışmaya gerek dahi görmemiştir. Sovyetler Birliği bu teklifleriyle Türkiye'nin egemenlik alanına saygı göstermeyeceği açıkça belli etti. Bu durum, Türkiye'nin savaşın başından beri sürdürdüğü denge politikasının da sonuna geldiğinin işareti oldu. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin teklifi kabul edilmekten çok uzak olsa da Türkiye, bir yandan da itidalini korumak zorundaydı. Bu amaçla Sovyetler Birliği'ne daha önceden bildirdiği gibi iki tarafında çıkarlarını gözeterek yeni bir anlaşma kapısını açık tutuyordu.⁹⁵ II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte Sovyetler Birliği'nin teklifi, Türkiye'nin batıya yönelişinin en önemli sebebinin oluşturmaktadır. Nitekim Sovyetler Birliği'nin niyetini bu kadar açıkça dile getirmesi uluslararası kamuoyunun da tepkisine yol açtı.⁹⁶

⁹² Sander, a.g.e, s. 252.

⁹³ Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Ankara 1988, s. 44.

⁹⁴ Erel Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: KurtuluşSavaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1: 1919-1980, İstanbul 2009, s. 501-502.

⁹⁵ **Akşam Gazetesi**, 7 Nisan 1945, s. 1.

⁹⁶ Tellal, a.g.e, s. 502.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerine kurduğu bu baskı, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'yle ilişkilerde daha içe kapanık sessiz bir politika uygulamaya mecbur bıraktı. Her ne kadar teklifler reddedilse de Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı her hangi bir yaptırım gücü yoktu. Türkiye kırmızı çizgilerinden ödün vermeden Sovyetleri rahatsız edecek davranışlardan kaçınmaya çalışıyordu. Bu politika uyarınca Sovyetler Birliğinden Türkiye'ye sığınmak isteyen mülteciler Türkiye'ye sokulmamasına dair emir dahi çıkarılmıştır.⁹⁷ Bir şekilde Türkiye'ye girmiş olan mültecilerin de Sovyetler Birliğine iade edildiği görülecektir.⁹⁸ Türkiye umudunu batıya bağlasa da batıdaki devletlerden aynı şekilde karşılık bulamadı.⁹⁹ Bunun ilk sebebi ABD'nin hala inziva politikasında olması ve Japonya ile devam eden savaşta, Sovyetler Birliği ile kurduğu ittifakı hemen bozmak niyetinde olmamasıydı. Bu durum savaşın son safhalarında dahi Amerikan gazetelerine yansıyan haberlerde açıkça görülmüştür.¹⁰⁰ Diğer yandan Türkiye savaş boyunca müttefiklerin taleplerine rağmen onların tarafında savaşa girmemişti. İkinci olarak da dışarıdan bakıldığında Türkiye'nin demokrat görünüşe uymayan tek parti rejimi doğrultusunda bir yönetim biçimine sahip olmasıydı.

Bütün bunlarında farkında olan Sovyetler Birliği, olanca gücüyle Türkiye'yi diplomatik açıdan da yalnızlığa itmeye çalışıyordu. Amacına ulaşmak için kullandığı iki argüman vardı; ilki Türkiye'nin anti demokratik görünüşü diğer i se Türkiye'deki Ermenilere ve Gürcülere zulüm edildiği yönündeki iddialardı.¹⁰¹

Sovyetler Birliği Bu siyasetin gereği olarak San Francisco Konferansından sonra 1945 Haziran'ında Ermeni din adamlarını Moskova'da toplayarak "*Katalikos*"* seçimi yaptırdı. Bu önemli koltuk 1938 yılından bu yana boştu. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye dayattığı talepleri karşılıksız kalmasından dolayı Ermenilerin iddialarını tekrardan gündeme gelmesini sağlamış, bu vesileyle argümanını güçlendirmişti. Yapılan kongrede Katalikos seçilen Gevorg örekıyan,

⁹⁷ **BCA**, Dosya:97, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:117-815-19.

⁹⁸ **BCA**, Dosya:97, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:117-815-20.

⁹⁹ Kaan Kutlu Ata, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945- 1946)", **CTAD**, Yıl 13, Sayı 25, Ankara 2017, s. 197

¹⁰⁰ **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1945, s. 1.

¹⁰¹ Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir", **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, Sayı 1, Ankara 1970, s. 58.

*Ermeni Apostolik Kilisesi'nin başındaki kişiye verilen ad

kendisinden beklenildiği gibi dünyadaki tüm Ermenileri Ermenistan'a davet etmiş ve Türkiye'nin elindeki sözde Ermeni topraklarını geri almak için de Stalin'den yardım istemişti.¹⁰² Diğer yandan da iki Gürcü akademisyenin Pravda ve Izvestia Gazetelerinde yer bulan ve Karadeniz'den Van Gölüne kadar olan toprakların eski Gürcü toprakları olduğu iddiası yazılmış ve bu bölgenin Gürcistan'a iadesi istenmiştir.¹⁰³ Sovyetler Birliği elindeki bu iki asılsız iddianın Ermenilerle ilgili kısmını San Francisco konferansında Ermeniler ile birlik olarak Türkiye'ye karşı kullandı.¹⁰⁴ Gürcü iddialarını ise konferanstan sonra Türkiye üzerinde baskıyı artırmak için kullanmıştır.

5. Potsdam Konferansı ve Boğazlar Meselesi

San Francisco Konferansından sonra savaşı esas galipleri savaş sonrası meseleleri ve Japonya ile devam eden savaş hakkında bir karara varmak amacıyla Almanya'da Berlin'e 20 km mesafede olan Cecilienhof Sarayında toplandı.¹⁰⁵

Konferans 17 Temmuz 1945'te başlayıp 2 Ağustos 1945 tarihinde sonlanmıştı. Üç Büyükler en üst düzeyde temsil edilmişlerdir. ABD adına Görev süresi dolmadan vefat eden Roosevelt'in yerine geçen Truman, İngiltere adına Churchill ve Sovyetler Birliği adına Stalin katılmıştır. Ayrıca bu üç ülkenin dışişleri bakanları da konferansta hazır bulunmuştur.¹⁰⁶

Türkiye açısından konferans son derece önem arz ediyordu. Türkiye'nin elindeki stratejik değere sahip olan boğazların durumu da bu konferansta gündeme getirilerek görüşülecekti. Konferansta Stalin, Montrö Sözleşmesi'nin zamanın şartlarına göre güncellenmesini istemiş ayrıca boğazlarda Sovyetlerin güvenliği için üst kurulmasını teklif etmiştir.¹⁰⁷ Bu teklife Churchill Türkiye'nin egemenlik hakkına tecavüz olacağını beyan ederek karşı çıkmıştır. Truman ise Churchill'i desteklemekle beraber başlangıçta boğazlara uluslararası bir statü verilmesini uygun görmüş

¹⁰² Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991, s.287-288.

¹⁰³ Aydemir, **a.g.e.**, s. 285.

¹⁰⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s. 266

¹⁰⁵ Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Ankara 1969, s. 45.

¹⁰⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s. 812-814.

¹⁰⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Temmuz 1945, s. 1.

konferans sonrasında ise Türk Boğazlarını hariç tutmuştur.¹⁰⁸ Toprak meselelerini de Sovyetlerle Türkiye'nin kendi aralarında çözebileceklerini söylemiştir.¹⁰⁹

Liderlerin görüşmelerinde kesin bir mutabakat sağlanamayınca konular dışişleri bakanları konseyine havale edildi.¹¹⁰ Burada bakanlar Montrö'yü zamana uygun revize etmeyi kabul etmişler ve konuyu Türkiye ile tek tek görüşerek sonuca bağlamayı uygun görmüşlerdir. Liderlerin Görüşmesinden Türkiye aleyhine bir kararın çıkmaması ülkemiz adına asıl önemli sonuçtur.¹¹¹

Sovyetler Birliği'nin kendi açısından başarı sayılabilecek bu kararın yanında Türkiye açısından da iyi haberler vardı. Batı Bloğu, Sovyetler Birliği'nin saldırgan ve yayılmacı tutumunu görmüştü. ABD, Sovyet Birliğine güvenemeyeceğini anlamış oldu. Hatta Truman hatıralarında Sovyetler Birliği'nin masaya ne koparırsak kâr mantığıyla oturduğunu, Rusların bildiklerinin sadece kaba kuvvet olduğunu, Stalin'in konferans boyunca birçok fikre muhalefet ettiğini ve Sovyetler Birliği'nin Tuna Nehri ve Boğazlar üzerindeki planının merkezinde Dünya'ya hâkim olma fikrinin yattığını anlamış ve bunu hatıralarında dile getirmiştir.¹¹²

6. Türkiye ile ABD Yakınlaşması

a. Truman Doktrini

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yakınlaşma iki ülkenin de çeşitli zaruretlerinden doğmuştur. En önemli sebep Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı kendini koruma isteği ABD'nin de bu ülkenin yayılmasına engel olma niyetiydi. Lakin ABD'nin tavrı savaş boyunca böyle değildi. Özellikle Roosevelt savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin müttefikliğini kaybetmemek adına daha yumuşak bir politika izlemiştir. Bu süreçte Türkiye için önemli olaylardan bir tanesi Roosevelt'in ölümünden sonra başkanlığa Truman'ın seçilmesiyle oldu. Truman Sovyetlere karşı

¹⁰⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 69-71

¹⁰⁹ N. Selcen Korkmazcan, **İkinci Dünya Savaşında Türk Diplomasisi**, Ankara 2018, s. 304- 305

¹¹⁰ **Vakit Gazetesi**, 7 Ağustos 1945, s. 1.

¹¹¹ Korkmazcan, **a.g.e.**, s. 305

¹¹² Harry S. Truman, **Hatıralarım**, Çev. Cihad Baban, Semih Tuğrul, Ankara 1968, s. 198.

daha sert bir politika izlemiştir. Yalnız ABD açısından Türkiye'nin bazı dezavantajları vardı. Türkiye'nin fiili olarak demokrat olmayan siyasî yapısı ve savaşa, tüm ısrarlara rağmen girmemiş olmasıydı.¹¹³

Truman doktrininin hazırlanması fikrini Sovyetlerin savaş sonrası yayılcı politika izlemesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Sovyetler, özellikle savaştan ekonomik ve askeri açıdan yıpranarak çıkan İngiltere'nin sömürgelerinden çekilmesiyle Asya ve Ortadoğu da büyük güç boşlukları oluştu. O dönem resmîyette hala inziva politikası sürdüren ABD, İngiltere'nin de teşvikiyle Sovyetlere karşı köklü değişikliğe gitmiştir. İngiltere'nin boşluğunu doldurarak küresel yapının yeni baş aktörü olma yoluna girmiştir.¹¹⁴

Sovyetler özellikle Türkiye'nin etrafındaki Balkanlar ve Ortadoğu da oluşan boşluğu coğrafi yapısının da uygun olması sebebiyle hızla yerleşme niyetindeydi. Hali hazırda savaş sırasında Nazilerin elinden aldığı bölgelerle Avrupa'nın içlerine kadar girmişti ve bu durum İngiltere ve Fransa gibi ülkeleri kendi toprakları için bile tehdit sayılabılırdı.¹¹⁵ Sovyetlerin geçici olarak işgal edilmesine rağmen savaştan sonra bir süre İran'daki askerlerini çekmemesi de ne niyette olduğunu gösteriyordu.¹¹⁶ Savaş boyunca Türkiye'yi iktisadi ve silah yardımlarıyla destekleyen İngiltere 31 Mart 1947'den itibaren bu yardımları yapamaz hale geldi. Bu durumu ABD'ye bir memorandumla * bildiren İngiltere bölgede Sovyet nüfusuna girmemiş iki ülke olan Türkiye ve Yunanistan'ın özgür kalmasının önemine dikkat çekmiştir.¹¹⁷

Sovyetler de savaştan sonra yayılcı emellerini de gizleme ihtiyacı hissetmemişti. Her ne kadar ABD savaştan sonraki ilk iki yıl uzlaşmacı bir politika izlemeye çalışsa da bu siyasetle umulan amaca ulaşamamıştır. Sovyetler Birliği

¹¹³ **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s. 1.

¹¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 441

¹¹⁵ Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 2, Sayı 2, Sakarya 2017, s. 4.

¹¹⁶ Barış Ertem, "Türkiye ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 12, Sayı 21, Balıkesir 2009, s. 380.

* Bir devletin başka bir devlete siyasal bir sorunla ilgili olarak gönderdiği uyarı yazısı, diplomatik nota.

¹¹⁷ Sarıay, **a.g.e.**, s. 62.

savaştan sonra kurulan ittifakı ve siyasi dengeyi korumakta Batı Bloğu kadar istekli olmamıştı. Mevzu bahis çıkarları olduğunda hiçbir şekilde taviz vermeyi kabul etmemiştir.¹¹⁸ Sovyetlerin bu tavrına karşılık ABD yine de kışkırtıcı davranışlarda bulunmaktan kaçınmıştı. İngilizlerin Türkiye'ye yaptığı yardımları keseceğini ilettiği mesajdan sonra ABD'nin önlem alma konusunda İngilizlerin özgür dünyayı koruması minvalinde verdiği memorandum ile ABD'nin değişmekte olan tavrı hızlanmıştır.¹¹⁹ ABD, diğer yandan Sovyetlerin İkinci Dünya savaşında Alman işgalinden kurtarmak bahanesiyle girdiği ülkelerde kukla yöneticilerin kurduğu hükümetlerin göreve getirildiğini görmekteydi. Ayrıca Yunanistan iç savaşını da kışkırttığını anlamıştı. Türkiye'nin de açıkça egemenliğini tehdit ediyor ve topraklarına göz dikiyordu.¹²⁰ ABD'ye Gönderilen İngiliz notasıyla değişen tavrının ilk işaret sayılabilecek hamlesini Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün Naaşı'nı Missouri isimli savaş gemisiyle Türkiye'ye göndermiş ve bunun Sovyetler Birliği'ne karşı bir hareket olduğu anlaşılmıştı.¹²¹ Sovyetlerinde karşı atağı gecikmedi daha önce gayri resmi yaptıkları toprak ve üs talebini bu sefer bir nota ile Türkiye'ye iletiler böylece konu hakkındaki ciddiyetlerini göstermişlerdir. Türkiye Sovyetlerin bu teklifini yine bir nota ile reddetmiş ve bu notadan İngiltere ve ABD'yi de haberdar etmiştir.¹²²

Sovyetlerin savaş sonrası işgal ettiği ülkelerdeki tutumu, Yunan iç savaşına yaptığı müdahale Türkiye'ye gönderdiği nota ve İngiliz memorandumunu, ABD'nin Sovyetler hakkındaki görüşünü netleştirdi. Geline bu noktada ABD oyunun asli oyuncusu olarak fiilen harekete geçecek ve beklenen hamle Truman Doktrini olarak somutlaşacaktı. 26 Şubat'ta Dış İşleri Bakanlığı, Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığıyla bir araya gelmiş ve bir toplantı yapmışlardı. Toplantının konusu Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım planı yapmaktı.¹²³ Plan 12 Mart'ta başkan Truman tarafından kongrede okunmuş ve Sovyetlere karşı özgür halkların yanında

¹¹⁸ Esmer, Sander, **a.g.e.**, s. 209.

¹¹⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s.338.

¹²⁰ Sander, **Siyasi ...**, s.258

¹²¹ Barış Ertem, **a.g.e.**, s. 382. **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Nisan 1946, s. 1.

¹²² Ertem, **a.g.m.**, s. 384-385. **Vakit Gazetesi**, 23 Ağustos 1946, s. 1.

¹²³ Sarıнай, **a.g.e.**, s. 63.

olacağını Amerikalıların da bu mücadeleye ortak olmalarını istemiştir.¹²⁴ Kongreden Türkiye ve Yunanistan 400 milyon dolar yardım ve bu iki devlete talep doğrultusunda askeri birlik konuşlandırmak ayrıca ABD bu devletlerin subaylarına askeri eğitim vermek için yetki istemiştir.¹²⁵ Plana karşı muhalefet sesleri de bulunmaktaydı. ABD'nin eski Ekonomi Bakanı Henry Wallace, planın Sovyetler Birliğini kışkırtacağını, ayrıca demokratik bir yapısı olmayan ve savaşa doğrudan katkıda bulunmadığı gibi bir de en yüksek fiyatı verdiği için Nazi Almanya'sına krom satmaktan çekinmeyen Türkiye uğruna Sovyetleri karşılığın almanın ABD çıkarlarıyla örtüşmediğini vurgulamıştır.¹²⁶ Truman bu düşüncenin aksini savunarak *"Yunanistan'ın komşusu Türkiye dahi dikkatimizi gerektirmektedir Türkiye'nin bağımsız ve iktisaden sıhhatli bir devlet olarak bekası, barışa bağlı bütün milletler için Yunanistan'dan daha az ehemmiyetli olmadığı aşikârdır."*¹²⁷ sözleriyle iki ülkeye güven verirken yine bu iki ülkenin bağımsızlığının ABD'nin çıkarına olduğuna anlatmaya çalışmıştır. Truman'ın bu sözleri Türkiye'de de yankı bulmuş, Başbakan Recep Peker *"Bu görüş, hürriyete bağlı bütün Milletlere, müstakil, rahat ve şerefli insanlar olarak yaşamak teminatı telkin edecektir"* sözleriyle iki ülke için de karardan duyulan memnuniyeti aktarıırken. *"Truman nutku, Amerika umumi efkârının tam uyanışını ve hakikatleri eksiksiz görüşünü aksettiriyor"* sözleriyle destek kararının doğruluğunu dile getirmiştir.¹²⁸

Yasa ilk önce senatoda sonra da temsilciler meclisinde kabul edildi ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi.¹²⁹ Yasanın kabulüyle Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası 1945-1947 yılları arasında süren siyasi yalnızlığı resmen son buldu. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı çok istediği batı desteğine kavuşmuş oldu. Truman doktrini Türk dış siyasetini değiştirmiş pek

¹²⁴ Levent Kalyon , "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz" **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, C. 6, Sayı 11, İstanbul 2010, s. 10.

¹²⁵ Esmer, Sander, **a.g.e.**, s. 214.

¹²⁶ **Son Saat Gazetesi**, 14 Mart 1947, s. 2.

¹²⁷ **Ulus Gazetesi**, 13 Mart 1947, s. 1.

¹²⁸ **Vatan Gazetesi**, 14 Mart 1947, s. 1.

¹²⁹ Oral Sander, **Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara 1979,s. 40.

tabî ihtiyatını korusa da doğal olarak tehdit ve baskılara karşı daha dik durmaya başlamıştır.¹³⁰

Bu durum ister istemez çok partili hayata geçişi de hızlandırmış ve buna engel olan bazı yasalarda değişikliğe gidilmiştir. Milli Şef İsmet İnönü'nün 1938'den beri Genel Başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi Başkanlığından Cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini düşüncesiyle ayrılması, Truman Doktrinin imzalandığı günlerin yaklaşık 2 ay sonrasına denk gelmektedir.¹³¹ Tabî bu bir tesadüf değildi, İsmet İnönü olabildiğince Türkiye'nin batıdaki antidemokratik algısını değiştirmek istiyordu.

b. Marshall Planı

ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall, II. Dünya Savaşı sonrası 1947 yılında Avrupa'ya yaptığı bir ziyarette, kıtanın savaş dolayısıyla yerle bir olduğuna şahit olmuştu. ABD savaşın bitiminde 15 milyar dolarlık bir yardım paketini Avrupa'ya dağıtsa da bu yardımların borçların ödenmesine harcandığı bilinmekteydi.

Marshall Planının hazırlanmasında ise Avrupa'nın tekrar kalkınması amacı beyan edildi. ABD yaptığı yardımlarla hem Avrupa'yı komünizme karşı güçlendirmek hem de Avrupa ekonomisini tekrar canlandırmak böylece kendi malları içinde yeni bir pazar elde etmeyi amaçlamıştır.¹³² Başkan Truman bu durumu şu sözlerle izah etmiştir *“Yabancı memleketlere imar imkânları vermekle yakın bir zamanda onların da bize ihracat yapmak suretiyle bizden ithal ettikleri eşyanın bedelini ödeyebilecek bir hale geldiklerini göreceğiz. Avrupa'nın iktisadi kalkınması sırf Amerika'nın yardımıyla başarılamaz. Bu kalkınma ilgili bütün memleketlerin gayretlerini birleştirmeleriyle vücut bulabilir. Bu işbirlikçi gayretin bir neticeye varabilmesi için yardımımıza ihtiyaç vardır.”*¹³³

¹³⁰ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, İstanbul 1997, s. 53. **Vatan Gazetesi**, 24 Mart 1947, s. 1.

¹³¹ Cezmi Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 22, Ankara 1998, s. 147.

¹³² Çağrı Erhan “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 56, Sayı 4, Ankara 2001, s. 277-278.

¹³³ **Ulus Gazetesi**, 22 Temmuz 1947, s. 1.

ABD Avrupa'nın tersine savaşı deniz aşırı ülkelerde yapmış Pearl Harbour saldırısını hariç tutarsak ana karasına doğrudan bir saldırı almamıştı. Ekonomisi de savaş boyunca sattığı silahlar sayesinde büyümüştü. ABD üreten bir ekonomiydi. Savaş sonrası Avrupa'nın daralan ekonomik hacmine karşılık ABD ekonomi hızlı bir şekilde büyümüştü.¹³⁴

Marshall Planı ilk defa 5 Haziran 1947 de ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu durumdan bahsederek konuyla alakalı ABD'de kamuoyu oluşmasını sağlamıştır.¹³⁵ Yirmi gün sonra Paris'te toplanan konferansta Sovyetler Birliği, isteklerinin kabul edilmemesini bahane ederek toplantıyı terk etmiş ve bu sebepten toplantıda bir netice alınamamıştır.¹³⁶ Sovyetler Marshall Planı'nı Avrupa Ülkeleri'nin ekonomik bağımsızlıklarını tehdit eden ve iç işlerine karışan bir plan olarak yorumlamıştı. Planın Truman Doktrini ile iki ülke arasında artan tansiyonu daha da yükselteceği belirtilmişti.¹³⁷

Marshall Planı, II. Dünya Savaşı'nda yıkıma uğramış Avrupa devletleri için tasarlanmıştı. Bu sebepten dolayı savaş boyunca topraklarında herhangi bir çatışma yaşanmamış Türkiye, ilk başlarda plana dâhil edilmemişti.¹³⁸ Her ne kadar savaşa girmese de Cumhuriyetin kısıtlı ekonomisi savaştan ziyadesiyle etkilenmişti. Kayda değer bir silah sanayisi olmayan Türkiye, savaş müddetince hammadde satarak ayakta kalmıştı. Lakin iç piyasada yükselen fiyatlar ve kara borsa elde edilen gelirin eşit dağılımına engel olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti siyasi istikrara sahip olmasına rağmen savaş boyunca ve sonrasında etraftan gelen tehditlerden ötürü ordusunu her daim teyakkuzda tutmuş ve zamanı gelen terhisleri de ötelemiştir.¹³⁹ Bu kalabalık ordunun bakımı ve donanımı milli gelirin ciddi miktarını tüketmiştir.

¹³⁴ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler: 1945-1960 Dönemi", Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, , Cilt 1: 1919-1980, İstanbul 2009, s. 538.

¹³⁵ Esmer, Sander, **a.g.e.**, 1996 s. 220.

¹³⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 540.

¹³⁷ Türkkaya Ataöv, "Marshall Planından Nato'nun Kuruluşuna KADAR "Soğuk Harb'", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23 Sayı 3, Ankara 1968, s. 279-280.

¹³⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s. 341.

¹³⁹ İnan, Haytoğlu, **a.g.e.**, s.261.

Nitekim ilk etapta 3 büyüklerin Dışişleri Bakanları 27 Haziran'da Paris'te toplanmıştı. Lakin Sovyetler Birliği'nin, daha toplantının başlarında bu yardım planının ABD çıkarlarını gözettiğini ileri sürerek masadan kalkmıştır.¹⁴⁰ Türkiye Marshall Planı görüşmelerine katılması için dış işleri bakanı Hasan Saka'yı Paris'e göndermiştir. Planın muhatabı olan ülkeler 11 Temmuz 1947'de Paris'te bir kez daha bir araya geldiler.¹⁴¹

Toplantının amacı yardımı olabildiğince etkili kullanılmasının planlamasını yapmaktı. Yoğun görüşmeler sonunda 15 Avrupa devleti ile beraber Türkiye de yardımları organize edecek teşkilatı kurmak üzere bir araya geldi. Toplantı, 16 Temmuz 1947'de Avrupa iktisadi işbirliği komitesi kurulması ile sona ermiştir.¹⁴² Toplantıdan sonra her ülke kendi ihtiyaçlarının raporunu hazırladı ve raporlar 22 Eylül'de Amerikalı yetkililere sunuldu.¹⁴³ ABD'de yardım planının muhalifleri olsa da 20 Mart 1948'de Senato'da 31 Mart 1948'de Temsilciler Meclisi'nde kabul edildi.¹⁴⁴ Marshall Planı olarak anılan ve Başkan Truman tarafından 3 Nisan 1948'de dış yardım kanunu olarak onaylanıp yürürlüğe girmiş oldu.¹⁴⁵

Marshall Planı yürürlüğe konulduktan sonra plan gereğince Avrupa'da Amerikan yardım heyeti kuruldu. Yardım talebinde bulunan ülkenin bu heyete başvuru yapması gerekiyordu. Buraya yapılan başvurularda ABD'de bulunan ekonomik işbirliği idaresine iletilmekteydi. İşbirliği idaresinin onay verdiği yardımlar ABD bandıralı gemilerle Avrupa'ya gönderiliyordu. Plan kapsamında yapılan para ve malzeme yardımları ABD hükümetinin onaylamadığı hiçbir yere harcanamıyordu.¹⁴⁶

Toplantılara katılmasına rağmen Türkiye'nin yardım planında yer alan 625 Milyon dolarlık isteği reddedildi. ABD, Türkiye'nin Avrupa gibi yıkıma uğramadığını ve ekonomisinin az da olsa büyüme göstermesini bahane gösteriyordu.

¹⁴⁰ Barış Ertem, **a.g.m.**, s. 391.

¹⁴¹ Sever, **a.g.e.**, s.54-55.

¹⁴² Erhan, **a.g.e.**, s. 542.

¹⁴³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1947, s. 1.

¹⁴⁴ Erhan **a.g.m.**, s. 282-283.

¹⁴⁵ Sever, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁴⁶ Yavuz Güler "II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)" **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 2004, s. 221.

Ayrıca nakit akışındaki problemleri de gelirinin çoğunu orduya harcanmasına bağlıyordu.¹⁴⁷

Türkiye plana dâhil olmak için ABD ile irtibata geçti. Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur, Bakan Marshall ile görüşerek Avrupa'ya sağlanan güvencenin Türkiye'ye de verilmesini talep etti. Türkiye'nin en büyük çekincesi ABD'nin yanında olmadığı izlenimi yaratılırsa Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi daha rahat baskı altına alabilecekti. Sovyetlerin Türkiye'ye fiilen saldırmaması halinde dünya barışının tekrardan tehlikeye gireceği izah edilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁸

ABD bu argümanla ikna edilmiş böylece Türkiye'de Marshall Planına dâhil oldu. ABD'nin en önemli müttefiklerini davet ettiği planda Türkiye'ye de yer vererek onu Batı bloğuna daha da yaklaştırdı. Türkiye ise Sovyetlere karşı politik açıdan Batı güvencesi almanın verdiği rahatlıkla tarafsızlık politikasından uzaklaştı. Marshall Planı ve Truman doktrini ile ivme kazanan Türk-Amerikan ilişkileri Türkiye'yi ABD etkisine sokuyordu.¹⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Tehdidinden kurtulmanın bedelini böyle ödüyordu. Yine de Stalin gibi bir Tiranın* yönettiği Sovyetler devine karşı başka çaresinin olmadığını bilen Türkiye, Truman ve Marshall gibi antlaşmaların ülkenin güvenliği ve bağımsızlığı açısından öneminin farkındaydı.¹⁵⁰

Türkiye Marshall yardımları kapsamında 352 milyon dolar yardım aldı. Bu paranın yarısıyla ABD yarısıyla da Avrupa'dan ithalat yapıldı. Özellikle altyapı ve tarım alanında yatırım yapılmış traktör ithalatında büyük artışlar yaşanmıştır. Marshall planı doğrultusunda ABD Türkiye'yi Avrupa'nın tahıl ambarı olarak görmüşlerdi. Plan dâhilinde ABD'li uzmanlar Türkiye'ye bu rolü biçmişti.¹⁵¹ İlk iki yıl savaşın yaraları sarılırken yardımların etkisi hissedilmiyordu. Özellikle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle yardımlar ve ilişkiler artmış bu da ekonomide görece,

¹⁴⁷ Esmer, Sander, **a.g.e**, s. 221.

¹⁴⁸ İnan-Haytoğlu, **a.g.e**, s.261.

¹⁴⁹ Sever, **a.g.e**, s. 57.

* Platon ve Aristoteles'e göre aldığı kararlarda hukuk dışına çıkan, egemenliği altındakilerden çok kendi hakkını gözeten, başkalarına olduğu kadar kendi halkına da şiddet gösterenler "tiran" olarak tanımlanır.

¹⁵⁰ **Akşam Gazetesi**, 3 Eylül 1947, s. 1.

¹⁵¹ Erhan, **a.g.e**, s.542.

gelişme ve refah ortamı sağlamıştır. Türkiye ABD'den Truman ve Marshall planı altında aldığı yardımlar ekonomisine ve dış politikasına doğrudan, iç politikasına da dolaylı yoldan etki etmiştir. Öte yandan diğer bir sonuçta Türkiye'nin batı tipi bir demokrasiye doğru uygun adımlar atmasında önemli bir itici güç olmuştur.¹⁵²

B. İÇ NEDENLERİN OLUŞUMU

1. Siyasi Genel Durum

Avrupa'nın adım adım savaşa yaklaştığı bir dönemde 10 Kasım 1938'de Türkiye'nin kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk vefat etti. Meclis, 11 Kasım'da yeni cumhurbaşkanını seçmek için toplandı. Seçimden önce Cumhurbaşkanlığı için en büyük aday İsmet İnönü idi. Adaylık için her ne kadar Abdülhalik Renda, Fethi Okyar, Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'ın isimleri konuşulsa da, Şevket Süreyya Aydemir'in dediği gibi; “İnönü şartların getirdiği adamdı”.¹⁵³ Yapılan oylamada İsmet İnönü oy birliği ile yeni Cumhurbaşkanı seçildi.¹⁵⁴ Başbakanlığa da tekrar Celal Bayar geçti. CHP kurultayının da olağanüstü olarak 26 Aralık 1938 tarihinde yapılması kararlaştırıldı.¹⁵⁵

CHP'nin ilk defa yapılan olağanüstü kurultayında, İsmet İnönü “Değişmez Genel Başkan” (vefat, hastalık ve istifa durumları haricinde) ilan edildi.¹⁵⁶ Ayrıca kurultayda vefat etmiş olan Mustafa Kemal Atatürk'e “*Ebedi Şef*”, İsmet İnönü'ye “*Milli Şef*” unvanı verildi.¹⁵⁷ Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde “*Milli Şef Dönemi*” olarak adlandırılan bir dönem başlamış oldu.

İsmet İnönü'nün bir dönem böyle kapsamlı bir, “*Tek Adam Rejimi*” ile görevi devralmasının ardından kısa bir süre sonra Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı başladı. İsmet İnönü, savaşın getirdiği olağanüstü durumlara karşı ister istemez halkın kısa vadede hoşuna gitmeyecek kararlar almıştı. Bu durum gelecekte onun karşısına

¹⁵² Ertem, **a.g.m.**, s. 394-395.

¹⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt 2, İstanbul 2005, s. 18-19.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Kasım 1938, s. 1.

¹⁵⁵ Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, Ankara 2009, s. 213-214.

¹⁵⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁵⁷ Akşin, **a.g.e.**, s. 214.

iktidarını ve siyasi hayatını tehlikeye atacak problemleri ortaya çıkarmıştır. Lakin amacı, ülkesini bedeli ne olursa olsun bu büyük Savaşın dışında bırakmaktı. Savaş büyüyerek sürmeye devam ederken İsmet İnönü'nün güttüğü denge siyasetiyle Türkiye Cumhuriyeti'ni savaş dışında tutmuş ve bu İsmet İnönü'nün Milli Şeflik Döneminin en önemli başarısı olmuştur.¹⁵⁸

O da II. Dünya Savaşı boyunca da bu ihtiyatlı yapısını Türk İç ve Dış Politikasına yansıtmıştır. Doğal olarak Atatürk Dönemi Dış Politikasıyla farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Bu farklılıklar sonunda Atatürk Döneminin Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın görevden alınmasına kadar gitmiştir.¹⁵⁹ İç politika da ise “*Milli Şef*” ve “*Değişmez Genel Başkan*” sıfatı parti içindeki demokrasiyi askıya almış, savaşın patlamasıyla da ülke içi demokrasi ikinci plana itilmiştir. Politikalar sertleşmiş ve herhangi bir muhalif unsura siyasi alan bırakılmamıştır. Yine de İnönü'nün bu yönetimi dönemin İngiliz sefiri tarafından “*iki kat kadife eldiven içindeki demir yumruk*” şeklinde betimlenmiştir.¹⁶⁰

2. Ekonomik Genel Durum

Almanya'nın Avusturya ve Çekoslovakya'yı ilhak etmesine ciddi tepki göstermeyen İngiltere ve Fransa, Polonya'nın işgalini de göz yummayıp Almanya'ya savaş ilan ettiler.¹⁶¹ Hali hazırda dünyanın çeşitli yerlerinde devam etmekte olan çatışma ortamı küresel bir boyut kazandı. Savaşın genişlemesiyle de maddi kaynaklar doğrudan savaşa aktarılmaya başlandı. Bu ortamda devletler içe dönmüş, sınırlı kaynaklar iç pazara çekilmiş, dış ticaretin büyük bölümünü ise silahlar almıştır. Türkiye ikinci dünya savaşı başladığında tarafsızlığını ilan etmiş ve savaşın son aylarına kadar bu kararını korumuştur. Türkiye her ne kadar savaşa girmese de ekonomik olarak zor bir duruma düşmüştür. Çünkü Türkiye'nin mal alıp sattığı ülkeler savaşa tutuşmuştur. Özellikle o dönemdeki en büyük ticari ortağımız Almanya, savaşın patlak vermesinin baş müsebbibi olmuştur.¹⁶² Doğal olarak bu

¹⁵⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 161-162.

¹⁵⁹ Ekinci, **a.g.e.**, s.121-122.

¹⁶⁰ Jaeschke, **a.g.m.**, s. 802.

¹⁶¹ **İkdam Gazetesi**, 4 Eylül 1939, s. 1.

¹⁶² Kayra, **a.g.e.**, s. 276.

Ülkelerin en büyük ihtiyaı silah ve hammadde olmuştur. Türkiye'nin ihraç edecek kadar silah üreten fabrikaları olmasa da mühimmat için en gerekli hammaddelerden olan kroma bol miktarda sahipti. İhraç ettiği kromlarla, büyük bir iş gücünü asker olarak silahaltında tutsa da ekonomisini bu dar boğazdan çıkarmıştır.¹⁶³

Krom ticareti ile ülke her ne kadar iyi bir gelir elde etse de iç piyasa ürün azlığı sebebiyle fırsatıları ortaya çıkarmıştır. Zaten az olan ürün bu kara borsacı ve fırsatçıların mallarını stoklamasıyla fiyatlar aniden yükselmiştir. Artan talebi karŐılamayan arz, durumu içinden çıkılmaz hale dönüştürmüştür. Özellikle orta ve düşük gelirli halkın geçim sıkıntısı hat safhaya yükselmiştir.¹⁶⁴ Düşük gelirli halk tabakalarının yaşadığı bu ekonomik sorunlar içinde en çok belini büken temel ihtiyaç kalemlerinin dahi fiyatlarının idare edilemeyecek derecede artmasıdır. Buna ek olarak Türk lirasının diğer para birimleri karşısında değer kaybettirilmesi alım gücünü daha da kltmŐt. DüŐün para değer, kara borsacı, fırsatçıların mal stoku ve azalan alım gücü düşük gelirliyi adeta kırıp geçmiştir.¹⁶⁵

Tüm bunların yanında Türkiye jeopolitik konumundan ötürü savaşa girmese de her zaman hazırlıklı olmalıydı. Dışarıdan gelebilecek herhangi bir Sovyet yahut Mihver saldırısı karşısında hazır bulunması gerekiyordu. Bu sebepten dolayı Türkiye çalıŐacak genç nüfusunu askere almış ve hali hazırda asker olanları da terhislerini ötelemiştir. Ordunun mevcudu da yaklaşık 100 Bin iken savaş sonunda 1 Milyona çıkmıştır.¹⁶⁶ ülke nüfusunun yaklaşık 18 milyon olduğu düşünülürse durumun vahameti daha net anlaşılır.

Türkiye hem en önemli iş gücünden mahrum kalmış hem de bu kalabalık ordunun bakımını üstlenmek zorunda kalmıştır. Doğal olarak savaş boyunca harcama kalemlerinde en büyük yüzdeyi savunma almıştır. Savunmaya yapılan harcamalar sebebiyle de diğer eğitim, sağlık, sanayi ve alt yapı gibi alanlara gerekli yatırım yapılamamıştır.

¹⁶³ Koçak, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁶⁴ Kayra, **a.g.e.**, s. 340.

¹⁶⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 165.

¹⁶⁶ İnan, Haytoğlu, **a.g.e.**, s.77-79

3. Toplumsal Muhalefetin Oluşumu

a. Milli Koruma Kanunu

Ülkeyi ekonomik olarak savaşın etkilerinden korumak için yapılan ilk hamle Refik Saydam'ın 18 Ocak 1940 da çıkan 17 maddelik 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu olmuştur.¹⁶⁷ Kanunun savaşta kararların hızlı alınması gerektiği için savaş boyunca yürürlükte kalması planlanıyordu.¹⁶⁸ Kanun halka açıklanırken de yanlış anlaşılmasını önüne geçmek için gayret göstermiş ve yasayı doğru bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.¹⁶⁹ Kanun tüm şiddetiyle devam eden Dünya savaşının getireceği zorluklardan korunma amacı gütmüştür. Ülkenin teyakkuzda kalmasının yasal zemini hazırlanmış aynı zamanda ekonominin normal haline en yakın şekilde devam etmesi hedeflenmiştir. Lakin bu hedef uğruna halka aşırı yüklenmek zorunda kalınmıştır.¹⁷⁰

Hükümet, kanun kapsamında iç ve dış ticareti denetleyerek, şirketlerin iç işlerine karışma ve hatta varlıklarına el koyma gibi haklar elde edilmiştir. Öyle ki kanun kapsamında sanayi tesisleri ve küçük atölyelerine üretimi artırma talebinde bulunabilir. Bu ürünleri de üzerine karını ekleyerek satın alabilir veya gerekli gördüğü hallerde üretim maliyetini ödeyerek el koyabilirdi. Hükümet bu gerekli durum zarfında ürüne el koymanın yanında üretildiği fabrika, maden işletmesi yahut sanayi tesisini de bedelini ödeyerek el koyabilirdi. Hükümet insanların çalışma şartlarında da söz sahibi oluyordu her hangi bir üretim tesisinde işin her kademesindeki insanlar zorunlu nedenler dışında işyerinden ayrılamazlardı. Hükümetin koyduğu bu şartlara uymayan işletmelere bedelsiz el koymaya varan yaptırımlar uygulayabiliyordu.¹⁷¹ Kanuna daha sonra çiftçileri ve ürünlerini kapsayan bir ek yapılmıştır. Ek, tarım ürünlerine de el koyma hakkı vermesi sonucu piyasaları

¹⁶⁷ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 4417, 26 Ocak 1940.

¹⁶⁸ Goloğlu, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁹ Akşam Gazetesi, 20 Ocak 1940, s. 7.

¹⁷⁰ Şefik Taylan Akman, İnci Solak Akman, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 2011, s. 77.

¹⁷¹ İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde olağanüstü ekonomik kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 32, Sayı 54, Ankara 2013, s. 7.

korkutmuş stok ve karaborsacılığı hızla artmasına neden olmuştur. Kanun kapsamında bununla mücadele edilmeye çalışılmıştır.¹⁷² Tüm bu olağanüstü yetkilere rağmen kanun bekleneni verememiş ve karaborsa azalacağına artmıştır. Fiyatların yükselmesinin önüne geçilememiştir. Kanun çıkartılış amacının tam aksi yönünde sonuç vermiştir. Refik Saydam'ın vefatıyla başbakan olan Şükrü Saraçoğlu, Kasım 1942'de kanunun fiyatları denetleme uygulanmasını durdurmuştur.¹⁷³ Bunu yaparken tasarlanan amaç piyasanın denetimler sebebiyle saklanan malın piyasalara da arzı karşılayamamasıyla fiyatlar yükselmmişti, şimdi tamamen serbest bırakılırsa piyasalar doğal olarak kendi haline geleceği stoklan malın tekrar piyasaya arz edileceği düşüncesiydi. Bu düzenlemede beklenen sonucu vermemiş fiyatlar artmaya devam etmişti.¹⁷⁴

Kanun fiyat artışının önüne geçemediği gibi kara borsacılığa da engel olamamış bu sebeple bedelini düşük gelirli halk tabakası çekmiştir. Özellikle ekmeğin karne ile dağıtılmaya başlanması bu kanundan sonara olmuştur.¹⁷⁵ Kanunun yürürlükten kaldırılmasa da fiyatlara yapılan hükümet baskısı kaldırıldı. Piyasalar baskıdan kurtulsa da beklenen mal arzı olmadığı için fiyatlar yükselmeye devam etmiştir.¹⁷⁶ Düzenleme sonrası fiyat endeksi artışı %100 bulmuştu, bu durum halka yansımaları olduğu gibi hükûmete de bakmakta olduğu normalin çok üstünde ordu mevcudundan ötürü ciddi bir mali açık getiriyordu. Krizi çözmek için de yeni bir olağan üstü verginin kapısı aralanmaya başlanmıştı.¹⁷⁷

b. Varlık Vergisi

Milli koruma kanunu amacının tam tersi sonuç vermesiyle kara borsacıları ve vurguncularının daha çok kar etmesine sebep olmuştur. Refik Saydam'ın vefatından sonra Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu da piyasalar üzerinden baskıyı kaldırarak piyasaların zamanla normalleşmesini beklemiştir. Lakin piyasalar beklenenin tam tersi refleks göstererek mevcut fiyatları ikiye katlamıştır. Hükümet bu defa doğrudan

¹⁷² Akman, Akman, **a.g.m.**, s. 77-78.

¹⁷³ Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, İstanbul 2018, s. 41.

¹⁷⁴ Cahit Kayra, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü**, C.1, s.285-86

¹⁷⁵ **Ulus Gazetesi**, Aralık 1941, s. 1.

¹⁷⁶ Koçak, **a.g.e.**, s. 170.

¹⁷⁷ Kayra, **a.g.e.**, s. 286.

mal sahiplerine uygulanacak olan yeni bir vergi kanunu hazırladı.¹⁷⁸ 4385 sayılı Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM tarafından kabul edildi.¹⁷⁹

Kanunun muhatap aldığı kitle savaşın yarattığı krizden faydalananlar olacağından kanunun politik bir tarafı vardı. Zenginlerden alınacak bu vergi ile alt sınıfların hükümet ve zenginlere karşı artan öfkesini azaltmakta istenmiştir. Vergi tek seferlik olmak üzere tüccarlar, sanayiciler, esnaflar ve toprak sahiplerinden alınmaya başlanmış, alınacak miktar ise kanun gereği vergi memurları ve işadamları tarafından belirlenmiştir.¹⁸⁰

Milli Koruma Kanunu gibi Varlık Vergisi de devletin ekonomik olarak rahatlatmak, kara borsa ve vurguncuların önüne geçmek için yapılmıştır. Söz konusu vergi, halka açıklanırken savaşı fırsat bilip zengin olanların kazançlarını vergilendirerek elde edilen gelire yine piyasalar canlandırılmaya çalışılacak ve böylece çarşı pazarlarda mal arzında rahatlama yaşanacağı izah edilmiştir.¹⁸¹ Kanun ile birlikte 114.368 kişiden -ki bunların sadece 3.877'si gayrimüslimdir-, devlete ödedikleri vergiye ek olarak sahip oldukları servetten dolayı Varlık Vergisi ödemeleri talep edilmiştir.¹⁸² Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu bu vergiyi “*Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.*”¹⁸³ sözleriyle savunmuş ve verginin muhataplarına gözdağı vermiştir. Yukarıdaki sözlerde Geçen “misafirperverlik” sözü Kanunun daha sonra gayrimüslimleri hedef aldığı eleştirilerini destekler niteliktedir.

Ekonomik açıdan beklenen kazancın büyük kısmı elde edilmiştir. Lakin kazancın elde etme şekli hukuk zemininden çıkarak yapılmıştır. Kanun, tahsilatında uygulanacak esasların ilanının da görüldüğü gibi, tahsil için 15 gün asıl 2 haftada da olmak kaydıyla süre olmak kaydıyla yaklaşık 1 ay süre verilmiştir. İstenilen vergi tutarının çoğunluğu ödenmediği takdirde halinde herhangi bir karışıklığa sebep

¹⁷⁸ Demirel, a.g.e., s. 270-271.

¹⁷⁹ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 5255, 12 Kasım 1942

¹⁸⁰ Koçak, a.g.e., s. 171.

¹⁸¹ Akşam Gazetesi, 12 Kasım 1942, s. 1.

¹⁸² Osman Yalçın, “Varlık vergisi Kanunu ve Uygulaması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. 1, Sayı 1, İstanbul 2012, s. 315.

¹⁸³ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ocak 1943, s. 1.

olmamak için ilk önce en büyük vergi tutarına sahip kişiden başlanarak derhal ceza evlerine gönderilmesi istenmiştir.¹⁸⁴ Kanun, zengin mal sahiplerini vergilendirse de düşük gelirli vatandaşların üzerindeki yükü hafifletmemiştir. Bu sebeple de toplumsal muhalefetin artarak devam etmesine neden olmuştur.¹⁸⁵ Kanunun bir başka eleştirilen noktası da gayrimüslimlere yıkılan vergi yükü idi. Bu durum bazı çevreler tarafından devletin bir manada savaşı da fırsat bilerek nüfusta azınlık olmalarına rağmen ülke ticaretinin önemli bölümü ellerinde tutan gayrimüslimleri, Türk Burjuvazisiyle dengeleme isteği olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁶ Özellikle gayrimüslimler istenen vergi miktarını karşılamak için ellerindeki malları satmak zorunda kalmışlardı. Lakin vergiyi ödemeleri için verilen sürenin kısa olması sebebiyle ödemeler yapılamamış, bunun karşılığında ceza olarak Erzurum'a taş ocaklarına gönderilmişlerdir.¹⁸⁷ Çalışmaya gönderilen 1400 kişinin hemen hepsi gayrimüslimlerden oluşmaktadır.¹⁸⁸ Gayrimüslimler, kanunu kendilerine verilen bir ceza olarak algılamış ve bu durum dış siyasette olumsuz resim çizmiştir. Yurt içinde ve yurt dışında basından gelen tepkiler de hükümetin dikkatini çekmiştir. İstanbul'da Rumca yayın yapan Metapolitefisis gazetesi kanuna muhaliflerin yayın organı haline geldiği ve bundan duyulan rahatsızlık devletin raporlarına yansımıştır.¹⁸⁹ Kanuna yabancılardan gelen tepkiler de göz ardı edilmemiş, İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odasının aylık dergisinde çıkan yazıda verginin zaruretten doğan icabı doğal görülürken, tahsilinde yaşananlar eleştiri konusu olmuştur. Mükelleflerine hiçbir hukuki itiraz hakkı verilmemesi, cezaların şiddeti etkisiyle ve sermayeye vurduğu darbenin sonuçlarına dikkat çekilmiştir. Kanunun, bu haliyle İngiltere'nin de dikkatini çektiği yazılmıştır.¹⁹⁰ Kanun, Müttefiklerde yarattığı ruh hali ve gelen dış tepkiler üzerine 1944 yılının ilk çeyreğinde kaldırılmıştır.

Her ne kadar Varlık Vergisi, Uluslararası hukuk normlarına aykırı olsa da olağan üstü zamanlardan geçen ülkenin o dönemde hâsıl olan nakit ihtiyacını

¹⁸⁴ BCA, Dosya:124-67, Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No:100-110-17.

¹⁸⁵ Cahit Kayra, **Savaş Varlık Vergisi Türkiye**, İstanbul 2018, s. 52.

¹⁸⁶ Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 58, Sayı 2, Ankara 2011, s. 7-8.

¹⁸⁷ **Son Posta Gazetesi**, 28 Ocak 1947, s. 1.

¹⁸⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁸⁹ BCA, Dosya:86, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:86-569-8.

¹⁹⁰ BCA, Dosya:85, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:85-560-19.

karşulamakta çok büyük faydası olmuştur. Ordunun iâşe ve kıyafet gibi ihtiyaçları, bu vergi ile toplanan paralarla sağlanmış, piyasaların acil likidite ihtiyacı karşılanmış ve ülkenin vadesi gelen borçları ödenmiştir.¹⁹¹

c. Toprak Mahsulleri Vergisi

Milli Koruma Kanunu daha çok genele yayılmış ekonomik tedbirleri barındıran bir kanun iken, Varlık Vergisi her ne kadar kısmen çiftçilerden alınsa da ağırlıklı olarak tüccarlardan ve iş adamlarından tek seferliğine alınmış olağanüstü bir vergi kanunudur. Toprak mahsulleri vergisi ise doğrudan çiftçilerden alınacak vergi olarak planlanmıştır. Kanunun en büyük hedefi neredeyse üç misli artmış olan hububat fiyatlarından muazzam gelirler elde etmiş olan çiftçiler idi. Devlet bu kazançları vergilendirerek sahip olduğu bütçe açıklarını kapatmayı planlamıştır.¹⁹² Kanun, 4 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi olarak meclisten geçmiş ve yürürlüğe konmuştur.¹⁹³

Çıkarıldığı gün yapılan açıklamada, kanunun uygulanışında kolaylık sağlanacağı savaş sonrasında ise uygulamadan kaldırılacağı söylenerek halkın endişeleri bir nebze olsun giderilmeye çalışılmıştır.¹⁹⁴ Vergi uygulandığı ilk yıl %8-12 arasında değişen oranlarda alınıyordu, lakin sonradan yapılan değişiklikle çiftçilerin ya ürünlerinden yahut elde ettikleri gelirlerin %10'u dolayında alınmasını sağlıyordu.¹⁹⁵ Kanun sebze ve meyvelerden aynî olarak, fabrikalarda işlenerek kullanılan ürünler için ise nakdî olarak vergi alması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁶ Kanuna verilen önemin anlaşılması açısından dikkatleri çeken husus ise verginin tahsilinde görev alacak memurları teşvik etmek amacıyla yapılmış olduğu anlaşılabilir. Zamla birlikte Tahminkolu memurların ücretleri 85 ve 100 liradan 120 liraya Ölçme memurları ücretinin 75 ve 85 liradan 100 liraya Bölge amirleriyle Toprak mahsulleri

¹⁹¹ Cahit Kayra, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü**, C. 1 İstanbul 2018, s. 295.

¹⁹² Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara, 1982, s. 265.

¹⁹³ Cahit Kayra, **Savaş Varlık Vergisi Türkiye**, İstanbul 2018, s. 52., s.207. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 5423, 7 Haziran 1943

¹⁹⁴ **Ulus Gazetesi**, 5 Haziran 1943, s. 1.

¹⁹⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 202.

¹⁹⁶ Boratav, **a.g.e.**, s.265.

vergi memurlarının 100 lira maaş alanların 120 liraya 120 lira maaş alanların ise 140 liraya, en son İcra memurlarının 85 liralık ücretleri de 100 liraya çıkarılmıştır.¹⁹⁷

Yapılan hazırlıklara rağmen kanundan beklenen gelirin yarısı kadar bile gelir elde edilememiştir. Kanunla 1943'ten, kaldırıldığı 1946 tarihine kadar toplamda 233,5 milyon TL toplanmış, ayrıca verginin toplanılması esnasında masraf olarak 38,9 milyon para harcanmıştır.¹⁹⁸ Her şeye rağmen sağlanan bu kaynakla o yılın ve ertesi yılın bütçe açıkları giderilmiştir. Yılda bir sefer alınmasına rağmen bu durum bilhassa küçük çiftçiyi çok büyük zarara uğratmıştır. Devletin olağanüstü olan bu vergisi de halk ile devletin arasını açan bir uygulama oldu.¹⁹⁹ Dönemin iktidar yanlısı gazeteleri kanunun zarureti sebep göstererek, doğrulunu savunmuşlar ve devletin bu kanunu uygulamaya mecburiyetini izaha çalışmışlardır. Lakin Kanunun, o dönemde nüfusun büyük bölümünün kırsal kesimde yaşadığı düşünülürse köylü kesime yaşattığı sarsıntı daha iyi anlaşılabilir. Sanılanın aksine de artan hububat fiyatları tüm köylüleri değil zaten zengin belli başlı çiftçiyi daha çok zengin etmişti.²⁰⁰ Yine de kanunun maliyeti tüm köylü üzerine yıkıldı. Çoğu köylünün durumu içler acısı halde idi. Çocukları askerde olan köylüler, topraklarını sürmek için kullandığı hayvanlarını tohum alabilmek için satmış, tüm gücünü ve parasını kullanmasına rağmen ancak doyabilmişlerdi. Bu durumdaki köylü vergi vermek şöyle dursun, ekmek yapmak için buğday bulmakta zorlandığı dolayısıyla bu dönemde mahsul vergisi almak doğal olarak iktidara büyük tepki doğurmuştur.²⁰¹

Birbiri ardına ilân edilen Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi halkı korkutmuş, piyasaları ürkütmüştür. İlân edilen her kanun amacının dışında ekonomik durumunun biraz daha kötüye gitmesine sebep olmuştur. Fiyatların artmasına sebep olan karaborsa ve vurgunculuk ile mücadele etmek için ilan edilen kanunlar da yaşanan sıkıntılara çözüm getirmek bir yana, halkın temel

¹⁹⁷ BCA, Dosya: , Fon Kodu:30-18-1-2, Yer No: 102-56-13

¹⁹⁸ İbrahim İnci, "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler" **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 11, Sayı 1, Sakarya 2009, s. 119.

¹⁹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 206

²⁰⁰ **Tan Gazetesi**, 8 Haziran 1943, s. 1.

²⁰¹ Kayra, **a.g.e.**, İstanbul 2018, s. 213-214.

ihtiyaç kalemlerindeki fiyatlarının bile ulaşılmaz seviyelere çıkmasına sebep olmuştur.²⁰²

Durumun vahametini göstermek adına 1938-1943 yılları arasında gıda ve inşaat ürünlerinin bazılarının fiyat artışı aşağıdaki gibidir.²⁰³

Maddenin Adı	1938(kuruş)	1943(kuruş)	Artış Oranı (%)
Ekmek (kilo)	0.05	38.67	284.7
Et (kilo)	42.52	198.54	366.9
Taze sebze(kilo)	7.51	29.96	298.9
Zeytinyağı (kilo)	51.85	231.29	336
Şeker(kilo)	28	338	1107
Peynir (kilo)	48.78	155.42	218.6
Yumurta (tane)	1.71	7.94	364.3
Süt (kilo)	14.79	51.25	236.5
Kömür (kilo)	5.33	12.21	129.1
Odun (kilo)	370.08	1316.66	255.7
Tuğla	1500	6000	300
Kereste	4000	20000	400
Kireç	35	399	1040
Kiremit (yerli)	4	300	1400
Çimento (yerli)	50	125	150
Demir	7	70	900

4. Siyasi Muhalefetin Oluşumu

a. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

1945 yılına gelindiğinde köyde yaşayan nüfusun oranı nüfusun tamamına oranla % 81,5'ini kaplamaktaydı. Bunun yanında bu nüfusun kullanabildiği toprakta

²⁰² Akandere, a.g.e, s.153.

²⁰³ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara 1986, s. 363.

ancak % 21,9 dolaylarındaydı.²⁰⁴ Oluşan bu ters orantıyı giderebilmesi için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılarak bu büyük halk kitlesinin teveccühü alınmak istenmişti.

Çiftçiyi topraklandırma meselesi geçmişte de her zaman ülke gündeminde kendine büyük veya küçük yer bulmuştur. Örneğin savaş başlamadan önce 1937 yılında İsmet İnönü'nün mecliste özetle köylünün topraksızlığına dikkat çekerek köylülerin acilen toprak sahibi yapılması gerektiğini beyan etmiştir.²⁰⁵ Tasarı meclise geldiğinde de Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu açılışta kanunu izah etmiş ve bu konunun önemine de şu sözlerle değinmiştir “Yüksek tetkikinize arz edilmiş bulunan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uzun yıllardan beri Büyük Meclisin beklediği ve milletimizin gözetlediği kanunlardan birisini teşkil etmektedir. Arkadaşlar; çiftçiyi topraklandırma dâvası Cumhuriyet rejimiyle köylüye çevrilmiş olan büyük hareketinin asıl dâvalarından birisidir. Biliyorsunuz ki, Cumhuriyet rejimi, milletimizin geçmiş devirlerindeki Devlet hayatında görülmemiş bir sıcaklıkla köylüye doğru yönelme prensibi kendisine daha başlangıçta mal etmiş bulunmaktadır. Bu prensibin iş halindeki mevzuunu köylünün kalkınması şeklinde, ifade edebiliriz. Bu memlekette köylünün kalkınması işini ana dâvalarından birisi köylüyü topraklandırma davasıdır. İşte Yüksek Heyetinize arz edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bu dâvayı halledecektir. Yine uzun uzadıya izah etmeğe lüzum yoktur ki Millî Şefimiz ta Hükümet Reislikleri zamanından beri memleketimizin bu büyük gerçeği ürerinde durmuştur. Keza bunun bir kanunla halledilmesini istilzam etmişlerdir. Muhtelif vesilelerle söyledikleri nutuklarda bu mevzua temas etmişlerdi. En nihayet 1941 ve 1943 yılı Meclisi açılış nutuklarında memleketteki topraksız köylüleri topraklandırmak ve toprağı yeter olmayanlara toprak verilmesi meselesinin yakında Meclise sunulacak olan bir kanunla halledilmiş olacağını umduklarım tekrar etmişlerdir.”²⁰⁶

Bakanın beyanından da anlaşılacağı üzere İnönü bu konuda çalışma yapamadan Başbakanlıktan ayrılmış. Cumhurbaşkanı olduğunda ise bu konuya

²⁰⁴ Yiğit Gülöksüz, Güven Gülöksüz, **Kırsal Yapı**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İstanbul 1983, s. 1246.

²⁰⁵ Aydemir, **a.g.e**, s. 70.

²⁰⁶ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 14.5.1945, o. 2, s. 59-60.

eğilemeden II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tüm dikkatini Türkiye'yi savaşın dışında tutmak için harcamıştır.

Çiftçiyi topraklandırma kanunu, vergi kanunların aksine geçim sıkıntısı çeken halka, gelir kapısı yaratmayı amaçlamıştır.²⁰⁷ 1945 yılına gelindiğinde toplam nüfusun % 81,5 köylerde kasabalarda yaşamaktaydı. Tabii olarak halkın en önemli gelir kapısı topraktı. Bunun yanında ise tarıma elverişli toprakların yalnız % 21,9'u ekili haldeydi.²⁰⁸ Oluşan bu tezettin ortadan kaldırılması için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılarak, ekilemeyen topraklar arazisi olmayan köylüye verilecek boş alanlar ekonomiye kazandırılacaktı. Böylece bu geniş halk kitlesinin teveccühü alınacaktı. Kanun, ilk olarak Ocak 1945'de alt komisyonda tasarı şeklinde oluşturulmuş, 14 Mayıs'a gelindiğinde kanun tartışılmak üzere meclise getirilmiştir.²⁰⁹ Kanunun en önemli konusu dağıtılacak toprağın hazine ve belediye gibi kamu arazilerinin yanında beş bin metrekareyi aşkın büyük çiftliklerden alınmasını öngören 17. Madde olmuştur.²¹⁰ Kanunun alt komisyondaki sözcüsü olan Adnan Menderes ve Emin Sazak muhalefete bu kısımda başlamıştır.²¹¹ Bu madde mecliste de muhalefet eden milletvekillerinin en çok itiraz ettiği madde olmuştur. Kanuna muhalif olanların başında Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak gibi büyük toprak sahipleri geliyordu. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak genel olarak konuşmalarında kanunun yanlış tahliller içerdiği ve uygulamada çıkacak zorluklara değinmiştir.²¹² Seyhan Milletvekili Cavit Oral kanunun son derece önemli olduğunu, ziraatın devlet kalkınmasında önemini belirtmekle birlikte²¹³ 5 maddelik bir eleştiri getirmişti.

"1. Bu kanun tasarısı altıncı maddesiyle beş yüz dönümle beş bin dönüm arasındaki araziyi orta işletme kabul ettiği ve 16 ncı maddesiyle bu orta işletmeyi tarif ve izah eylediği halde 17 nci maddesiyle bu hükümleri sıfıra indirmiş ve memleket ziraati ve

²⁰⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 308

²⁰⁸ Gülten Kazgan, "Tarım", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 9, İstanbul 1983, s. 2426.

²⁰⁹ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 337.

²¹⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 207.

²¹¹ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 14.5.1945, o. 2, Ekler Bölümü s. 17

²¹² **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 57, 17.5.1945, o. 1, s. 178-179. **TBMMZC**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, İ. 58, 14.5.1945, c. 2, s. 136-137.

²¹³ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 14.5.1945, o. 2, s. 64-65.

ekonomisi için hayati bir ehemmiyeti olan orta işletmeyi değersiz bir hale düşürmüştür.

2. Aile düzeni, çocuklarının geçimi ve tahsili mülkiyet ve tasarrufundaki toprağa bağlı olan bir adamın arazisi elinden alınırken o kimseye yeni bir geçim tarzı için ne yeni bir sermaye verilmekte ve ne de araziye değer bir kıymet verilmektedir.

3. Bu memleket ziraatında gerek ferdi bakımdan ve gerekse istihsal bakımından çok önemi olan ortaklık ve icarcılık bahisleri bu kanunda yer almamış ve bunlar doğrudan doğruya feshedilmemişse de dolayısıyla her arazi sahibi için korkulu bir şekle konulmuştur.

4. Verilecek arazinin 25 sene satılmaması hususunda 54 ncü maddenin hükümleri çok uzun müddetlidir. Bu müddeti de makul bir hadde indirmek lâzımdır.

*5. Büyük işletmeye de bir şekil vermek ve bu işletmeleri bir istihsal kooperatifi şekline koymak lâzımdır. Bendeniz bu maddeler düzeltildiği takdirde kanunun daha iyice bir şekle gireceğine kani bulunuyorum. Büyük Heyetinizin yüksek şuurundan ve yüksek vicdanından bu memlekete en hayırlı ve bu memlekette hiçbir yurttaşı mağdur etmeyecek yüksek ve adilane kararların çıkacağına katiyetle inanıyorum.*²¹⁴

Ayrıca İçel Milletvekili Refik Koraltan kanunu 17. Maddesini “*Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir.*” Şeklinde özetlemiş ve özel mülkiyet ve miras konularının ihlal edilmesinden duyduğu çekinceleri dile getirmiştir.²¹⁵

Kanunu savunanlar ise toprak bölünmesinin faydalarına dikkat çekiyordu. Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu “*Küçük işletme faydalıdır, neden?*” sorusuna da 5 madde halinde cevap veriyordu;

- 1. Bir toprak yabancı ellerden ziyade sahibi tarafından idare edilirse daha verimli olur;*
- 2. Küçük arazi işleri zamanında görülür;*

²¹⁴ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 14.5.1945, o. 2, s. 68.

²¹⁵ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 14.5.1945, o. 2, s. 70.

3. *Küçük arazide, büyük arazide yapılması muhal olanları yapmak mümkündür;*
4. *Küçük arazide ahvali havaiyeden daha iyi istifade edilir, tohumunu bizzat seçer ve toprağını daha iyi gübreler;*
5. *Küçük arazi sahibi buhrana büyük çiftçiden daha ziyade mukavemet eder.*²¹⁶

Mardin Milletvekili Lütfi Ülkümen ise konuya diğer bir açıdan yaklaşp özel mülkiyeti sınırlamak, kamulaştırmayı artırmak ve en fazla 5.000 dönüm büyüklüğünde arazilerin olması konusunda ısrarcı olunmasını talep ediyordu.²¹⁷ Görüşmelerde malumun ilanını yapan kişi ise Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğenağa “*Arkadaşlar, Hükümetin Meclise sunduğu Toprak Kanunu tasarısının memleketin her tarafında toprak sahipleri üzerinde ne kadar telâş ve endişeyi mucip olduğunu hepimiz biliyoruz.*”²¹⁸ sözleriyle dile getirmiş oldu.

Kanuna karşı olan milletvekillerini içinden ise Aydın milletvekili Adnan Menderes yaptığı konuşmalarla öne çıkıyordu.²¹⁹ Menderes çiftçiyi topraklandırma kanununun Nazi Almanya’sı ve SSCB’de görüldüğünü belirterek, uygulamanın bu ülkelere de mağduriyet doğurduğunu beyan etmiştir.²²⁰ Birçok kimseye göre de kanun Nazi Almanya’sının “Erbhof” projesinden esinlendiği düşünülmektedir.²²¹ Tarım Bakanı Hatipoğlu’nun Almanya’da eğitim gördüğü düşünülürse bu durum hiç de olasılık dışı değildir. Menderes yine de kanuna tamamen muhalif olmadığını sadece toprakların taksiminin yanlışlarını vurguluyor, tetkiklerdeki hatalara dikkat çekiyordu.²²² Menderes konuşmasının devamında Seyhan Milletvekili Yeğenağa’ya cevaben “*Bu arada denildi ki, Türkiye’de 6 milyon serf durumunda topraksızlar vardır. Yine denildi ki, bunlara karşı kaç bin büyük mülk sahibinin menfaatleri bahsi mevzuudur. Meselâ böyle olsaydı ve dâva bir kaç bin kişinin elinden topraklarını alıp dağıtmak kadar basit olsaydı, denecek bir şey olmazdı.*”²²³ Sözlerini sarf etmiştir.

²¹⁶ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 55, 16.5.1945, o. 2, s. 99.

²¹⁷ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 16.5.1945, o. 2, s. 106-107.

²¹⁸ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 17, B. 54, 16.5.1945, o. 2, s. 110.

²¹⁹ İnan, Haytoğlu, **a.g.e.**, s. 84.

²²⁰ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, İ. 67, 1.6.1945, o. 2, s. 38.

²²¹ Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi Ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 57, Kütahya 2018, s. 274.

²²² TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 67, 1.6.1945, o. 2, s. 40.

²²³ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 67, 1.6.1945, o. 2, s. 41.

Kanunu müdafaa eden Kütahya Milletvekili Alaattin Tiritöglü konuşmasında Menderes'in itirazlarına cevabı, “Adnan Menderes arkadaşım, hepiniz biliyorsunuz ki bu kanun tasarısını komisyonda ve bir günde Meclise intikalinden sonra resmî sözcüsü idi. Bu sayın arkadaş üç ay komisyonda kanunu işlemez bir hale getirmek için ince ve zarif zekâsını kullandıktan sonra Başbakanın 17 nci madde hakkındaki müdahalesi üzerine bir usul meselesini ele alarak muhalefete geçti. Dikkat buyurun arkadaşlar, Adnan Menderes ortaya bir prensip veya fikir müdafaa ederek çıkmıyor. Diyor ki, (Toprak kanununda herkesle beraberim, fakat niçin Başbakan Hususi Kaleni müdürüne bir madde dikte ettirerek komisyona geldi ve bu maddeyi kabul ettirdi.) itiraz ettiği nokta bu imiş,”²²⁴ sözleriyle konuyu kişisel bir zemine çekme eğiliminde gözükmüş ve Adnan Menderes'in muhalefetinin ne kadar rahatsızlık yarattığı anlaşılmıştır.

Kanunun çıkmasının iktidar açısından önemi büyüktü. Bunu yine Tiritöglü'nun sözlerinden anlayabiliyoruz. O, konuşmanın bir bölümünde çiftçiyi topraklandırma meselesinin kurultaylardan sonraki parti programının ana maddelerinden biri olduğunu beyan etmiştir.²²⁵ Savaş boyunca çıkarılan olağanüstü vergi kanunlarıyla enflasyon karaborsa ve vurgunculukla mücadelede başarısız olan, bu sebeple de dağılan alt sınıfların tepkisini azaltmak istenmiştir.²²⁶ Kanun, bu haliyle gelecek seçim için yapılan bir hamle olarak da görülmüştür. Bu CHP'nin seçim vaatlerinden biriydi. Savaştan sonra tekrar gündeme gelmesini bir başka sebebi de mecliste görülmeye başlanan muhalefeti oluşturan kişilerin büyük arazi sahiplerinin olmasıydı.²²⁷ Kanuna muhalefeti Adnan Menderes, Emin Sazak ve Cavit Oralın da aralarında bulunduğu arazi sahipleri yapmaktaydı. Bu üçlünün içinden en çok Adnan Menderes söz alarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Muhalefet açısından da yasanın sorunlu tarafı toprak değil çiftçilerin ürünlerini ucuza satıp pahalıya mal etmeleriydi.²²⁸ Menderes'in eleştirileri çiftçinin üretim maliyetinin yüksekliydi. Bu maliyeti kısamadan zaten ekilemeyecek olan bu toprakların çiftçiye verilmesinin

²²⁴ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 68, 4.6.1945, o. 1, s. 65-66.

²²⁵ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 68, 4.6.1945, o. 1, s. 64.

²²⁶ Erdal İnce, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 13, İzmir 2006, s. 64.

²²⁷ İnce, a.g.m, s. 65.

²²⁸ İkinci a.g.e, s.293.

hiçbir anlamı olmadığını savunuyordu. Bir diğer eleştirisi “*Hele tek parti olarak kaldığımız müddetçe bu hal daha mahzurlu vaziyet gösterebilir. “Gerçi teşrii hayatımızda üzerinde müzakere lüzumsuz görülecek açıklıktaki meselelerde, çok nadir dahi olsa takrirler hazırlandığı vakidir.”* şeklinde idi. Bu beyanından da anlaşılacağı gibi ülkenin çiftçiyi topraklandırma kanunundan önce halledilmesi gereken hem ekonomik hem de demokrasi ilkeleri adına yani dünyada esmekte olan demokrasi rüzgârının yakalanması, konuşma hürriyeti ve tek parti rejiminin tartışılması gerektiğini bunların ülkenin daha öncelikli sorunları olduğunu vurguluyordu.²²⁹ CHP’nin esas planı yasaya muhalefet eden bu milletvekillerinin alt sınıfın tepkisini çekmeleri, böylece siyasi muhalefet ile toplumsal muhalefetin birleşmesini önlemektir. Bu konu için de görevlendirilen müfettişlerin kanunu anlatmak üzere köylere gitmesi planlanmıştır.²³⁰

b. Bütçe Görüşmeleri

TBMM’de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu esnasında yapılan tartışmalarda ortaya çıkan parti içi muhalefetin 1945 yılı 7 aylık bütçe görüşmelerinde artarak devam etmiştir. Bu görüşmelerde Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ın konuşmaları dikkat çekmekteydi. Koraltan, konuşmalarında iktidarın ekonomiyi, savaşta iyi yönetemediğini ve savaş sonrası içinde iyi planlama yapılmadığını vurgulamıştı.²³¹

Görüşmeler, Maliye Bakanı Esat Sümer’in savaş sürecinin genel değerlendirmesi ve 7 aylık ekonomik durumu anlatan konuşmasıyla başlamıştı. Bakan savaşın ağır şartlarında ekonominin iyi idare edildiğini ve savaşın sürecin de biriken sorunların savaşın fiilen sonlanmasına rağmen bu senede etkisini göstereceğini söylemiş lakin sorunların aşılabileceğini belirtmiştir. Konuşmada en dikkat çekici özellik giderlerin % 89’luk bölümünün vergilerle, yani halka karşılatılmış olması gözükmektedir. Buna rağmen gelirler 537.843 milyon TL olurken giderler 603.404 milyon TL olmuş ve bütçe ilk 7 ayda 65 milyon TL açıkla o güne kadar geçen Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır.²³² Sonrasında kürsüye çıkan İstanbul

²²⁹ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 67, 1.6.1945, o. 2, s. 36-40. Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, **a.g.m.**, s. 274-275.

²³⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1945, s. 1.

²³¹ Balcı, Karadeniz, **a.g.m.** s. 175.

²³² TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 196-197.

Milletvekili A.E. Tarhan rapordan ayrıntılar vermiştir. Konuşması “1939 genel bütçesi giderinin yalnız % 64’ü vergi ile karşılanmıştır. 1940 yılında ise vergi ile karşılanabilen kısım % 40’a düşmüştür. Biliyoruz ki bu yıllarda vergi ile karşılanamayan kısımlar, yalnız istikrazla da karşılanamıyordu. 1941 de vergi ile sağlanabilen kısım % 63 e çıkarılabilmıştır. 1942 de alınan olağan üstü tedbir ile bütçenin manzarasında çok esaslı bir değişiklik göze çarpıyor: O yıl, giderin % 93 ü vergilerle sağlanmıştır. 1943 bütçesinin vergilerle karşılanan kısmı % 84 dür. Geçen yıl bütçesinin açığı % 5 olduğunu hatırlarsınız: Genel bütçe dışında kalmış olan iki kalem de hesaba alınırsa, bu açık % 7 küsur olarak ifade edilebilir. Elimizdeki 7 aylık bütçenin açığı ise % 11 düve istikrazla, kredilerle karşılanacaktır. Geçen 6 buhranlı yılın bu tablosu gösteriyor ki Devlet, büyük tehlike karşısında ordusunu vazife başında tutmayı ilk iş bilmiş ve bunu büyük fedakârlıklarla temin etmiştir. Dünyanın en büyük buhranlarından biri içinde geçmiş olan bu devreyi böyle bitirebilmek, Hükümetimiz için, Meclisimiz için ve her türlü fedakârlıklara katlanarak buna imkân veren Milletimiz için, memnunluk vericidir.”²³³ Şeklinde olmuş ve anlaşıldığı gibi savaşın getirdiği yükleri göz önüne alındığında mevcut ekonomik görünümü başarılı bulmuştur. Yine de açığın böylesine büyük olmasının kaygı verici olduğunun üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir.²³⁴ Hükümete ilk ciddi eleştiri ise Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur’dan gelmiştir. Bayur, “Harbe girmiş memleketlerde bin bir, eğer harbe girmemiş ise hayat pahalılığı % 20 - 30 artmıştır. Biz de ise % 500 artmaktadır. Bu tedbirlerin eksikliğinden ve fenalığındandır. Yine tekrar ediyorum. Bizden bu kadar olur sözü yalandır*. Ancak Hükümetin mevkiini korumak için, milleti küçük düşürmeğe matuf bir sözdür. Bizde bu kadar olmaz. Bizde bundan çok daha iyisi olur. Doğru söylemek lâzım gelirse Hükümet bu kadar yapabiliyor demek lâzımdır. Biz de bundan çok daha iyisi olur ve çok daha iyi olmuştur” diyerek hükümeti eleştirmiştir. Ayrıca savaş süreci göz önüne alındığında durumu anlaşılabilir görürken, özellikle köylünün içler acısı halini ve hayat pahalılığını izahta zorlandığını buna hiçbir şeyin bahane olamayacağını

²³³ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 201.

²³⁴ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 202.

vurgulamıştır.²³⁵ Konuşma sırası Adnan Menderes'e geldiğinde son derece hazırlıklı olarak sakin tavrını korur bir şekilde söze başlamıştır. Menderes'in genel mali durumu beğenmemekle birlikte ilk eleştirisi, ilk 6 ayda verilen bütçe açığına olmuştur. Bu açığın tek sebebinin vatan müdafaası olmayacağını savunmuş ve bu hızla borçlanmaya devam edilmesi halinde Hazinesinin bu yükü kaldıramayacağını belirtmiştir.²³⁶ Konuşmasının devamında *“Hiç şüphe yok ki Cumhuriyet maddî ve manevî milletimizin ve yurdumuzun cehresini tamamen değiştirecek önemde ve ölçüde eserler vermiştir. Ancak bunlarla yetişmeye imkân yoktur. Çünkü bütün dünyanın ilerleme temposu o kadar hızlanmıştır ki asırların dünya ile aramıza koyduğu mesafeyi muhafaza etmek dahi çok güçleşmiştir. Hâlbuki mesafeyi azaltmak ve yetişmek zorundayız. Vaka harp esnasındaki askerî masraflarımızın bundan sonra azalacağı ye artacak paraların atıye ait tasavvurlarımızın tahakkukuna tahsis olunabileceği söylenebilir. Ancak korkarım ki bu ümide de fazla bel bağlamak doğru olamayacaktır. Çünkü terhisin sağlayacağı tasarruf harp zamanına mahsus olağanüstü vergilerin kaldırılmasıyla hayli azalmış olacağı gibi dünyada silâhların genel olarak azaltılmasının tahakkuku zamanına kadar kudretimizin yetebildiği ölçüde modern bir müdafa kuvvetini de asla ihmal etmemek zorunda bulunacağız.”*²³⁷ demiştir. Adnan Menderes'in konuşmasının bu bölümünde vurguladığı dünyadan geri kalmışlığımıza ve savaş sonrası sürecin de en az savaş kadar zorlu olacağına yönelik öngörülerinin haklılığı zamanla anlaşılmıştır. Konuşmanın devamında da dünyanın yeni girdiği bu safhada geri kalmamak için yapılacak çalışmaların icrasını, önümüze gelen fırsatları doğru değerlendirilmesini, kalkınmamızın en önemli ayağı olarak da bütçe disiplini olduğunu vurgulamıştır.²³⁸

Adnan Menderes'in eleştirilerine Başbakan Saraçoğlu ;*“Memleketin bugünkü iktisadi ve mali cephesi yakından tetkik edilirse vaziyet görülür ki, biz bu dar yıllarda bütün bir orduya ve birçok işleri haklı olarak, ayakta tuttukta başka mevcutlarımıza ilaveten 110 ton daha altın biriktirdik. Bu suretle bugün Merkez Bankasının elindeki*

* Yusuf Hikmet Bayur burada Fransızların “Bon pour l’orient” yani “Doğu için iyidir” şeklinde çevrilebilecek doğuyu aşağımla amacı güden sözüne atıf yapıyor.

²³⁵ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 217-218.

²³⁶ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 228.

²³⁷ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 229.

²³⁸ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 230.

Altınlarımızın yekûnu 200 tona varmıştır. Ayrıca yine merkez bankasının elinde 52 milyon liralık döviz vardır. Bu iki rakam yan yana getirilecek olursa bunun bizim eski altın paramızla miktarı (35) milyon altını aşmaktadır.” Sözleriyle cevap vermiş, savaş yıllarında ekonomiyi ayakta tutmanın yanın da Menderesin değindiği zor geçecek yarınlar içinde hazır olduklarını vurgulamış ve eleştirilerini yersiz bulduğunu belirtmiştir.²³⁹ Devam eden günlerde bütçeyi müdafaa eden milletvekillerinin de üslubu sertleşmeye başlamış ve peş peşe görüşülen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile 7 aylık Bütçe görüşmelerindeki muhalif sözlere eleştiriler gelmeye başlamıştır. Toprak kanunu da mecliste sarf edilen sözlerde eleştirinin konusu olmuş bunun üzerine söz alan Refik Koraltan *“Şimdi anlıyorum ki, tenkit acı imiş. Vaziyet şu şekli aldı. Burada Toprak Kanunu dolayısıyla arkadaşların çok kıymetli düşüncelerini bu kürsüden söylediler. Tabii neticeyi takdir edecek Yüksek Meclisin kararı olacaktır. Bu konuşmalar sırasında ileri, daha etraflı, daha geniş mütalâalar da görüldü. Elbette kürsünün hakkı budur. Helkesin kendine göre bir görüşü vardır. Onun o ölçüde mütalâasını söylemek mecburiyetindedir. Bu mütalâalardan bazılarım gazete mensuplarından, yazıcılardan bir kısmı kendi anlayışı, kendi duyusu ve görüşü gibi tetkik ve tahlile başladılar. Bundan bazı mütalâaların tenkidi çıktı. Derhal müteessir olur bir hava görmekteyim.”* Muhalefete gösterilen tutumdan hatta kürsüye varan sataşmalardan ne kadar rahatsız olduğunu vurgulamış ve konuşması sırasında dile getirdiği *“Hürriyetin müdafî yine hürriyettir sözü”* dikkatleri çekmiştir.²⁴⁰ Görüşmelerin son gününde tekrar söz alan Koraltan, Bütçenin aleyhine konuşmak istediğini söylemiş, diğer vekillerin aleyhte olsun lehte olsun izahlarının aslında durumun vahametini açıkça gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca ekonomiyi bu hale getirenlerin bizi bu buhrandan nasıl çıkaracaklarını merak ettiğini dile getirmiştir.²⁴¹

Koraltan'nın bu eleştirilerine yine Başbakan Saraçoğlu cevap vermiş ve 1945 yılı şartları ile 1915 yılı gibi zamandan ve konumdan münezzehe iki dönemi karşılaştırmak gibi kolay cevap yoluna gitmiş ve o dönem 20 bin altın bulamayan maliye bakanı ile 1945 yılında hazinenin 20 milyon altın borç vermeye malik

²³⁹ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 58, 21.5.1945, o. 1, s. 232-233.

²⁴⁰ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 59, 22.5.1945, o. 1, s. 253.

²⁴¹ TBMMTD, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 65, 29.5.1945, o. 1, s. 505-506.

olduğunu vurgulamıştır. Yine Saraçoğlu muhalefetin başta Emin Sazak olmak üzere hükümeti desteklediğini ne zaman ki toprak kanunu meclise geldi bu vekillerin muhalefete başladığına dikkat çekmiştir. Başbakan Saraçoğlu muhalefetin hükümete ekonomiyi düzeltmeyecekleri eleştirilerine cevap olması için Bütçe oylamasından sonra hükümete de güven oylaması yapılmasını istemiştir.²⁴² Emin Sazak her ne kadar burada Saraçoğlu'nun eleştirilerine hedef olsa da bütçe tasarısından sonra oylanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa lehte oy kullanmış keza Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 21. Maddesine muhalefet eden Refik Koraltan da oyunu bu yönde kullanmıştır.²⁴³

CHP kurulduğundan bu yana hükümetlerinin bütçe görüşmeleri ittifakla kabul edilirken bu görüşmelerde ilk defa muhalefet ile karşılaşmıştı. Tasarının karşısında olanlar adeta CHP milletvekili değilmişçesine hükümetin bütçe politikasını eleştirmişlerdi.²⁴⁴ 7 Aylık bütçe oylamasında Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Emin Sazak aleyhte oy kullanmıştır.²⁴⁵ Hükümete verilecek olan güven oylaması yapıldığında ise sonuçlar 359 kabul ve 7 ret oyu çıkmış ve hükümet oy çokluğu ile meclisten onay almıştır.²⁴⁶ Hükümete güven oylamasında verilen 7 ret oyunun sahiplerine bakıldığında bütçeyi eleştirmesine rağmen kabul eden Hikmet Bayur güven oylamasında aleyhte oy kullanmıştır. Ret oyu kullanan milletvekillerinden en ilginç ise Recep Peker olmuştur. Atatürk döneminde bir süre parti sekreterliği yapan Peker'in ret oyu kullanması en çok İsmet İnönü'yü şaşırtmıştır. Ret oyu kullanan milletvekillerinin bazıları daha sonraları parti içi muhalefette ileri gitmişlerdir. Oluşan bu parti içi muhalefetin CHP'nin aleyhine olacağı ihtimali ortaya çıkmıştır. CHP üst yönetimi ret oyu kullanarak kendilerini gösteren bu muhalif yapının vakit kaybetmeden etkisini kırmayı ve parçalamayı planlamıştır.²⁴⁷

²⁴² **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 65, 29.5.1945, o. 1, s. 506-508.

²⁴³ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 69, 5.6.1945, o. 1, s. 161-162.

²⁴⁴ Koçak, **a.g.e.**, s. 384.

²⁴⁵ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 65, 29.5.1945, o. 1, s. 512.

²⁴⁶ **TBMMTD**, 7. Dönem 3. Yasama Yılı, C. 18, B. 65, 29.5.1945, o. 1, s. 505-515. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, İstanbul 2015, s. 13.

²⁴⁷ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, Ankara 1963, s. 71

c. Dörtlü Takrir

Bütçe görüşmeleri ve çiftçiyi topraklandırma kanununun müzâkereleri esnasında ortaya çıkan parti içi muhalefet, sonradan “4 Takrir” olarak adlandırılan bir önergeyi 7 Haziran 1945 günü meclise sundu. Bu önergede imzası bulunan kişilerin muhalefetin başını çekeceği artık aşikârdı. Önergenin altında imzası bulunan isimler, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuad Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes’ti.²⁴⁸ Muhalif vekilleri önergeyi vermek konusunda cesaretlendiren dolaylı yoldan İsmet İnönü’ydü. İsmet İnönü’nün San Francisco Konferansında uluslararası kamuoyuna verilen demokratik mesajların sürekliliği açısından yapılan 19 Mayıs 1945 tarihli demokrasi ve insan hakları temalı konuşması önergeye ön ayak olmuştur denilebilir.²⁴⁹

Önerge içerik olarak antidemokratik yasa ve uygulamaların kaldırılması ile beraber muhalefet yapmaya müsait ortamın oluşmasına izin verilmesi isteğinden oluşuyordu. Ayrıca 1924 Anayasası’ndan alıntılar yapılarak anayasanın demokratikliğine vurgu yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan irticâ faaliyetler sebebiyle askıya alınan bazı hakların SCF’nin kapatılmasıyla daha kötü hal aldığı beyan edilmiştir. Lakin Mustafa Kemal’in hiçbir zaman demokrasiden vazgeçmediği vurgulanmıştır. İkinci dünya savaşının başlamasıyla birlikte de tekrar hürriyet kısıtlamasına gidildiği hatta daha da şiddetlenerek uygulandığına vurgu yapılmıştır. Bununla beraber yaşanan olağanüstü durumların ülkeyi bu noktaya gelmeye mecbur ettiği de görmezden gelinmemiştir. Önergenin sonun da üç madde de önergeyi yazanların istekleri yer almıştır. Kısaca 1. Madde, anayasa demokratik revizyon, 2. Madde, mevcut hürriyet yasalarının kullanımına izin verilmesi, 3. Madde, yukarıdaki iki maddeye uygun olarak parti çalışmalarının tanzimi.²⁵⁰

Önerge CHP üst yönetimi tarafından hoş karşılanmadı. Hatta Celal Bayar “Bugünkü Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele

²⁴⁸ Goloğlu, a.g.e., s. 399

²⁴⁹ Çağfer Güler, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 34, Sayı 57, Ankara 2015, s. 299.

²⁵⁰ BCA, Dosya:C7, Fon kodu:30-1-0-0, Yer No:48-285-1.

*bu takrirde bizim imzalarımız varsa” sözleriyle reddedileceği söylemiştir.*²⁵¹ Çankaya’da yapılan uzun toplantılar sonrasında Parti üst yönetimi önerenin reddine ve altında imzası bulunan parti üyelerinin de ihracına karar verdi. Bu önerge ile daha fazla hak ve hürriyet isteği 12 Haziran günü yapılan gizli oturumla yine oy çokluğu ile reddedilmiştir.²⁵² İsmet İnönü önergeyi verenlerin parti içinde muhalefet yapmalarındansa CHP dışında yeni bir parti kurarak muhalefet olmalarını istemiştir.²⁵³

Önergeyi hazırlayanların, önerenin reddedilmesi sonrasında basına verdikleri demeçlerde CHP’yi set bir şekilde eleştirdikleri, Parti içinde karışıklık çıkartıp partiyi yıkmaya çalıştıkları gerekçesiyle Fuad Köprülü ve Adnan Menderes Parti İdare Kurulunca yapılan soruşturma sonrası 21 Eylül 1945 günü Partiden ihraç edilmiştir. Daha sonra, Refik Koraltan da partiden atılan arkadaşlarının ihraç nedenlerini eleştirmesinden ötürü partiden çıkarılmıştır.²⁵⁴ İlk olarak Fuad Köprülü ve Adnan Menderes’in sonrasında Refik Koraltan’ın ihraç edilmesi sebebiyle, Celal Bayar da 3 Aralık 1945’de bu ihraçları protesto etmek için CHP’den istifa etmiştir.²⁵⁵ Her ne kadar demokratikleşme adına bazı talepler içeren “Dörtlü Takrir” reddedilse de takririn sahipleri, bir şekilde parti dışına itilmiştir. Bu olay da demokrasi tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu hadiseler CHP’den iktidarı devralacak olan Demokrat Parti’nin de kurulmasının ilk adımı sayılmıştır.²⁵⁶

d. Milli Kalkınma Partisi

Milli Kalkınma Partisi, yeni bir parti olmaktan çok cumhuriyet tarihinde uzun bir aradan sonra kurulan ilk siyasi parti oluşum olmasıyla dikkat çekmektedir. Savaş öncesi bazı sol görüşlü gruplar parti kurma çalışması yapılsa da ciddi bir örgüt yapılanmasına sahip ilk oluşum Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Parti, meclisteki

²⁵¹ Osman Akardere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takririn” Amacı ve Mahiyeti” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, Konya 2003, s. 10.

²⁵² Oğuz Ünal, **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetimi’nden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, İstanbul 1994, s. 207.

²⁵³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiyeye Geçiş, 1944-1950**, Ankara 1990, s. 67.

²⁵⁴ Nasrullah Uzman, “Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü’nün Cumhuriyet Halk Partisi’nden İhraçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 36, Sayı 62, Ankara 2017, s. 222. **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Kasım 1945, s. 3.

²⁵⁵ **Ulus Gazetesi**, 4 Aralık 1945, s. 1.

²⁵⁶ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, İstanbul 1970, s. 50.

muhalefet tarafından değil, aslen sanayici olan Nuri Demirağ ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.²⁵⁷ II. Dünya savaşıdan sonra Avrupa’da esen demokrasi rüzgârı, Türkiye’de de etkisini göstermiş ve savaşın bitmesiyle baskı ortamı tedricen ortadan kalkmaya başlamıştı. Parti ve örgütlenmeye izin verilmesi üzerine siyasetteki boşluk ortamından yararlanmak isteyen Nuri Demirağ kendi önderliğinde Milli Kalkınma Partisi’ni kurmak için harekete geçmiştir. Parti, resmî olarak İçişleri Bakanlığı’nın izni ile 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmuştur. İlk kurulduğunda adında yer alan “Millî” ibaresini kullanması sakıncalı görülmüş ise de daha sonradan bakanlar kurulu ve İsmet İnönü’nün onayıyla izin verilmiştir.²⁵⁸ Alınan izin sonrası MKP lideri ve il teşkilatlarından Başbakan Saraçoğlu’na karşılıklı teşekkür telgrafları gönderilmiştir.²⁵⁹ Partinin kamuoyuna en dikkat çekici vaatleri İstanbul’da İslam Birliği Teşkilatı kurulması ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi olarak gösterilebilir. Ayrıca eğitimde genel görüşlerine uygun olarak daha muhafazakâr bir eğitim modeli vadetmişlerdir.²⁶⁰

Millî Kalkınma Partisi devletten baskı görmese de iktidar iddiasında olmadığı belirterek liberal ekonomiyi savunmak istediklerini beyan etmesi kurucularının ve liderlerinin sanayici olması hasebiyle sanayicilere özen göstermiş, tarım ve ticaret yapan zenginlerin ilgisini çekmemiştir. Lakin parti kısa sürede iç çatışmalara girmiş, manevi yönüyle dikkat çeken parti mensupları parti içi iktidar kavgasına düşmüşlerdi.²⁶¹ En sonunda da parti içi çatışmalarda Nuri Demirağ’ın ihraç edilmesi halk nazarında partiyi zayıf göstermişti. Tüm bu etkenler birleştiğinde parti halkın gözünde büyük bir etki gösterememiştir.²⁶² Keza MKP iktidarın da ciddiye aldığı bir parti olmamıştı, İsmet İnönü esas muhalefetin meclisten çıkmasını bekliyordu.²⁶³ Her şeye rağmen Millî Kalkınma Partisi 15 yıl aradan sonra kurulup örgütlenebilen ilk

²⁵⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 30.

²⁵⁸ Zakir Avşar, Elif Emre Kaya, “Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Millî Kalkınma Partisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 13, Sayı 2, Sivas 2012, s. 118.

²⁵⁹ **BCA**, Dosya:C7, Fon kodu:30-1-0-0, Yer No:48-285-1.

²⁶⁰ Tökin, **a.g.e.**, s. 78.

²⁶¹ **Yeniçağ Gazetesi**, 30 mart 1946, s. 2.

²⁶² Fatih M. Dervişoğlu, **Nuri Demirağ-Türkiye’nin Havacılık Efsanesi**, İstanbul 2007, s. 172.

²⁶³ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Denizli 1997, s. 53.

parti olarak siyasi tarihimiz açısından uzun bir aradan sonra tekrar parti kurulması konusunda diğer muhalif yapılara örnek olmuştur.

e. Demokrat Parti

Uluslararası konjonktür ve ülke siyasetinin demokrasi havasına girmesiyle beraber eski yasak ve baskı ortamı ortadan kalkmaya başlamıştı. Cemiyet kurmaya engel olan şartların ortadan kalkmasıyla ilk olarak MKP kurulmuş, lakin beklenen ilgiyi görmemiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde başlayarak Parti içinde seslerini yükselten Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes yeni bir parti oluşumu içine girmişlerdi. Yapılan hazırlıklar ve parti programı Celal Bayar tarafından 4 Aralık 1945 günü basına açıklandı. Celal Bayar daha sonra parti programını bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de sunmuştur.²⁶⁴ Aralarında geçen konuşmada;

-İnönü: *“Terakkiperverlerde olduğu gibi itikat-ı diniyeye biz riayetkârız diye bir madde var mı?”*

-Bayar: *“Hayır Paşam laikliğin dinsizlik olmadığı var.”*

-İnönü: *“Ziyanı yok. Köy Enstitüleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız? Yani bunlara karşı mısınız?”*

-Bayar: *“Hayır.”*

-İnönü: *“Dış politikada ayrılık var mı?”*

-Bayar: *“Yok.”*

-İnönü: *“ O halde tamam...”*²⁶⁵

MKP'den sonra daha tecrübeli tanınmış isimlerden oluşan örgütlü ve planlı yapısıyla Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 günü Refik Koraltan'ın Demokrat Parti'nin kurulması için İçişleri Bakanlığı'na başvurmasıyla Türk siyasi tarihine giriş

²⁶⁴ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar**, İstanbul 2012, s. 25.

²⁶⁵ Mehmet Ali Birand, **Demirkırat**, İstanbul 2016, s. 35.

yapmıştır.²⁶⁶ Parti kuruluşuna müteakip bir basın toplantısı düzenleyerek parti programını anlatan Celal Bayar'a burada gazeteciler tarafından kamuoyunun merakla beklediği bir soru sorulmuştur. Soru, Demokrat Parti'nin danışıklı dövüş aktörü olup olmadığı yönündeki iddialardı. Celal Bayar buna cevabı “*muvazaa hafifliktir*” şeklinde olmuştur.²⁶⁷ Demokrat Parti'ye sonraki dönemlerde de diğer partiler tarafından yöneltilen eleştirilerin en başında yine bu konu gelmiştir.

Demokrat Parti kuruluşundan itibaren insanların yoğun ilgisi ile karşılaşmış ve halk nazarında “*Demirkırat*” ismiyle anılmıştır. Etkisi o kadar büyük olmuştu ki sanki halk yıllardır DP'nin kurulmasını beklemişti.²⁶⁸ Halkla ilk buluşmasında coşkulu bir kalabalıkla miting yapılmıştır. Oysaki İnönü ve CHP'nin beklentisi, Demokrat Parti'nin müstakil grubun yerini almasıydı. Böylece CHP Demokrat Parti'yi muhalefette göstererek dışarıdan bakıldığında demokratik bir ülke resmi vermek istiyordu. İçerde de CHP iktidarını tehdit edecek boyuta gelemeyeceğini tahmin ediyordu. İnönü ve partisi içerdeki muhalefetin büyüklüğünü görememişti. Halkın büyük çoğunluğunun kendi yanlarında olduğunu düşünmekteydiler. Bu fikrin en büyük kaynağı da Atatürk ve kurucu iradenin partisi olmasıydı.²⁶⁹

Kuruluşunu tamamladıktan sonra Celal Bayar DP'ye genel başkan olmuştu. Verdiği ilk basın toplantısını parti merkezinde yaptı. Toplantıdan çıkan en önemli noktalar şunlardı; Bayar partinin yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya sahip bir yapılanma ile gücünü halktan alacağını dile getirmiştir. Önceki parti denemelerinde yaşanan rejim karşıtı odağı olmayacağını, anayasa ve devrimlere bağlılığını beyan etmiştir.²⁷⁰ Yine partinin önemli isimlerinden ve İstanbul İl Başkanı Kenan Öner partinin kuruluş amacını “*Laiklik ile dinsizlik arasındaki farkı ortaya koymak, halkın dini tedrisatına imkân sağlamak, ülke ekonomisine yük olan devlet kadrolarını ıslah etmek amacıyla kurulmuştur*” sözleriyle izah etmiştir.²⁷¹

²⁶⁶ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, İstanbul 2006, s. 179. **Akşam Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s. 1.

²⁶⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Ocak 1946, s. 1.

²⁶⁸ Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Tarihi Dergisi**, C. 3, Sayı 9-10, İzmir 2000, s. 90.

²⁶⁹ Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş dönemi (1945-1950)**, Ankara 2004, s. 67.

²⁷⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 80

²⁷¹ **Yeniçağ Gazetesi** 23 Şubat 1946, s. 2.

CHP yöneticilerinin gözünde DP güçlü siyasal figürlere sahip olsa da CHP'nin sahip olduğu bütçe ve teşkilat yapılanması seviyesine ulaşmasını imkansız görüyorlardı. DP'nin uzun yıllar bu seviyeye ulaşamayacağını düşündüklerinden CHP'nin uzun yıllar iktidarda DP'nin de küçük muhalefet partisi olacağını öngörüyorlardı.²⁷²

Demokrat Parti kuruluşundan çok kısa bir süre sonra hızla yayılmaya başlamış, köy ve mezralara kadar ulaşmıştır. Başlarda Demokrat Parti'yi pek ciddiye almayan CHP'li Milletvekilleri, DP'nin hızla yayıldığını ve dikkat çekmeye başladığı görülmüyordu. Öyle ki köylerde ve taşra merkezlerinde halk kendi imkânlarıyla örgütleniyor sonra da Demokrat Parti merkezi ile irtibata geçip partiye bağlılıklarını bildiriyorlardı. Kimi taşradaki CHP örgütleri tüm teşkilat ile istifa edip DP üyeliğine geçiyorlardı. Celal Bayar'ın ifadelerine göre üye sayısı 1 milyona ulaşmıştı.²⁷³ Halkın artan yoğun ilgisi ve Demokrat Parti'yi CHP'nin alternatifi olarak gördüğü anlaşılınca Halk Partisi zaman kaybetmeden erken seçim kararına alarak Demokrat Parti'nin daha fazla büyümesine izin vermeden meclis çoğunluğunu almayı hedeflemişti.²⁷⁴

5. 1946 Seçimleri

a. Seçimlerin Erkene Alınması

Mecliste parti içi olarak başlayan muhalefet, İsmet İnönü'nün de arzuladığı şekilde DP'nin kurulmasıyla daha somut bir hal almıştı. Lakin DP'nin beklenenden daha çok ilgi görmesi iktidarı endişeye sevk etti ve harekete geçmeye itti. Her geçen gün DP biraz daha güçleniyordu. CHP Yönetimi de çözümü erken seçimde bulmuştu, DP güç kazanmadan baskın bir seçimle yapmayı planladılar ve 29 Nisan 1946'de meclise erken seçim teklifini sundular. Ancak meclise getirilen teklif ilk olarak Belediye seçimlerinin yapılmasını öngörüyordu. Bunun sebebini teklif için yaptığı konuşmasında İçişleri Bakanı Hilmi Uran “*Yüksek, heyetinizin malûmudur ki*

²⁷² Karpat, a.g.e., s. 240.

²⁷³ Enis Şahin, Bilal Tunç, “Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 2, s. 43.

²⁷⁴ Demirel, a.g.e., s.312-313

belediye seçimleri Eylülde başlar, Ekim'in. 20 sinde biter ve içinde bulunduğumuz senede belediye seçimlerinin icra edileceği senedir. Büyük Meclisin bir seçim kararı verip vermeyeceği nasıl bilinemezse, bir seçim kararı vermek istediği takdirde bunun hangi tarihte verileceğini de kestirmek imkânsızdır. Ancak muhakkak olan bir şey varsa, seçim kararı verildiği takdirde, bu seçimin uzak telâkki edilecek bir tarihte olması ihtimali kadar yakın denilebilecek bir gelecekte de olması, ihtimalidir. Hükümetiniz, milletvekilleri seçimini, bugünkü belediye heyetleri yerine yeniden seçilecek, olan belediye heyetlerince yapılmasını daha demokratik ve bugünün ihtiyacına daha uygun telâkki etmiştir. Eğer Büyük, Meclis seçime yakın bir tarihte girecek olursa belediye heyetlerinin yenilenmesinin imkân dâhilinde alınması düşünülmüştür. Muvakkat diye arz ettiğim ve seçimlerin Mayıs içinde yapılmasını, mümkün kılacak hükmü ihtiva eden tadil, bu mucip sebeple huzurunuzda sunulmuş bulunuyor.”²⁷⁵ şeklinde izâh etmişti. Hilmi Uran'ın Belediye seçimlerinin erkene alınması için sunduğu sebep eskiyen seçim kurulunu yeni seçimlerde tazelemek olmuştur. Konuşmanın devamında yasayı değiştirerek seçim sürecini de kısaltarak insanlar en asgari düzeyde meşgul ederek işlerine güçlerine engel olmanın önüne geçmeyi planladıklarını beyan etmiştir.²⁷⁶ Enteresan olan kısmı seçimlerin şimdiye kadar hep aynı dönemde yapılmasıydı. İki seçim arasında senkronizasyonu bozan yine CHP tarafından erkene alınan Genel seçimlerin sebep gösterilerek belediye seçimlerinin de erkene alınması olmuştur. Görüşmelerde Adnan Menderes muhalefet adına ilk sözü alan kişiydi ve konuşmasında buna dikkat çekmişti. Menderes “Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, 26 Nisanda yaptığı toplantıda, belediye seçimlerinin 1 Mayıs tarihinde başlaması ve bir ay içinde bitirilmesi kararını vermiştir. Elimizdeki tasarı bu karar gereğince hazırlanmıştır. Bu tasarıda dikkati çeken nokta, belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere Eylül ayı yerine Mayıs ayma alınmış olmasıdır. Bunun için gösterilen mucip sebep te, yaz ayı içinde yapılması yine Halk Partisince kararlaştırılmış bulunan Milletvekilleri seçimlerinin eski belediye heyetleriyle değil, yeniden seçilecek Heyetlerle yapılmasıdır. Anlaşıyor ki, bir taraftan belediye seçimleri Mayıs ayına alınırken diğer taraftan da 1947 de yapılması mukarrer ve kanun iktizası olan Milletvekilliği seçimleri de

²⁷⁵ TBMMTD, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 215.

²⁷⁶ TBMMTD, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 215.

önümüzdeki yaz ayları içinde yapılacaktır. Seçimlerin acele ve ani olarak, kanuni müddetinden bir hayli evvele alınması için ileri sürülen sebep milletvekili seçimlerinin kış ayları içinde yapılamayacağı iddiasıdır. Kanaatimizce, bu sebep varit değildir. Çünkü tek dereceli seçimde reye iştirak edecek olan Türk köylüsü yaz aylarında tarlada, bahçede, yaylada işi gücü başına dağılmış ve fazlasıyla meşguldür. Bu görüşümüzü Sayın Cumhurbaşkanımızın 1946 Meclisi açılış söylevindeki sözleriyle de teyit edebilecek durumdayız. Sayın İnönü, “tek eksiğimiz karşı partilerin olmayışıdır” dedikten ve malûm kanunların değişmesi lüzumunu işaret buyurduktan sonra şöyle demişti : “Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığınızdan sonra yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devri olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.” Hâlbuki henüz ne tedbirler alınmış, ne o kanunlar değişmiş ve ne de millete, yeni seçime hazırlık devresi olacak zaman bırakılmıştır.”²⁷⁷ sözleriyle iktidarın içine düştüğü acizliği son derece açık bir biçimde vurgulamıştır. Menderes’in değindiği gibi iktidar erken seçim kararını alırken ne halkı düşünmüş ne de muhalefet partilerini dikkate almıştır. İktidar, sadece kendi çıkarını gözetmiştir. Menderes’in sonrasında söz alan Emin Sazak ise “Allah inandırсын. Kanun yolu ile kanun adına bu milletin iradesine tecavüz edilirse arzu ettiğimiz, ümit ettiğimiz şey kim bilir kaç sene geri kalacaktır. Bu çok ağır bir mesuliyettir. Böyle bizim gibi fanilerin değil, evlâtlarımızın bile tahammül edemeyeceği bir vebal içindesiniz arkadaşlar.” sözleriyle yapılan hatanın büyüklüğüne dikkat çekmeye çalışmış ve sözlerinin devamında da iktidarın muhalefeti organize olma şansı vermeden baskın bir seçimle ekarte edip yeni doğmakta olan bu dönemi boğmayı amaçladığını vurgulamıştır.²⁷⁸ Tüm bu eleştirilere ise iktidar tarafından Recep Peker’in “Yakın tarih, yaşımızda olanların gençlik çağı ile bugün arasında sıkışmış olan kısa millî tarih devri gösterir ki, Türkiye’de en sıkı, en zahmetli günlerde dahi hiç bir vakit siyasi bir cemiyetin kurulmasını engelleyecek bir hareket bizden sadır olmamıştır ve böyle bir kanun da yapılmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin Ana yasasında daima siyasi cemiyetlerin kurulmasına giden yol açık tutulmuştur ve iddialarının aksine

²⁷⁷ TBMMTD, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 216.

²⁷⁸ TBMMTD, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 217.

olarak muhalif partiler teşkili teşvik edilmiştir” sözleriyle savunmuştur. Tabii bu müdafaa dönemin yasa ve uygulamalarına bakıldığında pek tutarlı görünmemektedir. Çünkü mevcut Cemiyetler Kanununa bakıldığında 1938’de kabul edilip o dönemde hala yürürlükte olan 3512 sayılı Cemiyetler Kanununca parti kurmak isteyen kişiler sıkı denetimleri kabul etmiş oluyordu. Örneğin bir parti kanunda mevcut olan 9. Maddenin İ bendine göre gizli gayesi olduğu gerekçesiyle yahut 34. Madde gereğince kurulduğu amacın dışına çıktığı gerekçesiyle mahkeme kararına gerek duymaksızın hükümet tarafından kapatılabilirdi.²⁷⁹ Görüleceği üzere bu yıllarda parti açmak aslında hükümetin bir kararıyla kapatılmayı da kabul etmek demektir. Nitekim görüşmelerde söz alan Refik Koraltan da mevcut kanuna atıf yaparak parti kapatmanın hükümet açısından son derece kolay olduğunu hatta bazı milletvekillerinin bunu dile getirdiğini söylemiştir.²⁸⁰ Tabii Koraltan mevcut kanunu tenkit ederken zamanında onay verdiği haklı eleştirisi genel kurulda oturanlar tarafından kendisine iletilmiştir.

Koraltan’dan sonra tekrar söz alan Recep Peker, muhalefeti hazırlıksız yakalama eleştirisine seçim yapabilme için her kurulan yeni partini bütün ihtiyaçlarını gidermesini beklemeyi gereksiz olduğunu belirtmiştir. Peker getirilmesi planlanan tek dereceli seçimleri daha rahat bir mevsimde ve daha sağlıklı bir ortamda yapılabilmesi ve muhalefetin olmadığı dönemde yapılan seçimlerde seçilen belediye teftiş kurullarının sadece CHP’li üyelerden oluşmasının demokratik olamayacağından belediye seçimlerini de bir defaya mahsus erkene alınmasının doğru olacağını belirtmiştir.²⁸¹ Görüşmelerde söz alan Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, Cemiyetler Kanununun verdiği yetkilere dayanarak hangi partinin kapatıldığını sormuş hatta açıkça dini propaganda yapan bazı DP teşkilatlarına bile cezaî müeyyide uygulanmadığını belirtmiştir. Barlas, bu kanunları devletin nefsi-i müdafaası için gerekliliğini de vurgulamıştır.²⁸² Görüşmelerin sonuna gelindiğinde

²⁷⁹ **TBMMZC**, 5. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 26, İ. 85, 28.6.1938, c. 1i s. 414.

²⁸⁰ **TBMMTD**, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 222.

²⁸¹ **TBMMTD**, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 219-220.

²⁸² **TBMMTD**, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 223-224.

Belediye Kanundaki değişiklikler ve seçimlerin erkene alınması oy çokluğu ile kabul edilmiştir.²⁸³

b. CHP'nin II. Olağanüstü Kongresi 10 Mayıs 1946

TBMM'de 29 Nisan 1946 gününü alınan karar doğrultusunda 1 defaya mahsus yerel seçimlerin Eylül ayında yapılacak iken yine aynı yılın Mayıs ayında yapılmasına karar verilmiştir. Oturum, CHP ve DP'li milletvekillerince birçok tartışmaya sebep olmuştur. Kararın meclisten geçmesine engel olamayan Demokrat Partililer, kararın geri çekilmemesi halinde hem yerel hem genel seçimleri boykot edecekleri dillendirmeye başladılar.²⁸⁴ DP'lilerin bu kadar sert bir karar almasının ardındaki etken, iktidarın, daha yeni örgütlenme aşamasında olan DP'yi hazırlıksız yakalamak istediğini düşünmeleridir.²⁸⁵

Alınan seçim kararı doğrultusunda yapılması gereken değişikliklerin görüşülmesi ve ülkeyi yeni döneme hazırlamak için CHP'de kurultay çağırısı yapıldı. Kurultay 10 Mayıs 1946 yılında Ankara'da toplandı.²⁸⁶ Kurultay konularını bizzat Milli Şef İsmet İnönü beyan etmişti. Bu konular başında seçim sistemi, “*Milli Şefliğin*” kaldırılması, cemiyet kanununda değişiklikler, müstakil grubun geleceği ve genel idare başlıklarından oluşuyordu.²⁸⁷ İnönü kurultayın açılışında yaptığı konuşmada beklenildiği gibi erken seçim kararı ile başladı. Bu kararın alınmasında ülkenin ve dünyanın içinde bulunduğu durum itibariyle yeni ve kudretli bir meclis gerektiği ve yapılacak olan yeni seçim kanunu ile zaten milletvekilleri kendilerini seçen kanunun ortadan kalkmasıyla yeni bir seçimi elzem görmüştür dedi. Yine aynı dayanaktan hareketle belediye meclislerinin de yenilenmesinin daha uygun olacağını söyledi. İnönü, ayrıca konuşmasında dış ülkelerde ortaya çıkan ve seçimi boykot yöntemiyle ülkeleri dış müdahaleye açık hale getirme modasına DP'nin de uymak istediği eleştirisini getirdi. DP'nin seçimi boykot tartışmalarını ülkenin

²⁸³ TBMMTD, 7. Dönem 4. Yasama Yılı, C. 22, B. 45, 29.4.1946, o. 2, s. 237.

²⁸⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 9 Mayıs 1946, s. 1

²⁸⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul 2017, s. 21.

²⁸⁶ Fevzi Çakmak, “Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde CHP Kurultay Görüşmeleri Ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 17, Sayı 34, İzmir 2017, s. 325.

²⁸⁷ İsmet İnönü, **İnönü'nün Söylev ve Demecleri I. T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919-1946)**, İstanbul 1946, s. 401-407.

demokrasisine bir darbe olarak gören İnönü bu durumun ülkenin içinde bulunduğu durumu daha kötü hale sokmaktan başka bir işe yaramadığını izah etmiştir. İnönü, bu partilerin daha önce verdikleri demeçlerde seçime hazırlıklı olduklarını kendilerinin açıkladıklarını söyleyerek²⁸⁸ eleştirilerine devam etmiş, DP'nin ve her partinin özgürce seçime girmesi gerektiğini savunmuştur. Yapılacak seçimlerde kazanamamaları halinde muhalefete geçmekten herhangi bir beis duymayacaklarını söyleyen, İnönü, konuşmasının devamında isim vermeden DP'yi dış destekli parti olmakla, MKP'yi de dincilikle itham etmiştir.²⁸⁹ Yapılan son değişiklikte savaş boyunca yasaklı olan cemiyet ve siyasi parti kurma hakkının geri verilmesi olmuştu.²⁹⁰

Açılış konuşmasından sonra ilk olarak seçim sisteminin iki dereceden tek dereceye indirilmesi kararı alındı. Daha öncesinde iki dereceli seçimlerde ilk olarak halk il meclis kurulunu seçiyor, seçilen kurul da ilin milletvekillerini belirliyordu. Yeni getirilen bu “Tek dereceli” seçim sisteminde ise halk kendi milletvekillerini doğrudan seçecekti. Kurultayda alınan tek dereceli seçim kararı her ne kadar yeterli olmasa da daha demokratik bir düzen için yapılması gereken en önemli adımdır. Halkın yönetime doğrudan müdahalesi çağdaş demokrasinin olmazsa olmazı konumundayken bu eksikliğin giderilmiş olması en önemli sonuç olarak görülebilir. İkinci ve parti içi demokrasi açısından önemli olan “Değişmez Genel Başkanlık” gibi olağanüstü yetkilere sahip makamlarda antidemokratik yapıya sahip olduğundan parti tüzüğünden kaldırıldı. Ayrıca bu kurultayda Milli Şef İsmet İnönü'nün kendi istek ve arzusu ile “*Milli Şefliğin*” kaldırılması onaylandı. Böylece kendi içinde demokrasi olmayan bir kurumun ülkesine demokrasi getirmeye çalışma abesliği de bu kurultayla ortadan kaldırılmış oldu.²⁹¹ Bir olağanüstü kurultayda gelen “Değişmez Genel Başkanlık” unvanı 8 yıl sonra yine bir olağanüstü kurultayla tarihe karışmıştır. Lakin kurultayda bu iki büyük unvandan vazgeçen İsmet İnönü, muhaliflerin bir diğer eleştiri konusu olan “Partili Cumhurbaşkanı” fikrini savunmuş, gerekçe olarak

²⁸⁸ BCA, Dosya:1.Büro, Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:218-860-1.

²⁸⁹ BCA, Dosya:1.Büro, Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:218-860-1. Hakan Uzun, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 13, Sayı 26, İzmir 2013, s. 147.

²⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 2010 s. 259.

²⁹¹ Suna Kili, *1960-1975 Döneminde CHP'de Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul 1976, s. 96.

da kendisini CHP milletvekili olarak meclis tarafından seçildiğini, seçildikten sonra partiden istifasının CHP'nin zayıflamasına sebep olacağını beyan etmiştir. Tamamen tarafsız Cumhurbaşkanı'nın olması için müstakil bir seçime daha ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.²⁹² Görüleceği üzere CHP'nin II. Olağanüstü kurultayı çok partili hayata geçişte en önemli dönemeçlerden biri olmaktadır. Kurultayda neredeyse çok partili hayata geçiş sürecinin devam edebilmesi için bütün kanunî adımların atılma kararı alınmıştır. Diğer bir önemli adım Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cemiyetlerin akıbetinin yargıya devredilmiş ve cemiyet kurmak kolaylaştırılmış, sadece siyasi parti değil sivil toplum örgütlerinin de yolundaki engeller kaldırılarak demokrasinin olmazsa olmazı siyasi parti ve sivil toplum kuruluşların önü açılmıştır.²⁹³ Kurultayda bir yandan partilerin önü açılırken Tek Parti döneminde muhalefet görevi üstlenen müstakil grubu feshedilmiştir.²⁹⁴ Görüleceği üzere bu kurultayda ülkenin Çok Partili Hayata Geçiş sürecini rayına oturması için neredeyse tüm demokratik adımların yasal zemini hazırlanmış ve önünde engel teşkil edecek yapılarda kaldırılmıştır.

Değişen tüzükle Kurultayda yapılan genel başkanlık koltuğuna 708 üyenin oy birliği ile yine İsmet İnönü seçilmiştir. Alınan diğer kararlarda oy birliği durumu gözlenmiştir.²⁹⁵

c. 26 Mayıs 1946 Belediye Seçimleri

Demokrat Partinin hızla artan halk teveccühünden çekinen Cumhuriyet Halk Partisi bu yükselen Demokrat Parti desteğinin önüne geçmek için hali hazırda vali ve kaymakamlar yoluyla baskı uygulayarak örgütlenmelerini zorlaştırmaya çalışıyorlardı.²⁹⁶ Yereldeki iktidarını da kaybetmeme adına bir defaya mahsus erken yerel seçim kararı alındı. Eylül 1946'da yapılması planlanan belediye seçimlerinin 26

²⁹² Osman Akardere, "1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar", **ATAM dergisi**, Ankara 2011, s. 445.

²⁹³ **BCA**, Dosya:1.Büro, Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:218-860-1.

²⁹⁴ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, , C.2, Ankara 1965, s. 161-162.

²⁹⁵ **Son Posta**, 12 Mayıs 1946, s. 1.

²⁹⁶ **Tasvir**, 23 Nisan 1946, s.1.

Mayıs 1946 tarihine çekerek Demokrat Parti'nin organize olamadan seçimlere girmesini planladı.²⁹⁷

Kayda değer bir sebep yokken belediye seçimlerinin öne alınması açıkça Demokrat Parti'ye karşı yapılmış bir hareketti. Bunun bilincinde olan Demokrat Parti yetkilileri, seçimlerin erkene alınması konusunda İnönü ve CHP'ye karşı çıkmışlardı. Konu ile ilgili Celal Bayar verdiği bir demeçte CHP'nin hala tek parti zihniyetini sürdürmesini, Cumhurbaşkanının beyanlarıyla uymadığını ve ülkemizin yüksek menfaatleri için derhal demokratik düzenlemelere gidilmesini istemiştir. Seçimlerin erken alınması Yeni kurulmuş Demokrat Parti'nin hazırlıksız durumundan faydalanmak istendiğini belirtmiş dolaylı yoldan halkın iradesine engel olduğunu vurgulamıştır. Celal Bayar konuyla ilgili DP'nin süratle bir karara varacağını açıklamıştır.²⁹⁸ Demecin yayınlanmasında üç gün sonra DP yetkilileri, 9 Mayıs 1946'da beyanname yayınlarak seçimleri boykot etme kararı almışlardı.²⁹⁹ Boykota sebep olarak, İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te ki meclis açılış konuşmasında söz verdiği daha adil ve özgür seçim sistemi yasasının yapılmadan seçim kararı alınması gösterilmiştir.³⁰⁰ DP'nin boykot kararından sonra CHP 10 Mayıs 1946 tarihli olağanüstü kurultayında yeni seçim kanunu yapmayı taahhüt etmiş ancak yeni yasayı belediye seçimlerinden sonra çıkarabilmiştir. MKP ise seçime girme kararı almış ve bu kararının Başbakanlığa telgrafla bildirmiştir. MKP bunu memleketin yüksek menfaatleri için yaptığını da belirtmiştir. Ayrıca telgrafında demokratik sürece engel olabilecek mevzuatın en ivedi bir biçimde değişmesini temenni etmiştir. MKP'nin bu tavrı Başbakan Saracoğlu tarafından memnuniyetle karşılanmış ve teşekkür telgrafi çekilmiştir.³⁰¹ Saracoğlu'nun bu kadar sevinmesine sebep olan DP'nin boykotuyla seçimlerin antidemokratik damgası yeme ihtimalinin MKP'nin seçime katılma kararıyla ortadan kalkmış olmasıdır.

Demokrat Parti'nin seçimlere girmemesi içeride CHP lehine gibi gözükse de DP'nin bu hamlesi uluslararası kamuoyuna yönelik bir hareketti. Yeni kurulan

²⁹⁷ Demirel, **a.g.e.**, s. 312.

²⁹⁸ **BCA**, Dosya:F11, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:101-623-10.

²⁹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s. 243.

³⁰⁰ **Ulus**, 9 Mayıs 1946, s. 1

³⁰¹ **BCA**, Dosya:C7, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:48-285-3.

muhalefet partisinin seçimlere girmemesi ülke imajını olumsuz etkileyebilirdi. Nitekim İsmet İnönü de bu durum karşısında DP'nin ülke menfaatlerinin tersine hareket ettiğini beyan etmiş,³⁰² buna karşılık Demokrat Parti'den de cevap gecikmemiştir. Demokrat Parti, yayınlanan bir genelge ile hem iktidara hem muhalefete hazırlanma imkânı tanınmadan seçimlere gidilmesine dikkat çekerek, bu duruma tepki olarak boykot kararı aldıklarını açıklamıştır.³⁰³

İsmet İnönü'nün tüm uyarılarına rağmen Demokrat Parti kararından geri adım atmadı. 26 Mayıs 1946'da yapılan seçimlere katılmadı. Seçime giren tek muhalefet partisi olan MKP'de aynı gün seçimde yaşanan adaletsizlikler sebebiyle seçimden çekilme kararını duyurdu.³⁰⁴ Seçimin tek olumlu yanı yapılan diğer seçimlere nispeten daha serbest bir görüntüsü olmasıydı.

d. 21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri

CHP belediye seçimlerine giren tek parti olarak seçimde istediği sonucu elde etmiştir. Lâkin muhalefetin boykotu seçimlerin demokratikliği üzerine gölge düşürmüştü. İsmet İnönü belediye seçimleri zamanı halka yaptığı görüşmelerde Demokrat Parti'nin seçimleri boykot etmesinin yaratacağı sorunlar ve Türkiye'ye dış baskıların yapılmasına zemin hazırladığını iddia ederek halkı DP saflarından çekmeye çalışmıştı.³⁰⁵ Demokrat Parti de ise genel seçimleri de boykot edip etmeme tartışmaları sürüyordu. Yapılan görüşmelerde yerel teşkilatların baskısıyla seçimlere katılma kararı alındı.³⁰⁶ Bu kararın sebebi yapılacak seçimin boykot edilmesi halinde destekçilerin yaşayacağı burukluk ve olası partiden kopuş gösterilebilir. Böyle bir durumda DP'nin siyaset sahnesinde hızlı bir şekilde düşüşü anlamına gelebilirdi.³⁰⁷

Demokrat Parti'yi seçim konusunda en çok endişeye düşüren husus seçim sistemiydi. Seçimden önce 4918 sayılı kanunla sistem değişmiş tek dereceli seçim sistemine geçilse de yasaya göre oylar açıktan kullanılıyor, sayımı ise kapalı

³⁰² İnan, Haytoğlu, **a.g.e.**, s. 89.

³⁰³ Karpat, **a.g.e.**, s. 243.

³⁰⁴ **Akşam Gazetesi**, 27 Mayıs 1946, s. 2.

³⁰⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Mayıs 1946, s. 1

³⁰⁶ Demirel, **a.g.e.**, s. 313.

³⁰⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 36.

yapılıyordu.³⁰⁸ Doğal olarak seçim denetimi de zorlaştırarak seçim sonrası da oyların yakılması itirazı da olanaksız hale getiriyordu. Buna ek olarak bir ilde en yüksek oyu alanın bütün ilin milletvekillerine sahip olması temsilde adalet açısından sorunluymdu. Tüm bunlara rağmen DP, MKP, İşçi ve Sosyal Devlet Parti'si gibi partiler seçime girme kararı aldı. Tüm bu partiler içinde doğal olarak Demokrat Parti'nin propaganda ve mitingleri halkta büyük coşkular yaratıyordu. Bu mitingler sadece halkın değil, iktidarında yakın takibindeydi. Bu takipler bazen fiili müdahaleye geçiyor ve toplantılara çeşitli sebeplerle izin verilmiyordu.³⁰⁹ Bununla da yetinilmeyip köylere, kazalara gidip halktan zorla CHP için oy isteniyor, kimi zaman da darp ediliyorlardı. DP aleyhine söylemlerde bulunup, DP mitinglerinde rejim aleyhine slogan atıldığı şayiasını yayıyorlardı.³¹⁰ DP'nin “Yeter, Söz Milletin” ve “İstibdada Karşı Hareket” seçimin en dikkat çekici sloganlarıydı.³¹¹

Demokrat Parti seçime girme kararı almasıyla halkta oluşan coşku inanılmaz boyutlara varmıştı. Adeta seçim sürecini demokrasi bayramına çevirmişti. Bunun yanında da Demokrat Parti seçimlere bağımsız milletvekili adayı olarak katılmayı planlayan İstiklal Harbi kahramanlarından ve muhafazakarlığı ile ön plana çıkan Mareşal Fevzi Çakmak, Demokrat Parti'den seçime gireceği açıklanmasıyla da motivasyon yükseltilmişti.³¹² CHP ise yerel örgütlere halkla ilişkilerde zorlayıcı olmamaları, halka, devletin geçtiği bu hassas dönemde iç ve dış siyasette İsmet İnönü'nün liderliğinde istikrarın devam etmesinin gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. DP'nin ise devletin bu hassasiyetlerini kullanarak avantaj elde etmeye çalıştığını ayrıca Rus siyasetine alet olduğu iddia edilmekteydi.³¹³ Bir diğer propaganda ise müfettişler eliyle yayılan DP'nin CHP tarafından kontrollü muhalefet için kurulduğu şayiası idi.³¹⁴ Böylece seçmen CHP'nin alternatifi olarak gördüğü DP'den de umudunu kesip ya tekrar CHP'ye yahut seçime gitmemeye yönlendirilecekti.

³⁰⁸ Cezmi Eraslan, “Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C.2, Ankara 2002, s. 538.

³⁰⁹ **BCA**, Dosya:E5, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:65-402-2.

³¹⁰ **BCA**, Dosya:C2, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:44-257-1

³¹¹ Karpaz, **a.g.e.**, s. 248.

³¹² Cem Eroğul, **a.g.e.**, s. 24.

³¹³ Osman Akardere, **a.g.e.**, s. 445.

³¹⁴ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul 1986, s. 51.

Seçim günü geldiğinde heyecan gün boyunca devam etmiş seçim sonuçları hem CHP, hem de DP destekçilerini şaşkınlığa uğratmıştır. Bu şaşkınlığın sebebi, CHP'nin beklenenin aksine oyların büyük çoğunluğunu alarak meclisteki 465 sandalyenin 395'ni almış olmasıydı.³¹⁵ CHP mecliste, ancak 66 sandalye alabilen DP karşısında ezici üstünlük kurmuştur. Demokrasi tarihimizin bu ilk çok partili genel seçimlerinde süreç boyunca herhangi bir büyük olay yaşanmamışken sonuçlarının açıklanmasıyla muhalif tabandan yoğun tepkilere neden oldu. Kısa süre sonra ülkenin her yerinden şikâyet telgrafları, dilekçeleri gelmeye başladı Ankara, Muğla, Kayseri, Bursa'dan seçim il ilgili çeşitli suçlamaların olduğu dilekçeleri geliyordu.³¹⁶ Ankara'da vatandaşlar 80 bin kişilik bir miting yaparak seçimi protesto ediyor ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den halkın seçimini serbestçe yapmasının önüne geçildiği gerekçesiyle Ankara seçimlerini Tekrar yapılmasını istiyorlardı.³¹⁷ Aynı şekilde Bursa'da yapılan protesto mitingine 20 bin kişi katılmış, seçimde yapılan yolsuzluklar sebebiyle halk iradesinin tecelli etmesine engel olduğu gerekçesiyle seçim sonuçlarının Bursa halkının tercihlerini yansıtmadığı söylenmiştir.³¹⁸ Fakat itirazlar resmi sonuçları değiştirmedir.³¹⁹

Protestolar mecliste de devam etti. Cumhurbaşkanlığı için yapılan seçimde DP'nin adayları olan Fevzi Çakmak'a karşı CHP'nin adayları Genel Başkan İsmet İnönü olmuştu. Mecliste yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi beklenildiği gibi 451 oydan 388'ni alarak İsmet İnönü kazandı.³²⁰ Teamüller gereği yemin etmek için seçim sonrası Cumhurbaşkanı olarak kürsüye davet edilen İsmet İnönü, meclise geldiğinde CHP milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanırken Demokrat Partililer ayağa kalkmayarak tepkilerini gösterdiler. Bu durum ileriki dönemler için yoğun çekişmelerin habercisi olmuştur.³²¹

Seçim sonrası yazılı basında da seçimde yapılan birçok usulsüzlük iddiasıyla doluydu. Demokrat Parti destekçileri gazetelere yansıyan bu iddiaları okuyunca

³¹⁵ **Akşam Gazetesi**, 24 Haziran, 1946 s. 1.

³¹⁶ **BCA**, Dosya:78, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:77-507-8. **BCA**, Dosya:78, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:77-507-2.

³¹⁷ **BCA**, Dosya:78, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:77-506-16.

³¹⁸ **BCA**, Dosya:78-9, Fon Kodu:30-10-0-0, Yer No:79-524-23.

³¹⁹ Sabri Sürgevil, **Değişim Sürecinde Türkiye II (1908-2010)**, İzmir 2015, s. 268.

³²⁰ **Cumhuriyet Gazetesi** 6 Ağustos 1946, s. 1.

³²¹ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, İstanbul 1982, a.g.e., s. 66.

eylemler arttı. Yapılan itidal çağrılarını sonuçsuz kalınca sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim ilanından sonra Yeni Sabah ve Gerçek, gazeteleri yayınlarını sürekli olarak durdurdu.³²² İddiaları mecliste dile getiren Kütahya Milletvekili Adnan Menderes mecliste yaptığı konuşmada, “Seçimin herhangi bir ilde bozulması şöyle dursun, sanki hiçbir ilde, hiçbir seçim kurulunda ve komisyonda kanuna aykırı bir hareket görülmemiş gibi yapılan isteklere rağmen bunca şikâyet ve itirazlardan bir tekinin tahkikine dair komisyonca lüzum görülmemiştir.” sözleriyle durumun vahametini gözler önüne sermiştir. Devamında ülkenin her yerinden gelen itirazlardan anlaşılacağı gibi bu seçim milletin vicdanında derin yaralara sebep olduğunu söylemiştir. Menderes ayrıca seçim yasasını ve iktidarı eleştirerek yasanın iktidarın kazanması için yapıldığını belirterek, CHP’nin de ülkemiz başlayan bu yeni çok partili dönemi büyümeden boğmak istediğini beyan etmiştir.³²³ MKP’de seçimden sonra 15 Ekim 1946 günü bir muhtıra yayınladı ve seçim sürecini değerlendirdi. Bu değerlendirmede ilginç çıkışlar vardı. MKP muhalefet partisi olarak İktidarın yanında duruyor ve DP’yi ülke menfaatleri aleyhine çalışmak ve siyaseti kör döğüşüne dönüştürmekle suçluyordu. MKP’ye göre, DP tutunduğu tavırla dışarıdan ülkenin antidemokratik algılanmasına sebep oluyordu. MKP Ülkeyi kuran Gazilerin partisi olan CHP’nin demokrasi ve çok partili hayat için yaptığı çalışmaları ve DP ve MKP’nin partilerin kurulması aşamasında gösterdiği tavrı takdir ediyor DP’yi bu gelişmeleri görmezden gelmekle suçluyordu. MKP Yönetimi, kendi seçim başarısızlığını da seçimden sonra ihraç ettikleri “liyakatsiz lider” dedikleri Nuri Demirağ’a bağlıyorlardı. İhracın genel seçim sonrasına kadar beklenmesini ise Başbakan Saraçoğlu ile yapılan görüşme sonrası partinin karışık görünmesinden mütevellit oyların DP ye kaymasını engellemek için yapıldığı belirtilmiştir.³²⁴ MKP’nin iktidar partisiymişçesine DP’yi eleştirmesi ve hükümetin politikasını şiddetle savunması zaten CHP’ye tepkili olan halkın neden MKP’yi tercih etmediğini anlatır cinstendir.

³²² İnan, Haytoğlu, a.g.e., s. 91.

³²³ BCA, Dosya:A6, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:11-64-4.

³²⁴ BCA, Dosya:C7, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:48-285-4.

III. BÖLÜM

SİYASİ YUMUŞAMA VE İKTİDARIN EL DEĞİŞİMİ

A. 1946-1949 ARASI SİYASİ YUMUŞAMA DÖNEMİ

1. 7 Eylül 1946 Kararları

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra DP'nin sonuçları kabul etmemesi bitmek tükenmez bilmeyen tartışmalar doğurmuştu. Bu ortamda bir de muhalefete sertliğiyle bilinen Recep Peker'e hükûmet kurma görevinin verilmesi tartışmaların şiddetlenerek devam edeceği anlamına geliyordu.³²⁵ Her ne kadar İnönü, gönül rızasıyla Recep Peker'i Başbakanlığa getirmek istemese de ilk olarak muhalefete sertlik yanlısı tutum ile yıldırım istemiştir.³²⁶ Recep Peker'in hükûmet programında siyasi baskıların azalacağına, perakende fiyatların düşürüleceğine, hammadde ürünlerine el koyma uygulamasının sonlanacağına dair ve devlette tasarrufu öngören ekonomik vaatler verilmiştir.³²⁷ Dış politikada ise batı ile kurulan iyi ilişkilerin devamının sağlanacağı, Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkilerinde düzeltilmeye çalışılacağı dış ilişkilerin hedefi olarak belirlenmiştir.

Peker hükûmeti savaş zamanında alınan olağanüstü tedbirlerin kaldırılarak ülke ekonomisini daha liberal bir çizgiye getirmeye çalışmıştı. Bunun içinde çok

³²⁵ Aydemir, a.g.e, s. 456.

³²⁶ Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Grup: Otuzbeşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 48, Ankara 2011, s. 846.

³²⁷ **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Ağustos 1946, s. 1.

tartışılan 7 Eylül kararlarını aldı. İsmi, yayınlandığı günden alan kararname içinde ithalat ve ihracat konularıyla ilgili kararlar bulunmaktaydı. Temel olarak fiyatlar üzerindeki baskıyı kaldırarak serbest piyasa kurulmak istenmiş böylece dünya ile uyum sağlanacağı düşünülmüştür.³²⁸

Karar ekonomik açıdan savaş zamanı bozulan iç piyasa dengelerini ve dış bağlantıların tekrar kurulmasını amaçlıyordu. Bunun içinde kararın en önemli ögesi olan devalüasyon* kararını aldı. Bu karar doğrultusunda TL'nin değeri Amerikan Doları karşısında %50'yi aşkın değer kaybına uğratarak, 1 dolar 1.32 kuruştan, 2.83 kuruşa getirilmiştir.³²⁹ Kararın alınmasıyla fiyatların ABD Doları karşısında düşmesi sanayicinin ve tüccarın elindeki malları satabilmesi amaçlanıyordu.³³⁰ Bu kararların bir diğer önemli noktası da II. Dünya Savaşı sonrası 1947'de kurulan Uluslararası Para Fonu yani IMF'yi yaratan antlaşma olan Bretten Woods antlaşmasına dâhil olmak isteği bu kararın alınmasında etkili olduğu yadsınamayan gerçektir.³³¹ 7 Eylül kararlar ile ilan edilen devalüasyon sanayicinin ve tüccarların elindeki malları çıkartması için ilan edilse de bu kararın yoksul halk tabakaları üstünde nasıl bir sonuç doğuracağı öngörülememiştir.³³² Özellikle Dolar fiyatları artarken hane gelirinin aynı kalması zaten zor olan geçim meselesini daha da güç bir hal almasına neden oldu.³³³

Hem halkta hem de mecliste kararlara karşı yoğun eleştiriler gelmeye başladı. Karardan 1 yıl sonra dahi tartışılmaya devam etmiş ekseriyetle halkta olumsuz tepki almıştır.³³⁴ Hatta CHP içinde de karara yönelik eleştiriler yapıyordu. Peker'de eleştirilere cevap olması için parti içi güven oylamasına gitti ve oylamada 35 fire verdi.³³⁵ Daha sonra 35'ler hareketi olarak adlandırılacak bu hareket CHP içinde çalkantılara neden oldu. Her ne kadar partinin çoğunluğunun desteğini alsa da oy

³²⁸ Kemal H. Karpat, **a.g.e.**, s.260

*. Sabit kur sistemlerinde ödemeler dengesi açık veren ülkenin ulusal parasının dış satın alma gücünün, hükümetçe alınan bir kararla düşürülmesidir.

³²⁹ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul 1991, s. 93.

³³⁰ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923–1950**, İstanbul 2000, s. 160.

³³¹ Serkan Tuna, "Cumhuriyet Ekonomisinin ilk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 7, Sayı 13, Antalya 2007, s.96.

³³² Karpat, **a.g.e.**, s. 260.

³³³ Timur, **a.g.e.**, s. 94.

³³⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1947, s. 1.

³³⁵ **Akşam Gazetesi**, 28 Ağustos 1947, s. 1.,

birliğinin sağlanamaması Peker Hükümeti'nin güçsüz görünmesine neden oldu. Parti dışından yapılan eleştirileri de cesaretlendirdi. Güven oylamasında beklediğini alamayan Recep Peker Hükümeti için bu durum sonun başlangıcı oldu.³³⁶ Recep Peker başlangıçta direnecek gibi görünse de istifası fazla sürmedi ve 9 Eylül 1947'de istifa etti.³³⁷ Sonuç olarak bu durum meclis içinde ve dışında yapılan eleştiri ve protestoların hedefi olan muhaliflere sertliği ile tanınan Recep Peker'in istifasının istenmesine neden olmuş ayrıca geçim sıkıntısı çeken kesimlerin Demokrat Parti'ye yönelmesini hızlandırmıştır.

2. 12 Temmuz Beyannamesi

Erken seçim kararı, şaibeli genel seçim ve seçimlerin ardından Peker Hükümeti'nin aldığı 7 Eylül kararları CHP ile DP arasındaki tartışmaların dozunu yükseltmiştir. Her iki taraftan da sağduyulu milletvekilleri arayış bulmaya çalışsalar da başarılı olamıyorlardı. CHP Hükümetinin başındaki isim olan Recep Peker'in muhalefete olan güvensizliği hatta içlerinden bazılarını gerici olmak ve rejimi devirme planları yapmakta oldukları kanaatine sahipti.³³⁸ Peker başbakan olduktan sonrada kendisinden beklenenini yaparak yavaş yavaş başlayan demokratik adımları adeta yok sayarak muhalefete baskıyı artırmıştır.³³⁹ Bu durum iki parti arasında uzlaşma zemini kurulmasını imkânsız hale getirmişti. Ülke siyasi açıdan olumsuz gidişatına Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü müdahil olma ihtiyacı hissetti. Durumu kontrol altına almak için meclisteki iki parti arasında kendini hakem tayin etti.³⁴⁰

Bu doğrultuda parti liderlerini birbirleriyle görüşürmüş sonrada kendisi bizzat görüşmelerde bulundu. Yapılan görüşmelerden sonrada Recep Peker'in sertlik yanlısı tutumu devam etmesiyle çok partili hayata geçişin zamanının geldiğini anlamadığına kanaat getirdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu kanaati vardıktan sonra Recep Peker'e karşı Nihat Erim'in başını çektiği genç milletvekilleriyle iş birliğine

³³⁶ Unat, **a.g.m.**, s. 855.

³³⁷ **Cumhuriyet gazetesi**, 10 Eylül 1947, s. 3.

³³⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 285.

³³⁹ Cemil Koçak, **Uzlaşma Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950)**, C. 5, İstanbul 2016, s. 11-12.

³⁴⁰ Ali Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul 1987, s. 60.

giderek daha sonra 35'ler hareketi olarak bilinecek olan parti içi muhalefeti teşvik etti.³⁴¹

Parti liderleriyle yaptığı görüşmelerden sonra 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırılan açıklamayı 11 Temmuz 1947'de yayınlamıştır. Beyanname ile iki partiye de itidal ve saygıya davet etmektedir.³⁴² Bu tutumu ile İsmet İnönü, devlet reisi olarak kendini iki partiye karşı sorumlu görmüştür.³⁴³ Yayınlandıktan sonra genel olarak ilk tepkiler iki parti tarafından da olumlu karşılanmış, demokrasi yanlılarında büyük sevince yol açmıştır.³⁴⁴ DP'lilerden övgü almış ve karar çok yerinde bulunmuştur tabi kararın diğer yandan CHP destekçilerin de genel olarak iyi karşılanmış lakin İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığından çekileceği düşüncesi rahatsızlık yaratmıştır.³⁴⁵ Hatta ilişkiler o seviyeye gelmiştir ki Celal Bayar Kırıkkale'de bir otelin salonunda verilen ziyafette bir yanına DP İl Başkanını, diğer yanına CHP İl Başkanını alarak yemek yemiştir.³⁴⁶ Buna karşılık İsmet İnönü'de Erzurum'da DP Merkez'ini ziyaret etmiştir.³⁴⁷ Diğer yandan ise birçok tartışmaya yol açan beyanname insanların bir kısmı tarafından İnönü'nün Demokrat Parti'yi dizginlemek için yaptığı siyasi bir manevra olarak görmüş, bir kısmı da İnönü'nün halk gözünde partiler üstü bir konuma yükselmeyi amaçladığını ve samimi olarak iki parti arasında denge kurmak istediğini düşünmüşlerdir.³⁴⁸ Demokrat Parti içinde de 12 Temmuz beyannamesi ikilik çıkarmıştır. Parti yönetim kadrosunun CHP'nin içinde bulunduğu durumlardan gösterdikleri bu memnun tavırla ayaklarına gelen fırsatı değerlendiremediklerini düşünüyorlardı. Bu grup bir yandan da Celal Bayar'ı liderlikten düşürüp yerine Fevzi Çakmak'ın geçmesini istiyorlardı.³⁴⁹ Parti kurucuları beyannameyi olumlu ve samimi bulurken Yusuf Kemal Tengrişek ve Ahmet Tahtakılıç gibi isimler de İnönü'nün DP'yi örtülü sindirme hamlesi olarak

³⁴¹ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Ankara 2009, s. 227-228.

³⁴² Yeşil, *a.g.e.*, s. 94-95.

³⁴³ *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Temmuz 1947, s. 1.

³⁴⁴ *Akşam Gazetesi*, 13 Temmuz 1947, s. 1.

³⁴⁵ *BCA*, Dosya:1. BÜRO, Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:165-658-1.

³⁴⁶ *Akşam Gazetesi*, 15 Eylül 1947, s. 1

³⁴⁷ *Akşam Gazetesi*, 18 Eylül 1947, s.1

³⁴⁸ Eroğul, *a.g.e.*, s. 50-51.

³⁴⁹ *Akşam Gazetesi*, 6 Eylül 1947, s. 1.

görüyorlardı Sonrasında bu grup fiili olarak da partiden ayrılarak Müstakil Demokratlar grubunu kurmuşlardır.³⁵⁰

Beyanname CHP'yi de kendi içinde ikiye bölmüştür. Bir taraf İnönü'nün kendisini CHP'li kimliğinden sıyrılarak beyanname ile iki taraf arasında hakem rolü üstlenmesinin partiyi zayıflattığını düşünürken, diğer taraf ise meclisin artan tansiyonunu düşürmesi, ülke istikrarı ve yakalanan çok partili düzenin devamı için hayati olduğunu düşünmekteydi.³⁵¹ Bu gelişmeler üzerine Recep Peker, hem partisinin ikiye bölündüğünü hem de beyannamenin içeriğinden anlaşıldığı üzere İnönü'nün desteğini yitirdiğini gördüğünden, Başbakanlıktan istifa etmeyi tercih etmiştir. İnönü, yeni hükümeti kurma görevini ise çok partili hayata karşı daha ılımlı olan Hasan Saka'ya vermiştir.

12 Temmuz Beyannamesi tamamen iç mesele gibi gözükse de o dönemde Türkiye'nin baskıcı bir rejimle yönetildiği iddiası hala devam eden bir algıydı. Beyanname ilan edilmeden önce ABD'den yeni dönen Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'la da görüşen İnönü, bakandan ABD'nin demokrasiden çok istikrar istediği bilgisini almıştır. Lakin yine de çok partili hayata geçişte önemli bir adım olan 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamaktan vazgeçmemiştir.³⁵² Beyannamenin ilanının ertesi günü ABD ile Truman doktrininin gereği olarak Ankara'da yardım antlaşması imzalandı.³⁵³

3. Millet Partisi

Nasıl ki CHP'nin içindeki kavgalardan DP doğduysa DP'nin içindeki kavgalardan da Millet Partisi doğmuştur. DP içindeki kavganın ve ayrılığın en büyük sebebi DP yönetiminin İnönü'nün 12 Temmuz 1947'de yayınlanan beyannamesine çok güvenmesiydi.³⁵⁴ Beyannameyle birlikte Türk siyasetinde esen bahar havasını Başını DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in çektiği grup bu durumdan hoşlanmıyordu çünkü beyannameyi İnönü'nün bir oyalama taktiği olarak

³⁵⁰ Eraslan, **a.g.m.**, s. 153-154.

³⁵¹ Unat, **a.g.m.**, s. 850.

³⁵² Ahmad, **a.g.e.**, s. 43.

³⁵³ Ertem, **a.g.m.**, s. 389.

³⁵⁴ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarih**, İstanbul 2012, s.161.

görüyorlardı.³⁵⁵ Bu durum parti içi tartışmalara yol açtı ve DP’de parti içi muhaliflerden kurtulma yolunu seçti. Tartışmaların sonunda partiden ihraç edilen milletvekilleri 20 Temmuz 1948’de yeni bir parti kurmuşlardı. Partinin temelini üç gruptan bulunuyordu. DP’den ayrılanlar, müstakil DP grubu ve yeni kurulan Öz Demokratlar Partisi üyeleri oluşturmaktadır.³⁵⁶

Kurucular arasında öne çıkan kişiler ise Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Yusuf Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kendli, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı bulunmaktadır.³⁵⁷ Partinin kuruluş prensipleri de içinden çıktığı partide olduğu gibi adalet ve liberalizmdir.³⁵⁸ Bizzat Fevzi Çakmak tarafından duyurulan parti beyannamesinde vergide adalet, ekonomide liberalizm gibi konuların yanında özellikle din ve devlet işlerinin ayrı olmasını kabul ederken, okullarda dini eğitimin arttırılması ve cemaatlere serbestlik verilmesi gibi konulardan bahsedilmesi partinin muhafazakâr bir konuma yerleştirilmesine neden olmuştur.³⁵⁹

Millet Partisi’ne yapılan eleştirilerde de genel olarak partinin laiklik ile ilgili tutumuna ve kurucuların önde gelen isimlerinin çok yaşlı oluşundan dem vurulmuştur. Bu eleştirilerden bir tanesini bizzat Adnan Menderes yapmış, İzmir’de bir toplantı sırasında Millet Partisi’nin Fevzi Çakmak gibi milli kahramanların ardına saklanmadan parti dahi kuramadıklarını söylemiştir.³⁶⁰ Menderes’in bu eleştirisi bir yandan da tutarsızlık oluşturmaktadır. Çünkü DP ilk kurulduğunda Fevzi Çakmak’ı kendi listesinden bağımsız olarak aday göstermişlerdi. Fevzi Çakmak’a da yeni kurulan her parti ile adının geçmesi “*herkes tarafından kullanılan mareşal*” yakıştırmalarına sebep olmuştur. Adnan Menderes ise Mareşali açıkça eleştirmiş ve İzmir’de yaptığı bir konuşmada “*Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretini hamiyetin, itidal, dirayet ve zekânın şaşmaz ölçüsü olmamıştır.*” Sözlerini sarf etmiştir.³⁶¹ Millet Partisi’ne getirilen laiklik konusundaki eleştirilerde ise CHP ve

³⁵⁵ Yiğit Anıl Güzelipek, “Demokrat Parti İçi Muhalefet ve Kırılma Anları: Tarihsel Bir Analiz”, **International Journal of History**, C. 9, Sayı 3, Ankara 2017, s. 80.

³⁵⁶ Muzaffer Sencer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul 1974, s. 207.

³⁵⁷ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 2010, s.507

³⁵⁸ Âdem Çaylak, “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 62, Sayı 1, Ankara 2007, s. 35.

³⁵⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s. 719-721.

³⁶⁰ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki**, C.1, İstanbul 1967, s. 164.

³⁶¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 55-56.

DP'nin ortak tavır aldığı da dikkatleri çeken bir husustur. Millet Partisi bu eleştirilere dine karşı ılımlı olduklarını kabul ederken Cumhuriyetin kazanımlarını geriye götürmek gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtmişlerdir.³⁶²

Millet Partisi başlarda heyecan yaratsa da bu rüzgârı sürdürememiştir. MP, Muhafazakâr duruş sergilemiş, lakin halkın teveccühünü kazanamamıştır. Parti başarısızlığında ki en büyük payı dönemin basınına yüklemiştir. Çünkü basın İsmet İnönü ve Celal Bayar'a sıklıkla yer verirken Millet Partisi'ne yer vermiyordu. Partinin kendi yayın organı olan Kudret gazetesi de tek başına geniş halk kitlelerine ulaşamıyordu.³⁶³

Tüm bu olumsuzluklar karşısında partinin en dikkat çeken ismi Osman Bölükbaşı olmuştur. Kendi memleketi olan Kırşehir de kalabalık mitingler yapmıştır. 1950 yılında ki seçimlerde milletvekili seçilmiştir. Lakin Partisi hezimetini uğramıştır. Siyasi başarısızlığında verdiği umutsuzlukla 1950 yılında iktidara gelen DP'nin baskıları artarak devam etmiş. Sonunda da partinin dini söylemleri Kemalist devrime ve demokrasiye zarar verdiği gerekçesiyle dava açılmış. Temmuz 1953'de de mahkeme kararıyla kapatılmıştır.

B. 1950 SEÇİMLERİ

1. 1950 Genel Seçimlerine Giden Süreç

12 Temmuz beyannamesinin ilan edilmesinden sonra Peker Hükümeti, parti içinden de destek bulamayınca düşürüldü. Hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Hasan Saka'ya verildi. Lakin Hasan Saka, hükümeti kurmayı ikinci denemede de başarsa da işler hale getiremediği için istifa etmek zorunda kaldı.³⁶⁴ Sonrasında CHP'nin son hükümetini kurma görevi Hilmi Uran, Necmeddin Sadak, ve Fuad Sirmen isimlerinin tartışıldığı bir ortamda Şemsettin Günaltay'a

³⁶² Karpat, **a.g.e.**, s. 508-509.

³⁶³ Kocabaş, **a.g.e.**, s. 562-563.

³⁶⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 46.

verildi.³⁶⁵ 1949 yılında kurulan, Günaltay hükümeti 1950 seçimlerine seçime kadar görev yapmıştır.

Savaş sonrası süreci ne bakıldığında sertlik yanlısı Peker Hükümeti sonrasında muhalefete karşı daha ılıman ve itidal yanlısı Hasan Saka ve son olarak dindar kişiliği ile öne çıkan ve muhalefete karşı daha yumuşak bir politika yürüten Tarih Profesörü Şemsettin Günaltay Hükümeti kuruldu.³⁶⁶ Günaltay, kurduğu hükümet güvenoyu aldıktan sonra kürsüde yaptığı ilk konuşmada “*Bir tarihçi olarak sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegâne çare, sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir.*”³⁶⁷ sözleriyle 1950 Genel seçimlerine doğru ülke istikametinin ne yöne olacağını beyan etmiş oluyordu. Anlaşılacağı üzere savaştan sonra kurulan hükümetlerin muhalefete karşı kurduğu baskı giderek azalan bir çizgiyi izlemiştir. Bunun arkasında ki en önemli sebep Demokrat Parti ve muhalefete uygulanan sert politikanın halkı DP saflarında konsolide ettiği görüldüğünden bu politikadan vazgeçilmiştir.³⁶⁸ 1945-1949 arası bu süreçte hükümet dizaynlarının arkasındaki asıl isim İsmet İnönü’den başkası değildi.

24 Ocak 1949’da kurulan Günaltay Hükümeti’nin en büyük gündemi 1950 yılında yapılacak olan genel seçimler için muhalefetin talep ettiği daha adil, şeffaf ve demokratik bir seçim kanunu yapılmasıydı. Özellikle DP’nin 1947 ve 1948 yıllarında yapılan milletvekilliği ara seçimleri boykot etmesiyle DP’nin bu yasa konusunda ne kadar hassas olduğu CHP iktidarınca da anlaşılmıştır.³⁶⁹ CHP, bu boykotlarla mücadele etmek için halk evlerine bir genelge göndererek vatandaşların özellikle köylülerin bu demokratik haklarını kullanmaya teşvik etmelerini istemiştir.³⁷⁰ Lakin asıl ikna edilmesi gereken kişilerin DP yöneticileri olduğu 1949 yılında yapılan yeni bir ara seçimde anlaşılıyordu. DP bu seçimi de boykot etmiştir.³⁷¹ Seçime dair sayısal veriler açıklanmasa da CHP seçim bölgesindeki bilgilere vakıftı. Ezcümle DP,

³⁶⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ocak 1949, s. 1.

³⁶⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 47.

³⁶⁷ **Ulus Gazetesi**, 25 Ocak 1949.

³⁶⁸ Esat Öz, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci (1944-1950)”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı 3, Ankara 1996, s. 78-79.

³⁶⁹ **BCA**, Dosya:A6, Fon Kodu:30-1-0-0, Yer No:12-71-9. Eroğul, **a.g.e.**, s. 57-58

³⁷⁰ **BCA**, Dosya: , Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:9-45-18.

³⁷¹ <http://www.tesav.org.tr/milletvekili-ara-secim-sonuclari-1947-1948-1949-1951-1966-1968-1975-1979-1986-2003/>

İktidardan adeta yeni seçim yasası yapılmasını elzem hale getirmiş ve bunun tarifini de vermiştir. Bu tarifi en önemli maddesi oyun gizliliği ve oy kullanımı bittikten sonra sürecin tamamen şeffaf olması idi.³⁷²

DP ise 1950 yılı seçimlerinden önce 20 Haziran 1949'da kongreye giderek hem yönetimi tazelemek hem de seçim hazırlıkları ve stratejiler belirlemek üzere Ankara da toplandı. Bu kongrede DP'nin genel seçimleri boykot etme kararı alması CHP'nin en büyük çekincesiydi.³⁷³ Yapılan kongrede illerden gelen delegelerin şehirlerde yaşanan sorunları dile getirmişler, taşradan gelen delegelerden ise Millet Partisi'ne herhangi bir oy kayması olup olmadığı öğrenilmeye çalışıldı. Fakat kongrede en önemli gündem maddesi çıkarılmak üzere olan seçim yasasının istenen seviyede olup olmadığı meselesi idi. Çünkü DP 1946'da mevcut seçim yasasından ziyadesiyle mağdur olmuş idi.³⁷⁴ Yapılan kongrenin sonunda Milli Teminat Andı olarak bilinen beyannameyi yayınlama kararı verildi. Beyannamenin içeriğinde ise yine adil, şeffaf ve demokratik bir seçim yasası yapılmaz ise seçimin boykot edileceği yahut seçimden sonra meclise gelinmeyeceği ilan edildi.³⁷⁵ Milli Teminat Andı da ayrıca seçmene yönelik ekonomik vaatlerde mevcuttu. Vergi indirimi, Liberal ekonomi yapısı ve Atatürk ilkelerinde de herhangi bir değişiklik yapılmayacağı ilan edilmiştir.³⁷⁶ DP kongresinden sonra yayınlanan Milli Teminat Andı karşısında CHP cephesinden şiddetli eleştiriler gelmeye başladı. DP'nin ülkeyi dışarıdan kötü göstermeye çalıştığını halkıda kin ve düşmanlığa sevk ettiği söylenmiştir. Bu sebepten de Milli Teminat Andına, "Milli Husumet Andı" yakıştırması yapılmıştır.

Seçimlere doğru gidilen süreçte CHP Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy hatta Başbakanlık yapmış olan Şükrü Saraçoğlu gibi isimler partiden istifa ederek bağımsız aday olma yolunu seçmişlerdir. DP de ise bazı taşra teşkilatlarının Millet Partisi'ne geçtiği söylentileri çıkmıştı. İki partinin seçime doğru gidilirken kan

³⁷² **Akşam Gazetesi**, 12 Ekim 1949, s. 2.

³⁷³ Kahraman Yusufoglu, **Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası**, İstanbul 2011, s. 191.

³⁷⁴ **Son Saat Gazetesi**, 7 Ocak 1947, s. 4.

³⁷⁵ Goloğlu, **a.g.e.**, s.289-290

³⁷⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.326-327

kaybettiği gözleniyordu. Millet Partisi de CHP ile DP'nin birbirleriyle danışıklı dövüşte oldukları iddia ederek halkı kendilerine oy vermeye çağırıyordu.³⁷⁷

Mecliste de tartışmalara sürüp giderken DP'nin yoğun baskıları sonucu CHP milletvekilleri seçiminde denetimi yargıya bırakan yeni seçim yasasını onaylamak zorunda kalmıştır.³⁷⁸ Yasa 16 Şubat 1950 tarihinde çıkarıldı. Açık oy gizli tasnif ilkesinin kapalı oy açık tasnif ilkesiyle değiştirilmesi DP'nin istediği adil, şeffaf ve demokratik seçim yasası isteği gerçekleşmiş oldu. Denetiminde hükümetten yargıya devredilmesi de yasaya olan güveni oldukça arttırmıştır. Bu yasanın kabulü Türk Demokrasi tarihinin en önemli adımlarından biri sayılmıştır. TBMM'de yeni seçim yasası onaylandıktan sonra seçimin tarihi hakkında tartışmalar başlamıştı. CHP seçimlerin mümkün mertebe erken yapılmasını isterken muhalefetteki iki parti MP ile DP basın ve kişisel özgürlük yasaları temenni edilen düzeye geldikten sonra yapılmasını istiyordu. CHP yeni yasa ile seçim yapıldıktan sonra oluşan mecliste basın ve kişisel özgürlük yasalarının görüşüleceğini öne sürmüş meclisteki çoğunluğunu kullanarak seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılmasını kararlaştırmıştır.³⁷⁹

2. 1950 Genel Seçim Hazırlıkları

a. CHP ve 1950 Genel Seçimleri

Seçim tarihi kararlaştırıldıktan sonra seçim çalışmaları başladı. Kararın alındığı gün ile seçim tarihi arasında 3 ay gibi bir süre kalmıştı. Lakin CHP seçim hazırlıklarına daha önceden başlamıştı. Yerel teşkilatlara gönderilen genelgede teşkilatların adeta savaş hazırlanır gibi seçime hazırlanması talep edilirken, halkla ilişkilerin kuvvetlendirilmesi ve teşkilat içi küçük anlaşmazlıkların giderilmesi isteniyordu. Halka yapılacak söylevlerde çok partili sitemin ve demokrasinin garantörü olarak da yine CHP olduğu söylenmesi tembih edilirken, teşkilata da bu güne kadar kazanılan başarılarda büyük payın yerel teşkilatların çalışması sayesinde

³⁷⁷ Yeşil, **a.g.e.**, s.133

³⁷⁸ Cemil Koçak, "1923-1950 Arası Siyasi Tarih", ed. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul 2000, s. 152.

³⁷⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 69.

olduğu söylemiyle onarda teşvik ediliyordu.³⁸⁰ Seçimlerde iddialı olan CHP, seçim vaatlerinde tarım ve köylülere ağırlık vermiş. Bunların yanında özel teşebbüslere de teşvik verileceği vaadinde bulunmuştur.³⁸¹ CHP savaş boyunca sürdürülen devletçi politikadan vazgeçtiğini beyan etmiştir. En büyük vaadi ise demokrasiyi güçlendirerek Atatürk İlkelerinin anayasadan çıkarılacağını bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan mitinglerde ilan etmiştir. Slogan olarak da “Takdir Milletimizindir.” cümlesi belirlenmiştir.³⁸²

Seçim sürecinde CHP yönetiminde hâkim olan hava seçimin kazanılacağı yönündeydi. Halkın ülkeyi savaş dışında tutan CHP ve İsmet İnönü'yü savaştan sonra da yapılan ekonomik ve demokratik adımları görmezden gelmeyeceği düşünülüyordu. İsmet İnönü'nü de bu konuda da yoğun çaba sarf ediyordu. Yurt gezilerinde CHP'nin vaatlerini anlatmaya çalışıyor, Cumhurbaşkanının tarafsızlığını korumasını isteyen muhalefetin eleştirilerine neden olsa da İnönü bu eleştirilere aldırmadan mitinglerine devam ediyordu.³⁸³ Konuşmalarında ağırlıklı olarak ekonomik vaatler göze çarpıyor, muhalefetten gelen savaş dönemi hatta sonrasında atılan iktisadi adımlara yöneltilen eleştirilere bir cevap veriliyor ve CHP'nin 25 yılda ülke için yaptığı hizmetler hatırlatılıyordu.³⁸⁴ CHP adayları belirleme süreci de %70 oranında yerel teşkilatların tavsiyesiyle adaylar belirlenmiş ve bu yapılırken seçim bölgesinde çalışmalara katılarak partiyi temsil edecek liyakate sahip kişilerin seçilmesi istenmiştir.³⁸⁵ Merkezden seçilen adaylar ise ülke çapında bilinen siyasetçilerden seçilerek vitrin oluşturulmak isteniyordu.³⁸⁶

1946 yılında yapılan seçimler kadar olmasa da özellikle DP ile CHP arasında Rus ajanları tartışması yapılıyordu. CHP cephesinde DP için “Sovyet Rus” yakıştıması halkta herhangi bir etki uyandırmadığı anlaşıyordu. Aksine DP'nin

³⁸⁰ BCA, Dosya: , Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:9-47-22.

³⁸¹ Süleyman Güngör, **Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi**, Ankara 2004, s. 302-303.

³⁸² Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ankara 1965, s. 241.

³⁸³ Nilgün Gürkan, **Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)**, İstanbul 1998, s. 376.

³⁸⁴ **Akşam Gazetesi**, 5 Mayıs 1950,

³⁸⁵ BCA, Dosya: , Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:10-54-7.

³⁸⁶ Güngör, **a.g.e.**, s. 42-43.

Liberal ekonomik vaatlerini daha inandırıcı bulan halk kitleleri DP'den yana oldukları görülmüyordu.³⁸⁷

CHP'nin dini açılım yapması da ayrı bir tartışma konusu olmuştu. Hali hazırda seçimden önce 1949 yılında ezanın Arapça okunması yasağı kaldırılması teklif edilmiş ve İmam-Hatip kursları açılmıştır. İlkokullarda din dersi seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmış ve Ankara Üniversitesi Senato kararıyla 7 Ocak 1949'da bünyesinde İlahiyat Fakültesi kurma kararı almıştır.³⁸⁸ Diğer taraftan Güneydoğu Anadolu'da da şeyhleri milletvekili adayı göstererek bölge halkını CHP tarafına çekmeye çalışılmıştır.³⁸⁹ Yazılı basında da Ulus Gazetesi ve yazarlardan Peyami Safa, atılan bu adımların kamuoyuna duyurulmasında yoğun çaba sarf etmiş ve açıkça CHP propagandası yapmışlardır. Tabii CHP'yi bu açılıma iten teşkilatlardan gelen, diğer partilerin halkı dini söylemlerle kendi saflarına çektikleri yönündeki raporlar etkili olmuştur.³⁹⁰

b. DP ve 1950 Genel Seçimleri

Seçim çalışmalarında DP'nin en önemli argümanları kuruluşundan beri savunduğu Liberal ekonomi oldu. CHP'nin ince karnının ekonomi olduğu bilindiğinden savaş boyunca ve sonrasında ağır ekonomik koşullar altında ezilen halkın nezdinde tutarlı ekonomik vaatlerin karşılık bulacağı düşünülmüştür. Özellikle iktisatçı kimliği ile bilinen Celal Bayar'ın Marshall yardımları olmasaydı ülkenin iflas edeceği söylemi halkın dikkatini çekmiştir.³⁹¹ Bunun yanında partinin demokrasi söylemlerin de orta sınıf halk tabakalarını hedefleyen vaadi olarak öne çıkmıştır. DP, daha kurulduğu gün siyasete güçlü bir giriş yapmıştı. 1950 seçimlerine de bu vaatleriyle daha güçlü girmişti. Tüm bu vaatlerin yanında DP devr-i sabık yaratmayacağı konusunda açık davranmış, devlet içindeki bürokrasiden hesap sorulmayacağı beyan edilmiştir. CHP'ye bazı sebeplerden ötürü katılmak zorunda kalmış yahut pişman olmuş kitlelere de iktidara gelmeleri durumunda herhangi bir

³⁸⁷ **Son Saat Gazetesi** 28 Aralık 1949, s.1-2

³⁸⁸ Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s. 31-32.

³⁸⁹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Nisan 1950, s. 5.

³⁹⁰ **BCA**, Dosya: , Fon Kodu:490-1-0-0, Yer No:9-48-3.

³⁹¹ **Akşam Gazetesi**, 1 Mayıs 1950, s. 1.

yaptırım uygulamayacaklarını belirtmişlerdir.³⁹² Seçim güvenliği de gündemi bir süre işgal etmiş, Celal Bayar seçim döneminde iki partiden de kişilerin bulunduğu bir koalisyon hükümeti fikrini sunmuştur. Bunun halk nazarında seçim güvenliği ile ilgili tüm kaygıların ortadan kaldıracığını savunmuş, lakin iktidar bu fikre olumlu karşılık vermemiştir.³⁹³

Seçime az süre kala DP, 8 Mayıs günü seçim beyannamesini açıklamıştır. Beynamede doğal olarak CHP politikaları eleştirilmiş, iktidarın vaat ettiği ekonomik hedeflerin ulaşılmaz olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. CHP'nin savaş boyunca ve sonrasındaki “Varlık Vergisi” ve “Milli Koruma Kanunu” gibi uygulamalarının ekonomik gelişmeler için çok önemli olan yabancı yatırımcının ülkeye yatırım yapmasından çekinmesine sebep olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Yine ekonomimizin bir diğer önemli ayağı olan köylülerimizin, CHP'nin “Toprak Mahsulleri Vergisi” gibi baskıcı politikaları sebebiyle köylünün refah seviyesinin oldukça düşürülmüş olduğunu, böylece köylünün işine yatırım yapmasına olanak kalmamış ve zamanın gerisindeki şartlarla üretim yapmaya mahkûm edilmiş olduğu vurgulamışlardır. Dış politikada ise sürdürülmekte olan milli birlik ve egemenlik haklarına ihlali reddeden duruşu sürdüreceklerini beyan etmişlerdir. Seçim sürecinde ise “Yeter! Söz Milletin” sloganı öne çıkarılmıştır.³⁹⁴

CHP'de olduğu gibi DP'de de adaylar çoğunlukla yerel teşkilatların tavsiyesiyle belirlenmiş, yalnız 97 adayın tespitinde merkez kararı alınmıştır.³⁹⁵ Ayrıca Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi gibi isimlerin CHP'den ayrılıp DP listelerinden bağımsız aday olmaları da partinin oy oranını arttırmasında etkili olacakları düşünülmüştür. CHP'nin simge isimlerine sahip çıkılması her iki parti taraftarlarınca da olumlu karşılanmıştır.³⁹⁶

³⁹² İsmet Bozdağ, **Menderes Menderes**, İstanbul 1997, s.90-91

³⁹³ **Akşam Gazetesi**, 27 Mart 1950, s.1.

³⁹⁴ Erol Tuncer, **1950 Seçimleri**, Ankara 2010, s. 309-315.

³⁹⁵ **Zafer Gazetesi**, 26 Nisan 1950, s. 1.

³⁹⁶ Altan Öymen, **Değişim Yılları**, İstanbul 2004, s. 398.

c. Millet Partisi ve 1950 Genel Seçimleri

Millet Partisi'nin seçim sürecinde muhalefet partisi olarak DP'den ayrıldığı üç önemli nokta vardı. Bunların ilki MP'nin dindar kimliği idi. Bunun muhafazakâr halk kitlelerinde etkili olacağı düşünülüyordu. İkincisi Türkiye'nin iki mareşalinden biri olan Fevzi Çakmak'ın MP'den aday oluşu idi. Milletimizce çok sevilen Fevzi Çakmak'ın muhafazakâr kişiliğinin de parti politikalarıyla paralellik gösteren Mareşal'in halkı Millet Partisi'ne oy vermeye ikna edeceği düşünülüyordu.³⁹⁷ Üçüncü olarak da DP ile CHP'nin danışıklı dövüşünde olduğu iddiası idi. Örnek olarak da seçimden önce ortaya çıkan Celal Bayar'ın CHP listesinden, İsmet İnönü'nün de DP listesinden aday olacağı iki partinin programları arasındaki benzerlikten ve 12 Temmuz beyannameğine karşı ortak takınılan tavrı delil olarak sunuyordu. Millet Partisi'nin iddiasını destekler nitelikte Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün İçişleri Bakanı Hilmi Ural'dan CHP ile DP'nin birbirlerine karşılıklı listelerde kontenjan açılmasını teklif ettiği gibi söylentiler ortaya çıkmıştı.³⁹⁸ Parti programı benzerlikleri, seçim vaatlerinin benzerlikleri ve seçim hükümeti koalisyonu fikri bu danışıklı dövüşün kanıtı olarak gösteriliyordu. Millet partisi propaganda odağını DP eleştirisi üzerine kurmuş İstanbul'da yapılan seçim hazırlıkları toplantısında eleştiriler çoğunlukla bu partiye yöneltilmişti.³⁹⁹

Millet Partisi'nin bu iddiaları meydanlarda pek karşılık bulamadı. Seçime kısa bir süre kala Fevzi Çakmak'ın vefatıyla parti en popüler ismini kaybetmiş, yerine eşi Fitnat Çakmak aday gösterilmişti. Fevzi Çakmak için İstanbul'da geniş halk katılımıyla yapılan cenaze töreninde, krizi fırsata çevirmek isteyen bazı gericilerin sloganları seçimlere az bir zaman kala oluşan gergin iklimden faydalanmak istemişlerdir. Yaşanan olaylar halkın büyük bir kesimini rahatsız etmiş devam eden günlerde de yaşananların yankıları sürmüştür. Lakin Celal Bayar'ın kendi parti mensuplarına yaptıkları milli birliği bozucu girişimlere karşı tavrı ve seçimlerin huzurlu bir ortamda yapılması için hükümete destek vereceklerini

³⁹⁷ Erol Tuncer, *a.g.e.*, s. 316-319.

³⁹⁸ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)*, İis Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 449.

³⁹⁹ *Akşam Gazetesi*, 20 Mart 1950, s. 2.

söylemesi siyasi havayı yumuşatmıştır.⁴⁰⁰ Bu vefattan sonra gücünü iyice yitiren Millet Partisi sadece 22 merkezde 205 adayla seçime girebilmiştir.⁴⁰¹

3. 1950 Seçimi Sonuçları

Çekişmeli geçen seçim sürecinde müstakil birkaç olay dışında toplu bir kavga yahut çatışma çıkmamıştır. Seçim tüm yurttan sulh içinde yapılmış, herhangi bir baskı söz konusu olmamıştır. Muhafız partilerden de şikâyet gelmemiştir.⁴⁰² 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimde 9 milyon seçmenin 8 milyonu oy kullanmış 900 bin geçersiz oy çıkmıştır. DP, 4.242.831 oy almış CHP ise 3.165.696 oy almıştır. Görünürde 1 milyona yakın oy farkının olmasına rağmen uygulanan seçim yasasından kaynaklı temsilde büyük bir fark yaşanmıştır.⁴⁰³ DP'nin oy oranı % 53,59 iken temsil oranı % 80'nin üzerine çıkmış, 500 milletvekilinin 409'unu almıştır. CHP ise % 39,98 oy oranına sahip iken temsilde % 15 dolaylarında kalmış, 69 milletvekili kazanmıştır.⁴⁰⁴ Millet Partisi ise biri bağımsız 9 milletvekili kazanabilmiştir.

Seçim gecesi sonuçlar açıklandıkça, Cumhurbaşkanlığı köşkü Çankaya'da bulunan İnönü ve CHP ileri gelenleri seçimi kaybettiklerini anlayınca başlangıçta neşeli olan halleri yavaş yavaş yerini teessüre bırakmıştır. Taşradan gelen sonuçlar CHP lehine gibi görünse de büyük illerden sonuçların gelmeye başlamasıyla CHP'nin kaybettiği açığa çıkmaya başlamıştır.⁴⁰⁵ Daha gece yarısına gelmeden kabinede bulunan 12 milletvekilinin meclis dışı kaldığı anlaşılmıştır.⁴⁰⁶

Oylamanın sonucu olarak 27 yıllık bir iktidar seçimle değişmiştir. Bu durum, her yerde hayranlıkla karşılanabilecek bir olay olsa da Türkiye gibi anayasal demokrasiye yeni geçmiş bir devletin kurucu partisinin 27 yıl sonra nispeten büyük bir kavga veya gürültü yaşanmadan iktidarı seçimle kaybetmesi ve kolay kabullenilmemiştir. Bununla beraber seçim sonuçları Türkiye'nin demokratik imajını

⁴⁰⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁰¹ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1971)**, C. 2, İstanbul 1997, s. 1520.

⁴⁰² **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁰³ **Yeni İstanbul Gazetesi**, 15 Mayıs 1950, s. 1., **Zafer Gazetesi**, 15 Mayıs 1950, s. 1., **Akşam Gazetesi**, 15 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁰⁴ Koçak, **a.g.e.**, s. 153-154.

⁴⁰⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s. 489-490.

⁴⁰⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mayıs 1950, s. 1.

dünya kamuoyu nazarında yükseltmiştir.⁴⁰⁷ Seçimin galibi olan DP taraftarlarında inanılmaz bir coşku vardı. Seçimde 1946 yılına göre daha başarılı olunacağı tahmin ediliyordu. Lakin iktidarı elde edecek kadar büyük bir başarı olacağı beklenmiyordu. Oy oranında ki üstünlüğün temsilde katlanarak arttığı düşünüldüğünde DP seçmeninin oyları adeta sandıktan taşarak CHP iktidarına dur demiştir.⁴⁰⁸ Seçimlerde sanılanın aksine DP kırsal kesimden değil büyük şehirlerden çıkan oylarla bu başarıyı elde etmişti. Örneğin İstanbul'da oyların % 52,7'sini DP almıştı. Buna nazaran kırsal nüfusu daha fazla olan Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu başarıyı gösterememiştir. Buna karşılık CHP'nin birinci parti olarak çıktığı on ilin yedisi Doğu Anadolu bölgesinden olmuştur.⁴⁰⁹ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de seçimde Ankara'dan seçilememiş, memleketi olan Malatya'da ki listeden meclise girmiştir.

⁴⁰⁷ Feridun Cemal Erkin, **Dışlarında 34 Yıl**, C.2, Ankara 1980, s. 147.

⁴⁰⁸ **Yeni İstanbul Gazetesi**, 16 Mayıs 1950, s. 1.

⁴⁰⁹ <https://www.yenisafak.com/secim-1950/secim-sonuclari>

IV. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞTE YASAL HAZIRLIKLAR

A. 1946 ÖNCESİ SEÇİM YASALARI

1. İntihâb-ı Mebusan Kanunu

Günümüze gelene kadar ülkemizde birçok seçim kanunu uygulansa da Cumhuriyet'in ilanından sonra kullanılan yasa 20 Temmuz 1908'de çıkarılan İntihâb-ı Mebusan kanunu idi. Kanun çeşitli değişikliklere uğrasa da 1942 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.⁴¹⁰

Yasanın temel özellikleri 50 bin erkek nüfusuna bir temsilci düşmesi, seçmen yaşının 25, seçilme yaşının da 30 olması, Osmanlı vatandaşlığı, devlette mülk sahibi olarak vergi veriyor olması ve devlet memuru olmaması gerektiği maddelerini içeriyordu. Ayrıca seçim çift dereceli olarak belirlenmişti. Bu sistemde seçimler, ilk önce bölgede bir grup insanı seçiyor, onlar da meclise gidecek mebusları seçiyorlardı. Buna iki turlu yahut çift dereceli seçim sistemi adı verilmiştir.⁴¹¹

Cumhuriyet'in ilanından sonra İntihâb-ı Mebusan Yasasında birçok değişiklik yapılmıştır. Seçilmeye engel teşkil eden hırsızlık ve dolandırıcılık gibi yahut yüz kızartıcı suç işlemek, ordu mensuplarının milletvekili olamayacağı, seçme seçilme

⁴¹⁰ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler 1877-2002**, Ankara 2003, s. 84.

⁴¹¹ Emine Yavaşgel, **Temsilde Adalet Ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri Ve Türkiye'deki Durum**, Ankara 2004, s. 154-155.

yaşının düşürülmesi gibi değişiklikler bunlar arasındadır. Fakat bu değişikliklerin en önemlisi Türk kadınının seçme ve seçilme hakkını elde etmiş olmasıdır. Mevcut kanunun 10. ve 11. Maddelerinde yapılan değişiklikler 5 Aralık 1934’de mecliste kabul edilerek ve 11 Aralık 1934’de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece kadınlar seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır.⁴¹²

2. 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu

TBMM 14 Ocak 1943 yılında seçimlerin yenilenmesi yönünde karara varmıştı. Akabinde yapılacak yeni seçim için hâlâ yürürlükte olan İntihâb-ı Mebusan Yasasına birçok ek yapıldığından bunların hepsini kaldırıp tek bir yasada toplanması amaçlanmıştır.⁴¹³

Yasa TBMM tarafından 4320 sayılı “Mebusan Seçim Kanunu” olarak 14 Aralık 1942’de kabul edilmiştir.⁴¹⁴ Bu yasa temel olarak içeriği aşağıdaki tabloda verilmektedir.⁴¹⁵

—Seçimlerde iller esas alınacak, her il bir seçim bölgesi oluşturacaktır.(md. 1)

—Her 40.000 nüfus bir milletvekili seçecektir. (md. 2)

—Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için şu koşullar gereklidir (md. 7):

- Türk olmak,
- 22 yaşını bitirmiş olmak,
- Kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak,
- Kısıtlı olmamak,
- Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak.

⁴¹² T.C. Resmi Gazete, Sayı: 2877, 11 Aralık 1934.

⁴¹³ Servet Armağan, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 33, Sayı 3,4, İstanbul 1968, s.76.

⁴¹⁴ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 5285, 17 Aralık 1942.

⁴¹⁵ Servet Armağan, a.g.m, s.76

—Silah altında bulunan erat, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memur ve hakimler askeri okul öğrencileri birinci ve ikinci seçmen olamayacaklardır.(md. 8)

—Milletvekili seçilebilmek için gerekli koşullar şunlardır (md. 10):

- Yabancı devletlerin resmi hizmetinde bulunmamak,
- Ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hileli iflas suçlarından biriyle mahkûm olmamak,
- Kısıtlı olmamak,
- Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
- Kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak,
- Türkçe okuyup yazma bilmek,
- 30 yaşını doldurmuş olmak.

— Secimler iki dereceli olacaktır (md. 18)¹⁴⁰

— En fazla ikinci derece seçmenin oyunu almış olanlar milletvekili seçileceklerdir. (md. 39)

4320 sayılı kanunun en büyük özelliği Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan ilk seçim kanunu olmasıdır.⁴¹⁶ 4 yıl gibi çok kısa bir süre yürürlükte kalmış ve CHP'nin tek başına seçime girdiği döneminde kullanılan son seçim kanunu olmuştur.

B. 1946 SONRASI SEÇİM YASALARI

1. 4918 Sayılı Seçim Kanunu

II. Dünya Savaş'ından sonra dünyada esen demokrasi rüzgârı Türkiye'de de etkisini göstermiş ve kısa sürede yeni partiler kurulmaya başlanmıştı. İlk olarak Milli Kalkınma Partisi ardından da Demokrat Parti kurulmuştu. CHP'nin karşısında

⁴¹⁶ Tuncer, **a.g.m.**, s. 88.

alternatif parti olarak Türk siyasetinde yerlerini almışlardı. Özellikle halkın muazzam teveccühüne mazhar olan DP'nin popülaritesi iktidarı tehdit edecek boyutlara varacağını gören CHP yönetimi buna engel olmak için seçimleri erkene almaya karar vermiştir. Bu karar yeni kurulmuş ve örgütlenmesini ülke çapına yayamamış iki partinin itirazlarıyla karşılaşmış lakin CHP eleştiriler karşısında kararında geri adım atmamıştır.⁴¹⁷

Alınan karar doğrultusunda seçim hazırlıklarına başlanmıştır. CHP yapılan eleştirilerinde önüne geçmek için daha demokratik olacağını iddia ettiği yeni bir seçim yasasında hazırlamaya başlamıştır. Yasa TBMM'de yapılan görüşmelerden sonra 4918 sayılı seçim kanunu 5 Haziran 1946 tarihinde genel seçimlere bir ay kala çıkarılmıştır. Yasanın getirdiği en büyük yenilik İntibah-ı Mebusan kanunundan beri kullanılan çift dereceli seçim sisteminden tek dereceli yani doğrudan halkın seçtiği temsilciler sistemine geçilmesidir.⁴¹⁸

Bunun yanında yasanın iki büyük kusuru bulunmaktaydı. Bunların ilki "açık oy gizli tasnif" düsturuyla seçimin oy gizliliğini ihlal etmesi, ikinci olarak da kullanılan oyların denetimini yargıdan alınarak yürütmeye devretmesidir. Böylece seçimin adaleti ve güvenliği açısından ciddi endişeler doğurmuştur.⁴¹⁹

Endişeler sonuçlar açıklandığında yerini büyük itirazlara bırakmıştır. Özellikle DP birçok ilde seçimlere itiraz etmiş lakin herhangi bir sonuç elde edememiştir. Seçimin kazananı CHP olmuş 465 milletvekilinin 397'sini almış DP ise 273 adaylığın yalnız 61 kazanabilmiştir.⁴²⁰

2. 5545 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu

1950 yılına gelindiğinde ülke yeniden seçim sathı mahalline girmiş ve DP'nin bir önceki seçimde karşılaşılan sorunların tekrar yaşanmaması için adil ve güvenli seçim istekleri hat safhaya çıkmıştır. 20 Haziran 1949'da yapılan DP'nin ikinci

⁴¹⁷ Koçak, **a.g.e.**, s. 153.

⁴¹⁸ **T.C. Resmi Gazete**, 6326, 06 Haziran 1946, md. 10. **T.C. Resmi Gazete**, 5258, 14 Aralık 1942, md. 2.

⁴¹⁹ Timur, **a.g.m.**, s. 54.

⁴²⁰ Timur, **a.g.m.**, s. 54.

kongresinde yayınlanan “Milli Teminat Andı” seçim yasasında değişiklik yapılmaması halinde halkın boykotuyla karşılık verileceğini ilan etmesi yeni yapılacak seçim kanununda önemli bir etken olmuştur.⁴²¹ Yapılan bu uyarıyı CHP başta görmezden gelmeye çalışsa da sonunda yeni seçim yasası yapmaya ikna olmuştur.

Yeni seçim kanunu uzmanların yardımıyla hazırlanmış ve 16 Şubat 1950’de 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu adıyla yürürlüğe konmuştur.⁴²² Siyasi ve toplumsal baskı sonucu hazırlanan yasa talep edildiği gibi oy gizliliği ve yargı denetimini getirmiştir. Böylelikle oy kullanımında vatandaş baskı altında kalmayacak oy sayımını ve sonuçlarıyla ilgili herhangi bir itiraz olması gerektiğinde yargı makamlarına başvurulacaktı.⁴²³

Muhalefetin isteği doğrultusunda hazırlanan seçim yasasıyla girilen 1950 genel seçimlerinde katılım oranı %90’ını bulmuştur. DP oyların % 53,3’nü alarak 420 milletvekili elde etmiştir. Seçim yasasının yapısı gereği mutlak çoğunluk ilkesi etkisiyle DP’nin oy oranı % 53,3 iken temsil oranı % 86’ya çıkmıştır. Böylece 27 yıllık CHP iktidarının sonlandırılmış ve DP tek başına iktidar olmuştur.⁴²⁴

C. BASIN VE CEMİYET YASALARININ İYİLEŞTİRİLME SÜRECİ

1. Basın Kanunları

Ülkemizde basın yayın tarihi sanılanın aksine matbaanın tarihi kadar eskidir. XV.yy.’da matbaanın icadından sonra ülkemize İspanya’dan göç eden Sefarad Yahudileri tarafından getirilmiştir. Sırasıyla 1567’ de Ermeniler, 1627 yılında Rumlar matbaayı kullanmaya başlamışlardır. Lakin bu matbaalarda Türkçe ve Arapça basın yayın yapılmasına izin verilmemiştir. İlk Türk matbaası Yirmisekiz

⁴²¹ Tunçer Karamustafaoğlu, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara 1970, s. 110.

⁴²² **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 7438, 21 Temmuz 1950

⁴²³ Murat Güvenir, “Seçim Sistemleri Ve Ülkemizdeki Uygulama”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, Sayı 1, Ankara 1982, s. 253.

⁴²⁴ Hikmet Sami Türk, Erol Tuncer, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi**, Ankara 1995, s. 62.

Mehmet Çelebini oğlu Sait Çelebi ile birlikte İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuştur. Bu matbaa 1729 yılına ilk basımını “Vankulu Lügati” adında bir kitapla yapmıştır.⁴²⁵

Matbaanın kurulmasından yüzyıl sonra ilk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi II. Mahmut döneminde çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazeteden önce Mısır’da da yarı Arapça yarı Türkçe Vaka-i Mısırıye adında bir gazete basılmıştır. Sonrasında bir kısmı William Churchill’in bir kısmı devletin olmak üzere 1840 yılında Ceride-i Havadis gazetesi yayına başlamıştır. Daha sonra Ağâh Efendi tarafından ilk özel gazete Tercüman-ı Ahval çıkarılmaya başlanmıştır. İlk gazetelerin çıkarılmasıyla beraber 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı’ndan sonra basın yayınlara ilgili düzenleme ihtiyacı doğmuştur. İlk olarak 1841 de basın yayınına izin verilmiş, 1845 de yayınlanan Polis Nizamnamesinin içine basın yayınına alakalı 15. madde de basın yayını düzenlenmesi yapılmıştır. İçerik olarak da genel ahlaka uygun olmayan yayınlar yasaklanmıştır. 1849 da ise basın yayını için bölge idaresinden izin alınması kararlaştırılmıştır.⁴²⁶ 1857 yılına gelindiğinde ilk defa matbaaya özel bir nizamname çıkarılmıştır. 1857 Matbaa Nizamnamesi Meclis-i Ali ve Tanzimat Meclisi onayı ile yürürlüğe girmiştir. Tamamı 10 maddeden oluşan nizamnamede başlıca şu emirler yer almıştır. Dergi ve gazetenin basımı için Meclis-i Maarife ve zaptiyeden izin alınması, yabancıların ise ilk olarak Hariciye Vekâletinden izin alınması kararlaştırılmıştır. Yapılan yayınların içerik olarak genel ahlaka aykırı ise zaptiye tarafından kapatılarak, yayını yönetenlere ceza-i müeyyide uygulanacağı beyan edilmiştir.⁴²⁷ 1864 yılına gelindiğinde yeniden bir nizamname yayınlanarak 1857 Matbaa Nizamnamesi’nden farklı olarak matbaa ismi matbuata çevrilerek çoğul ifade kullanılmıştır. Yeni hüküm olarak da yaş sınırı getirilmiştir. Matbuat sahibi olmak için en az 30 yaşında olunması istenmiştir. Yine bu kişilerin malî olarak yeterlilik sahibi olması ayrıca herhangi bir suça karışmamış olması şartı getirilmiştir. Bir diğer

⁴²⁵ Ali Bilici, “Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.4, sayı:7, İstanbul 2006, s. 293.

⁴²⁶ Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:17, Ankara 1996, s. 132-133.

⁴²⁷ Ayhan Ceylan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Tarihi Dergisi**, Sayı:1, İstanbul 2006, s. 146-146.

önemli madde de gazetede basılan anonim yazılardan gazete sahibi yazarı belli olan yazılardan ise yazının sahibi sorumlu tutulmuştur.⁴²⁸

1876 yılında Osmanlı Devletinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiş ve yasanın 12. maddesi kanun çerçevesinde matbuatı serbest bırakmıştır. Lakin 1877 de Sultan II. Abdülhamid 1877-1878 Osmanlı Rus Harbini bahane ederek Meclis-i Mebusan'ı tatil etmiş, anayasanın bazı hükümlerini askıya almış, her alanda baskıcı bir politika izlemeye başlamıştır. 1878-1909 yılları arasında basın yayın sıkı denetim altına alınmıştır. 31 Mart Vakası ile Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş yerine Sultan Mehmed Reşat getirilmiş ve meclis tekrar açılmıştır. Açılan meclisin ilk icraatı olarak Kanuni Esas-i'nin bazı maddeleri tekrar düzenlenmiştir. Kaçınılmaz olarak yasanın içinde yer alan matbuat kanunu ilk halini korurken genel hükümlere yeni maddeler eklenmiştir. Padişaha, orduya ve devlete hakaret eden yahut aleyhte yazı yazmak yasaklanmıştır. Aksi hallerde hükümete neşriyatı kapatma yetkisi verilmiştir. Ayrıca matbaa sahipleri için yaş sınırı 25, olarak tanzim edilmiş en az da idadi mezunu olması zorunlu kılmıştır. Matbuat kanunu bu düzenlemeden sonra 1921 yılına kadar 8 kez değişmiştir. 1909 yılında gelen basın özgürlüğü 1912'de İttihat ve Terakki devletin yönetiminde tam kontrol sağlamasıyla basın yayın tekrar baskı altına alınmıştır.⁴²⁹

1919 yılında Milli Mücadelenin başlamasıyla olağan üstü bir dönem olduğundan basın özgürlüğü adına herhangi bir gelişim yaşanmamıştır. Milli Mücadele bittikten sonra ise Cumhuriyet kurulup 1924'de ilk anayasamız yürürlüğe girdiğinde matbuat 77. madde de düzenlenmiştir. Basitçe bu yasada da basın kanunlar çerçevesinde serbesttir hükmüne yer verilmiştir. Lakin 1925 yılında Şeyh Sait isyanının patlak vermesiyle isyanı bastırmak için hükümete olağan üstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan basın da nasibini almış ve sıkı kontrol altına girmiştir. Bu dönemde Tasvir-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Sebülürreşat, Press de Suar ve Aydınlık gibi gazete ve dergiler kapatılmıştır. Yine Takrir-i Sükûn

⁴²⁸ Ayhan Ceylan, **a.g.m.**, s. 147.

⁴²⁹ Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü Ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.51, Sayı:3, Ankara 2002, s. 78-79.

Kanunu'nu eleştirdiği için Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesi kapatılmış kendisi de Çorum'a sürgün edilmiştir.⁴³⁰

Cumhuriyetin ilk ayrıntılı matbuat kanunu da yine çok partili hayat denemesinden sonra ortaya çıkmıştır. 25 Temmuz 1931 de 67 maddeden oluşan Matbuat Kanunu meclise sunulmuştur. Kanunun hedefinde SCF'den sonra tekrar yer altına inen gerici grupların rejimi ortadan kaldırmaya çalışmalarını ve Menemen hadisesi gibi olayların yaşanmasına yol açan basını tekrar kontrol altına alınması isteği baş göstermiştir. Özellikle Mustafa Kemal' in şahsını hedef alan yazıların yayınlanmasıyla CHP'li mebusları basın özgürlüğü konusunda düşünmeye itmıştır. Çare olarak da basını tekrar baskı altına almak için yeni matbuat kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla Cumhuriyet rejimi, TBMM, ordu, resmi tarih ve Mustafa Kemal koruma altına alınmıştır. Yabancı yayınlarda bu kısıtlamadan muaf tutulmamıştır.

Kanun içerik olarak bakıldığında genel ahlaka aykırılık ilkesi kanunda yerini kormuş, yasanın en önemli noktası ise matbuat sahibinin sadece anonim yazılardan değil gazeteden çıkan tüm yazılardan sorumlu tutulmasıdır.⁴³¹ Yasa genel olarak köşe yazarları Falih Rıfki ve Mahmut Asım gibi isimlerin baskıcı olduğu yönde eleştirilerine hedef olsa da şartların TBMM'yi bu duruma getirdiği belirtilmesi de gözlerden kaçmamıştır.⁴³² Kanun, Resmi Gazete' de yayımlandıktan sonra SCF taraftarı gerici yayınlar ve bunların propagandasını yapanlar üzerinde kullanılmıştır. Kanun kapsamında gazete, dergi ve yazarlara karşı kullanılmış ve derhal kapanmaları sağlanmıştır. Son Posta gazetesi örneğinde olduğu gibi başyazarı Zekeriya Sertel ve müdürü Selman Ragıp'ın 3 yıl hapse mahkûm edilmesinde de dayanağı bu yasa olmuştur.

İlan edildiği 1931'den 1950 yılına kadar yürürlükte kalan Basın Kanunu 1946 yılında iç ve dış baskıların artmasıyla kanunun 50. maddesinde düzenlemeye gidilmiştir. Düzenlemeyle gazete ve dergileri kapatma yetkisi idareden alınıp yargıya verilmiştir. Ek olarak Basın Birliği olarak bilinen ve ülke sınırları içindeki

⁴³⁰ Mazıcı, **a.g.m.**, s. 140.

⁴³¹ Nurşen Mazıcı, **a.g.m.**, s. 148.

⁴³² Nurşen Mazıcı, **a.g.m.**, s. 149.

profesyonel gazetecilerin ve onların çıkardığı gazetelerinin üye olmasının zorunlu olduğu onları denetleyen bir kuruluştur. Bu antidemokratik bir yapıda kaldırılmıştır. Bu düzenlemelerle kısmi bir özgürlüğe kavuşan Türk basını 1940 yılından beri sürekli uzatılan İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Çanakkale'yi kapsayan olağan üstü halin 1948 yılında kaldırılmasıyla basının üzerindeki başka bir baskı unsuru da geride bırakılmıştır.⁴³³ İhtiyaca uygun yeni bir basın yasası yapmak için harekete geçilse de 14 Mayıs 1950 yılındaki genel seçimlerde iktidarın CHP'den DP'ye geçmesi sonucu bu yasanın yürürlüğe sokulması DP iktidarına kalmıştır.

2. Cemiyetler Kanunu

Osmanlıdan bu yana cemiyet ve fırka geçmişine bakıldığında 1961 yılında çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu'na kadar partilerin müstakil bir kanunu olmamıştır.⁴³⁴ Fırka olarak görebileceğimiz gruplar siyasi cemiyet olarak adlandırılmıştır. Bu tanım baz alındığında Osmanlı devletinde ilk siyasi cemiyet olarak adlandırabileceğimiz gruplar ayrılıkçı gayrimüslimlerin kurduğu cemiyetler gösterilebilir. Türklerin kurduğu ilk siyasi cemiyet ise devletin kötüye gidişini durdurmak amacıyla, gizli olarak 1859 yılında kurulan Fedailer Cemiyeti ve Genç Osmanlılar cemiyeti gösterilebilir.⁴³⁵ Yine Türk Siyasi tarihine damgasını vurmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli bir örgüt olarak başlamış ve 1909 da Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasıyla resmi bir kimlik kazanmıştır.

Başta İttihat ve Terakki olmak üzere diğer siyasi grupların resmi olarak partileşmesi 1909'a kadar gecikmesinin nedeni 1876 Kanun-i Esasi'de cemiyetler ile ilgili bir hükmün olmamasıdır. 1909'da Anayasaya eklenen 121. maddeyle Osmanlı vatandaşlarına cemiyet kurma hakkı resmen tanınmıştır. Lakin bu yasada da herhangi bir siyasî fırka tanımı yoktur. Sadece devletin bütünlüğü, hilafet ve saltanatın

⁴³³ Ferhat Yıldız, "Türk Anayasal Tarihi Çerçevesinde Basın Özgürlüğü Üzerine Bir İnceleme", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı:4, Ankara 2014, s. 440-441.

⁴³⁴ Mümtaz Soysal, "Derneklerin Siyasetle İştigali", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.23, Sayı:3, Ankara 1968, s. 229.

⁴³⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.91

aleyhine çalışma yapacak örgütler yasaklanmıştır. Bunun dışında her türlü amaç serbest bırakılmıştır.⁴³⁶

Cumhuriyetin ilanından sonra çıkarılan 353 ve 387 sayılı kanunlarla cemiyet kurma izni, denetimi ve kapatılması yetkilerini hükümete vermiş ve 18 yaş sınırı getirilmiştir. Bu hükümler idareye cemiyetler üzerinde her türlü salahiyet hakkı vermiştir. Bunlara ek olarak 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükûn kanunuyla demokratik birçok hak rafa kaldırılmıştır.⁴³⁷ 1926 yılında Medeni Kanun'un ilan edilmesiyle kısıtlı olarak dernekleşmeye imkân verilmiş olsa da siyasi fırka ve cemiyet ayırımına yer verilmemiştir.

Nitekim 1938 yılında 3512 sayılı cemiyetler kanunuyla cemiyet kurma hakkı iyiden iyiye zora sokulmuş, önceki yıllarda yaşanan TCF ve SCF denemelerinin başarısızlığının bedelleri ağır ödendiğinden cemiyet kurma ve yürütme işlemleri sıkı denetim altına girmiştir. Özellikle kanunun 19. maddesinde sıralanan yasaklar cemiyetlerin faaliyet alanlarını kısıtlamıştır. Kanunda cemiyetlerin açılmasına izin veren, denetleyen ve kapatma yetkisine hükümet amir kılınmıştır. Her ne kadar tam bir ayırım olarak görülme de bu kanunun 4. maddesinde siyasi cemiyetlerin kuruluşta izleyeceği yol diğer cemiyetlerden ayrılarak doğrudan Dâhiliye Vekâleti'nin iznine bağlanmıştır. Siyasi cemiyetleri diğer cemiyetlerden ayıran bir başka özellik de 15. Maddede vurgulanmıştır. Bu hükme göre siyasi cemiyetler dışında hiçbir cemiyetin birden fazla amacı olamazdı.⁴³⁸ 3512 sayılı kanunun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşının başlamasıyla rejim daha da katılaştı. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve hükümet yetkilileri tüm enerjilerini ülkeyi savaş dışında tutmaya çalışıyorlardı. Bir yandan da ekonominin işler durumda tutulması gerekmektedir. Bu zorlu şartlar altında siyasi cemiyetler bir yana sadece kısıtlı olarak yardım dernekleri için izin verilmekteydi. İzin verilen derneklerde de iktidar partisine mensup kişiler derneğin denetimini sağlıyordu. Bu dönemde ülkenin en köklü kurumları olan Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay gibi cemiyetler doğrudan CHP'nin kontrolüne girmiştir.

⁴³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemiyet>

⁴³⁷ Yıldırım Koç, "Atatürk Döneminde Örgütlenme Hakkı", **Aydınlık Gazetesi**, 12.11.2012

⁴³⁸ Soysal, **a.g.m.**, s. 230.

Savaş sonrası süreçte ise dünyadaki demokrasi rüzgârı ülkemizde de etkisini göstermeye başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin vatanın bölünmez bütünlüğüne karşı mesnetsiz istekleri üzerine hükümet dış siyasetin yönünü batıya çevirmişti. Devletin, Sovyetler Birliğine karşı destek ihtiyacını batılı demokrasilerden beklemesi ve içten gelen talebe karşılık vermek adına bazı konularda yumuşama ve liberalleşme eğilimi göstermiştir. Doğal olarak bu liberalleşme adımlarından biri de cemiyetler konusunda olmuştur. Nitekim beklenen olmuş 5 Haziran 1946 yılında 4919 sayılı kanunla cemiyetler konusunda önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu kanunla kurulması yasak olan cemiyetleri bildiren 9. maddenin içeriğinde yapılan değişikliklerle cemiyet kurulamayacak alanlar azaltılmıştır.⁴³⁹ Örneğin sınıf esasına dayalı dernekleşmenin, anayasada yazılı devlet rejimine aykırı amaç gütmeye, siyasi birliği bozma gibi maddeler yasaklı listesinden çıkarılmıştır. 3512 sayılı kanundan beri yasaklı olan "sınıf esaslı" ibaresinin kaldırılması özellikle işçi sendikalarının kurulmasının önünü açmıştır. Bir diğer değişiklik de derneklerin yönetiminin denetimini idareye veren 7. maddenin doğrudan kaldırılması derneklerin iç işlerinde özgürlüğünü sağlamıştır. Dernekleri kapatma yetkisinin de idareden alınıp yargıya verilmesi dernekleşme adına en önemli adımlardan biri olmuştur. Kanun yürürlüğe girdikten sonra öğrenci, esnaf ve sağlık gibi alanlarda cemiyetlerin sayısı hızla artmıştır.⁴⁴⁰

Konuyla bağlantılı bir diğer önemli husus da işçi sendikaları meselesidir. 1947 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Sendikalar Kanunu'nun işçilerin 1946 yılında 4919 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle elde ettikleri sendika kurma hakkı olmasına rağmen sendikanın en önemli işlevi olan ve mevcut 3008 sayılı işçi kanununun da bulunduğu gibi grev hakkı verilmemiştir. Bu yeni kanunla grev hakkı açıkça yasaklanmış, işçi kanununa atıf yapılarak greve gitmek suç sayılmıştır. Böylece işçilerin en güçlü hak arama yolu olan grev ellerinden alınmıştır. Kanunu yapanlar ise işçi haklarının devlet güvencesinde olduğunu savunuyorlardı. Bu kanun görüşmelerinde DP ve CHP arasında yoğun tartışmalar yaşanmış, DP'li vekiller

⁴³⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemiyet>

⁴⁴⁰ Soysal, a.g.m, s. 230-231.

grevin işçiler için olmazsa olmaz haklarından olduğunu vurgulamışlardır.⁴⁴¹ CHP'liler ise grevi Bolşeviklikle bağdaştırıyor ve işçilerin devlet güvencesinde olduğunu vurguluyorlardı. Sonuç olarak CHP meclis çoğunluğunu kullanarak yasanın mevcut haliyle kalmasını sağlamıştır. Buradaki örnekte olduğu gibi CHP işçi haklarının en temeli olan grevi açıkça gasp etmiş, DP ise işçileri olabildiğince savunmuştur. Lakin iktidar 1950 yılında DP'nin eline geçince roller değişmiş DP iktidarında yeniden gündeme gelen işçilere grev hakkı verilmesi tartışmalarında bu sefer iktidardaki DP grev hakkına muhalif olurken, CHP grev hakkının savunucusu olmuştur. Anlaşılacağı gibi bu dönemde siyasi etikten çok, zamanın konjonktürü ve sahip oldukları statüye göre hareket ettikleri açıktır.⁴⁴²

Bu dönemde TBMM tüzüğünde yapılan değişiklikle (madde 22-23) siyasi serbestlik verilmiş ve siyasi partilerin sayısında artış sağlanmıştır. 1950 genel seçimlerinden önce de yeni bir cemiyetler kanunu tasarlanmış, İçişleri Bakanlığına bağlı uzmanlarca hazırlanan tasarı meclise getirilmeden seçime gidilmiştir. Seçimi DP'nin kazanmasıyla kanun rafa kalkmış, 1954'te kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu yasada da siyasi parti ve cemiyet ayrımı yapılmamıştır. Müstakil bir siyasi parti kanununun yapılması 1961 senesinde gerçekleşmiştir.

⁴⁴¹ Adnan Mahiroğulları, “5018 Sayılı Kanun'dan 275 Sayılı Kanun'a Grev Hakkı Tartışmaları”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, C.4, Sayı:10, Ankara 2015, s. 155.

⁴⁴² Mahiroğulları, **a.g.m.**, s. 159.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduktan sonra Mustafa Kemal önderliğinde hızlı bir şekilde devrimler dönemine girilmiştir. Mustafa Kemal her alanda ülkesini batı ile mukayese edilebilir seviyeye çıkartmak istiyordu. Bu hedefin en önemli ayaklarında biri de çoğulcu demokrasi idi. Lakin Mustafa Kemal hayattayken iç sebeplerden dolayı bu hedefini gerçekleştirememiştir. Pek tabii çok rahat bir şekilde tartışılmaz liderliğini ilan edebilecek iken ülkesine gerçek manada demokrasiyi getirmeye çalışmıştır. Bu uğurda yapılan girişimlerin özellikle halkın hazır olmaması sebebiyle ve dahi içerdeki rejim karşıtlarının bu süreçleri suiistimal etmesiyle başarıya ulaşamamıştır. Çok partili hayata geçiş denemelerinin ilki siyasetin olağan akışı içerisinde, kurucu kadronun arasında tezahür eden fikir ayrılıklarının büyümesi sonucu kurulan TCF, diğeri ise bizzat Mustafa Kemal tarafından kurulması teşvik edilen SCF örneğinde olduğu gibi iki denemede ülke için çok ağır bedellere sebep olmuştur. Doğal olarak devleti çok zor durumlara sokan bu iki denemeden sonra ülke bütünlüğünü koruma adına bu sürece halkın ve siyasi zemin hazır olana kadar gündemden çıkarılmıştır.

Nitekim 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal'in vefatıyla başa geçen İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle tüm dünyada gelişmekte olan demokrasileri durdurduğu gibi ülkemizde de bir süredir askıya alınan demokratik atılımları ülke gündeminden iyice uzaklaştırmıştır. İsmet İnönü'nün mizaç olarak temkinli, sahip olduğu politik duruş olarak da devletçi görüşü, II. Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla tamamıyla korumacı bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla böyle zorlu bir dönemde demokrasi için çalışma yapılması beklenmesi yanlış olurdu.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından galiplerin belirgin hale gelmesiyle Türkiye Cumhuriyeti kurulan bu yenedünya düzenine dâhil olabilmek için önünde iki yol vardı. Ya SSCB uydusu olacak yahut Batı bloğuna dâhil olmaya çalışacaktı. Türkiye, SSCB'nin egemenlik haklarının açıkça ihlal etme niyetine girmesiyle SSCB'ye karşı mecburi olarak Batı bloğuna entegre olma sürecine girmiştir. Batı bloğuna yanaşmanın da bir karşılığı vardı. O da ülkede demokrasinin görünür olmasıydı. Mevcut olan tek parti rejimi ise Batı bloğunun tasvip etmediği bir yönetim şekliydi. Bu durum CHP iktidarında tek parti rejimini bitirmek için dışarıdan dolaylı olarak baskı hissedilmesine neden oluyordu.

Diğer yandan ülkenin iç dinamikleri de adeta çok partili hayatı dayatmaktaydı. Çünkü savaş boyunca yıpranan ve her alanda son derece baskıcı bir politika güden CHP iktidarı, halk nazarında etkisini kaybetmişti. Halka yapılan bu baskılar CHP yönetiminin bilinçli tercihinden çok içinde bulunan durumun mecburiyetiydi. Yine de 27 yıllık iktidarın verdiği rehavetle gücü istismar eden kişiler de yok değildi. CHP yönetiminin sırasıyla yürürlüğe soktuğu Milli Koruma Kanunu'nun genel olarak üreticiyle iktidar arasında mesafeye yol açmış, Varlık Vergisi sermaye sahiplerini küstürmüş, savaş sonrası gelebilecek yabancı yatırımcıyı da ürkütmüştür. Son olarak Toprak Mahsulleri Vergisi'yle de köylü sınıfını kendinden uzaklaştırmıştır. Bu olağanüstü vergilerle beraber uygulanış şekli de halkı soğutan bir başka etken olmuştur. Resmî politika olmasa da bazı bürokratların halkı hor görmesi iktidarla halk arasındaki gerilimi hat safhaya çıkarmıştır. Tüm bunların toplamında iktidara karşı toplumsal muhalefet oluşmuştur. Bu toplumsal muhalefetin sesi olacak olan siyasi muhalefet de Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nda görülmeye başlamış Dörtlülük Tâkrir'in ardından Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes'in CHP'den ihraç edilmeleriyle siyasi muhalefet ortaya çıkmıştır. Savaştan sonra fiili olarak önü açılan siyasi teşkilatlanmanın, CHP'nin 2. Olağanüstü Kurultayı ile beraber resmen, antidemokratik yasaların nispeten yumuşatılması ve 4919 sayılı kanunla cemiyet kurmanın önündeki engelin ortadan kalkmasıyla siyasi muhalefetin örgütlü bir parti etrafında toplanması kolaylaşmıştır. Nihayetinde Toplumsal sorunların çözümünün en meşru yolu siyasettir. Halkta oluşan hoşnutsuzlukla ortaya çıkan talebin siyasi karşılığı bulunmadığı takdirde istenmeyen

sonuçlar doğabilir. Dolayısıyla bu gerilme kırılmadan siyasi parti kurmanın ödünündeki engellerin kaldırılması ülkenin geleceği için elzemdir.

Resmî düzenlemelerden önce 1945 yılında kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi olmuş, lakin istedikleri etkiyi yaratamamıştır. Bunun en büyük sebebi parti programına halkın teveccüh göstermemiş olması ve partiyi kuran kadronun bilinen isimlerin olmamasıdır. 1946 yılında Demokrat Parti'nin inkişafı, kuruluşundan itibaren yaptığı etkili muhalefet ve liberal bakış açısıyla ekonomiye getirdiği tutarlı çözümlerle halka umut olmuştur. DP kısa sürede halkın bu ekonomik dar boğazdan ülkeyi çıkarabileceğini halka inandırmıştır.

Bir bir ortaya çıkan irili ufaklı muhalefet partilerin halkta yarattığı coşkuyu gören CHP özellikle DP'nin taraftarlarını arttırmadan erken seçim kararı almasıyla Türk siyaseti gergin bir döneme girmiştir. 26 Mayıs 1946 belediye seçimlerini boykot eden DP ve MKP 24 Temmuz 1946 yılında yapılacak olan genel seçimlere tabanlarının yaptığı baskı sonucu girme kararı almışlar lakin Cumhuriyet tarihinin en şaibeli seçimlerinden biri olan bu genel seçimde muhalif partiler CHP'nin gerisinde kalmışlardır. Şaibelerin yarattığı tartışmaları susturmak ve muhalefeti baskı altında tutmak için Başbakanlığa seçilen sertlik yanlısı Recep Peker 7 Eylül kararlarından sonra parti içindeki desteğini kaybetmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi ile görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. 12 Temmuz Beyannamesi'nin DP içinde çıkardığı münakaşalar sonunda partiyi iki ayrı kampa bölmüş ve kaplardan biri partiden ayrılarak Millet partisini kurmuştur. DP'nin ardından ciddi teşkilat yapısına sahip üçüncü muhalif parti olan Millet Partisi vitrinine koyduğu Mareşal Fevzi Çakmak ile Türk siyasetine hızlı bir giriş yapsa da beklediği etkiyi yaratamamıştır. Özellikle sağ eğilimli bir çizgi benimseyen Millet Partisi'nin muhafazakâr olduğu düşünülen Türk halkından beklediği ilgiyi görmemesi dikkat çekicidir Sonrasında Başbakanlığa getirilen Hasan Saka daha yumuşak bir politika izlemiş ve ondan sonra göreve gelen Şemsettin Günaltay da bu tutumu artırarak sürdürmüştür. Tabî burada görülen sertlikten, giderek yumuşak bir politikaya doğru geçişte Başbakanları seçen kişi olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün üst planın bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmaz. İnönü'yü bu sürece iten ise Truman doktrini ve Marshall planına dâhil olunmasıyla II. Dünya Savaşı sonrası ülkece siyasi yalnızlıktan kurtulmanın dolaylı

yoldan getirdiği şartlar, DP üst yönetiminin günlük politikalar için rejimi tehlikeye atmayacağına anlaşılmış olması ve halktaki hoşnutsuzluğun baskı politikasıyla ortadan kaldırılamayacağına anlaşılmış olmasıdır. Truman doktrini ilan edildikten sonra edildikten sonra demokratik atılımların önü iyice açılmıştır.

1950 yılına geldiğimizde ise muhalifler iktidar üzerindeki baskılarını arttırmış, dışarıya demokratik bir görünüm verme çabası da iktidarı, muhaliflerin demokrasi çerçevesinde isteklerini kabul etmesini sağlamıştır. Böylece daha demokratik bir seçim yasası hazırlanmış, bu yasayla girilen ilk seçimde de CHP iktidarı kaybetmiştir. 27 yıl sonra iktidarı sorunsuz bir şekilde devreden CHP'nin bu tavrı ülkeye Batı bloğunun nezdinde demokratik bir görünüm vermekten çok daha öte bir konuma taşımıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra da çok partili hayata geçişin birçok etkeni olsa da en önemli unsur sanılanın aksine dış baskılar değil halkta birikmiş öfke olmuştur. II. Dünya Savaşı ile başlayan ve savaş sonrasında da çözüm üretilemeyen ve bu süreçte hayli yıpranan CHP iktidarı halkın isteklerine cevap veremez duruma gelmişti. İçerde biriken bu öfke ve dıştan gelen dolaylı baskıyla birleşmesi sonucu "Çok Partili Hayata Geçiş" kaçınılmaz olmuştur. Yine de burada değinmemiz gereken bir husus vardır. Hiçbir iktidar sonsuza dek var olamaz, her iktidarın dönemi geçer ve değişim vakti gelir. Bir ülke yönetilirken siyasi irade ile ülke çıkarlarının bir süre paralel gittiği zamanlar olur lakin bu ilişkinin bir potansiyeli vardır ve ilanihaye sürmez. Bu noktaya gelindiğinde ülkeyi idare edenlerin parti çıkarı ile ülke çıkarları arasında bir seçim yapması gerekir ki bu seçim zamanının geldiğini görmek başlı başına bir mesele olup, bazı iktidarlarında göremediği görse dahi görmezden geldiği bir durumdur. Dışarıdan bakıldığında basit görünen bu seçim, iktidarı elinde bulunduranlar için kolay değildir. Çünkü sürecin sonunda elindeki güç kaybedileceğinden bu seçimi yapmak zorlaşır. Aslında yapılan seçim iktidarı sükût içinde devretme yahut bu süreci daha zor bir hale getirme seçimidir. Burada takdir edilmesi gereken husus İsmet İnönü'nün, 27 yıllık CHP ve 12 yıllık şahsi iktidarı bu döneme geldiğinde ülkesinin iyiliği için koltuğunu, işler içinden çıkılmaz bir hal almadan devretme ismetini göstermesidir. Kısaca İktidar cephesinde İsmet İnönü'nün tecrübeli devlet adamlığı, bu sürecin nispeten itidalli ve sakince atlatılmasını

sağlamıştır. Aynı şekilde muhalefet cephesinde de Celal Bayar'ın yaşanan haksızlıklar ve hukuksuzluklara karşı partililerin gösterebileceği fevri tepkilere izin vermeden son derece sakin kalarak muhalefet edilmesini sağlamıştır.

Savaşta ve sonrasında yaşanan ekonomik kriz CHP'nin iktidarı kaybetmesinde en önemli etken olmuştur. 1946 yılında yapılan genel seçimlerdeki şaibeler sebebiyle halk nazarında mağdur duruma düşen DP'ni kazandığı sempati ve mevcut ekonomik krizden dolayı iktidara duyulan öfkenin birleşmesiyle iktidar değişimi de kaçınılmaz olmuştur. Bu durum Türkiye siyasetine sosyolojik ve siyasi bir olgu olarak yazılı olmayan bir kuralı getirmiştir. Ekonomik krize ve siyasi rakiplerinin mağduriyetlerine sebep olan iktidarların koltuklarını kaybettiği gerçeğidir.

KAYNAKLAR

1. RESMÎ KAYNAKLAR

T.C. Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Defterleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

2. GAZETELER

Akşam Gazetesi

Aydınlık Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Son Saat Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Tan Gazetesi

Tasvir Gazetesi

Ulus Gazetesi

Yeni İstanbul Gazetesi

Vakit Gazetesi

Zafer Gazetesi

3. HATIRALAR

- AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1950.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019.
- BAYAR, Celal, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- BOZDAĞ, İsmet, **Menderes Menderes**, Emre Yayınları, İstanbul 1997.
- BOZDAĞ, İsmet, **Celal Bayar Anlatıyor: Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul 1986, s. 51.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Dışışlerinde 34 Yıl**, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.
- ESİRCİ, Şükrü, **Menderes Diyor ki**, Cilt I, Demokrasi Yayınları, İstanbul 1967.
- KARABEKİR, Kazım, **Paşaların Hesaplaşması**, Emre Yayınevi, İstanbul 2000.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1970.
- TRUMAN, Harry S., **Hatıralarım**, Çev. Cihad Baban, Semih Tuğrul, Ulusal Basımevi, Ankara 1968.

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayıncılık, İstanbul 1996.
- AKALIN, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- AKŞİN, Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2009.

- ARAT, Necla, **Kadın Sorunu**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1980.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl siyasi Tarihi (1914-1980)**, Alkım Yayınları, İstanbul 2005.
- ATAÖV Türkkaya, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, Ankara 1969.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, Cilt 3**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.
- AVŞAR, Abdülhamit, **Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Kitabevi Yayınlar, İstanbul1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Cilt 2, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005.
- BALTA, Tahsin Bekir, **Türkiye’de Yasama Yürütme Münasebeti**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1960.
- BİLA, Hikmet, **CHP 1919-1999**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 1999.
- BİRAND, Mehmet Ali, **Demirkırat**, Can Yayınları, İstanbul 2016,.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- ÇUFALI, Mustafa, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş dönemi (1945-1950)**, Babil Yayınları Ankara 2004.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları İstanbul 2007.
- DEMİREL, Ahmet, **Tek Parti İktidarı Türkiye’de Seçim ve Siyaset (1923-1946)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Nuri Demirağ-Türkiye’nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- DURŞUN, Davut, **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, Şehir Yayınları, İstanbul 2001.

EKİNCİ, Necdet, **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

ENGİN, Vahdettin, **Hesaplaşma**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt II, Ankara, ATAM Yayınları, 2002.

ERER, Tekin, **Türkiye’de Parti Kavgaaları**, Tekin Yayınevi, Ankara 1963.

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO ile İlişkiler: 1945-1960 Dönemi”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2017.

ESİRCİ, Şükrü, **Menderes Diyor ki**, Cilt 1, Demokrasi Yayınları, İstanbul 1967.

ESMER, Ahmet Şükrü, SANDER, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1996.

EZHERLİ, İhsan, **TBMM ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı**, TBMM Kültür Sanat Yayınları kurulu yayınları, Ankara 1998.

GEVGİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

GİRİTLİOĞLU Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, , 2. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1965.

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNGÖR, Süleyman, **Muhalefette Cumhuriyet Halk Partisi**, Alternatif Yayınları, Ankara 2004.

GÜRKAN, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın(1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

HALE, William, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

İNAN, Süleyman, HAYTOĞLU, Ercan, **Yakın Dönem Türk Politika Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara 2011.

İNAN, Süleyman, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, İstanbul 2006.

İNÖNÜ, İsmet, **Defterler**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

KAÇMAZOĞLU, H. Bayram, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012

KARABRAHİMOĞLU, Sacit, **Demokrasimizin Kronolojisi**, Sel Yayınları, Ankara 1972.

KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer, **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.

KARPAT, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KAYRA, Cahit, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü**, Cilt I, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018

KAYRA, Cahit, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018,.

- KİLİ, Suna, **1960-1975 Döneminde CHP’de Gelişmeler- Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi üniversitesi Yayınları, İstanbul 1976.
- KİNDROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Ayhan Tezel (Çev.), Sander Yayınları, İstanbul 1970.
- KOÇAK, Cemil, “1923-1950 Arası Siyasi Tarih”, ed. Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt 2, Ankara 1986.
- KOÇAK, Cemil, **Uzlaşma Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları(1945-1950)**, C. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- KORKMAZCAN, N. Selcen, **İkinci Dünya Savaşında Türk Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı TTK, Ankara 1993.
- ÖYMEN, Altan, **Değişim Yılları**, Doğan Kitap, İstanbul 2004.
- SANDER Oral, **Türk Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge Kitapevi, Ankara 2015.
- SARINAY Yusuf, **Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato’ya Girişi (1939-1952)**, Nüve Matbaası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi:107, Ankara 1988.
- SENCER, Muzaffer, **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, May Yayınları, İstanbul 1974.
- SEVER Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.
- SÜRGEVİL, Sabri, **Değişim Sürecinde Türkiye II (1908-2010)**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2015.

- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara 1997.
- TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- TELLAL, Erel, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, , Cilt 1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2009
- TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923–1950**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş, 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- TÖKİN, F. Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşünce Gelişimi**, Elif Yayınları, İstanbul 1965.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler(1859-1952)**, Arba Yayınları, İstanbul 1995.
- TUNCER, Erol, **1950 Seçimleri**, TESAV, Ankara 2010,
- TUNCER, Erol, **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler 1877-2002**, TESAV, Ankara 2003.
- TUNÇAY, Mete, **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.
- TÜRK, Hikmet Sami, TUNCER, Erol, **Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi**, TESAV, Ankara 1995.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih(1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul 2010.

- URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.
- UYAR, Hakkı, **Tek parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.
- ÜNAL, Oğuz, **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetimi’nden ÇokPartili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1971)**, Cilt 2, Pera Turizm, İstanbul 1997.
- YAVAŞGEL, Emine, **Temsilde Adalet Ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri Ve Türkiye’deki Durum**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar, Ankara 1983.
- YUSUFOĞLU, Kahraman, **Hatıralar Işığında Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası**, Yılmaz Yayınevi, İstanbul 2011.

5. MAKALELER

- AKARDERE, Osman “1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar”, **ATAM dergisi**, Ankara 2011.
- AKARDERE, Osman, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takririn” Amacı ve Mahiyeti” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 9, Konya 2003.

- AKMAN, Şefik Taylan, AKMAN, İnci Solak, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Ankara 2011.
- ALTINER, Bilal, "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği", **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2014.
- ATAÇ, Kaan Kutlu, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945-1946)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 13, Sayı 25, Ankara 2017.
- ATAÖV, Türkkaya, "Marshall Planından Nato'nun Kuruluşuna KADAR "Soğuk Harb'", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23 Sayı 3, Ankara 1968.
- AVŞAR, Zakir, EMRE KAYA, Elif, "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, Sivas 2012.
- BALCI, Meral, KARADENİZ, Yeşim, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi Ve Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 57, Kütahya 2018.
- BİLİCİ, Ali, "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 4, sayı:7, İstanbul 2006.
- CEYLAN, Ayhan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Tarihi Dergisi**, Sayı:1, İstanbul 2006.
- COŞAR, Nevin, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 58, Sayı 2, Ankara 2011.
- COŞKUN, İsmail, "San Francisco Sonrası Dünya", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 12, İstanbul 2004.

- ÇAKMAK, Fevzi, “Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Chp Kurultay Görüşmeleri Ve Müfettiş Raporlarına Göre Parti Teşkilatının Karşılaştığı Sorunlar (1945-1950)” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 17, Sayı 34, İzmir 2017,.
- ÇAYLAK, Âdem, “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakâr Demokratlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 62, Sayı 1, Ankara 2007.
- ERASLAN, Cezmi, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 22, Ankara 1998.
- ERDEM, Çiğdem, “Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, Ankara 2013.
- ERHAN, Çağrı “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 56, Sayı 4, Ankara 2001.
- ERHAN, Çağrı, “Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, Ankara 1996.
- ERTEM, Barış, “Türkiye ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 21, Balıkesir 2009.
- GÜLER, Çağfer, “Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte (1945-1950) Serbest Fırka Deneyiminin İzleri”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 34, Sayı 57, Ankara 2015.
- GÜLER, Yavuz “II. Dünya Harbi Sonrası Türk–Amerikan İlişkileri (1945-1950)” **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 2004.

GÜNEŞ, Günver, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 25, sayı 39, Ankara 2006.

GÜVENİR, Murat, “Seçim Sistemleri Ve Ülkemizdeki Uygulama”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 37, Sayı 1, Ankara 1982.

GÜZELİPEK, Yiğit Anıl, “Demokrat Parti İçerisinde Muhalefet ve Kırılma Anları: Tarihsel Bir Analiz”, **International Journal of History**, Cilt 9, Sayı 3, Ankara 2017.

HAYTOĞLU, Ercan, “Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasî Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Denizli 1997.

İNCE, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13, İzmir 2006.

İNÇİ, İbrahim, “1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler” **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, Sakarya 2009.

KALYON, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 6, Sayı 11, İstanbul 2010.

KILINÇKAYA, Derviş, “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi” **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15, Ankara 2012.

KÖSE, İsmail, “Yalta ve Potsdam Konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarında Egemenlik Paylaşım Talepleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 19, Trabzon 2015.

MAHİROĞULLARI, Adnan, “5018 Sayılı Kanun'dan 275 Sayılı Kanun'a Grev Hakkı Tartışmaları”, **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt 4, Sayı:10, Ankara 2015.

- MAZICI, Nurşen, “1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”,
**Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu
Dergisi**, Sayı:17, Ankara-1996.
- ORAN, Baskın, “Türkiye'nin Kuzeyindeki Büyük Komşu Sorunu Nedir”, **Ankara
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Ankara 1970.
- ÖZ Esat, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci (1944-1950)”, **Liberal Düşünce
Dergisi**, Sayı 3, Ankara 1996.
- ÖZ, Eyüp, “İzmir Ve Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Manas Sosyal Araştırmalar
Dergisi**, Cilt 4, Sayı 5, Bişkek 2015.
- ÖZÇELİK, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Erciyes
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Cilt 1, Sayı 29, Erciyes 2010.
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “Basın Özgürlüğü Ve Osmanlı Devleti’ndeki
Görünümü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.51, Sayı:3,
Ankara 2002.
- ÖZTÜRK, İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde olağanüstü ekonomik
kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi“, **Tarih Araştırmaları
Dergisi**, Cilt 32, Sayı 54, Ankara 2013.
- SOYSAL, Mümtaz, “Derneklerin Siyasetle İştigali”, **Ankara Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı:3, Ankara 1968.
- TUNA, Serkan “Cumhuriyet Ekonomisinin ilk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”,
Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 13,
Antalya 2007.
- UNAT, Kadri, “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Grup:
Otuzbeşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk
Yolu Dergisi**, Sayı 48, Ankara 2011.

UZMAN, Nasrullah, “Adnan Menderes ve M. Fuad Köprülü’nün Cumhuriyet Halk Partisi’nden İhraçları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 36, Sayı 62, Ankara 2017.

UZUN, Hakan, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 13, Sayı 26, İzmir 2013.

YALÇIN, Osman, “Varlık vergisi Kanunu ve Uygulaması”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2012.

YILDIZ, Ferhat, “Türk Anayasal Tarihi Çerçevesinde Basın Özgürlüğü Üzerine Bir İnceleme”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı:4, Ankara 2014.

ZÜRCHER, Erik Jan, “Atatürk ve Muhalefet 1924’teki Çok Partili Muhalefet”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Sayı: 49, İstanbul 1988.

6. ANSİKLOPEDİLER

ÇAVDAR, Tevfik, “Serbest Fırka”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

JAESCHKE, Gothard, “I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

KAZGAN, Gülten, “Tarım”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 9, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

SEZGİN, Ömür, SAYLAN, Gencay, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

YÜCEER, Saime, “Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

7. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://islamansiklopedisi.org.tr/cemiyet>

<http://www.tesav.org.tr/milletvekili-ara-secim-sonuclari-1947-1948-1949-1951-1966-1968-1975-1979-1986-2003/>

<https://www.yenisafak.com/secim-1950/secim-sonuclari>

